

E-kirjat kirjastojen kokoelmassa

Uuden aineistotyypin diffuusio suomalaisissa kirjastoissa

Sirkka-Liisa Korkeila

Tampereen yliopisto
Informaatiotutkimuksen laitos
Pro gradu -tutkielma
Lokakuu 2007

TAMPEREEN YLIOPISTO

Informaatiotutkimuksen laitos

KORKEILA, SIRKKA-LIISA: E-kirjat kirjastojen kokoelmissa - uuden aineistotyypin diffuusio suomalaisissa kirjastoissa

Pro gradu -tutkielma, 92 s., 10 liites.

Informaatiotutkimus

Lokakuu 2007

Tutkielmassa selvitetään e-kirjojen käyttöönottoa suomalaisissa kirjastoissa. Tarkasteltavana on e-kirjojen omaksuminen kirjastoihin, niiden integroituminen painetun kokoelman rinnalle ja kysymys e-kirjojen elinkelpoisuudesta innovaationa. Tutkielman keskeiset käsitteet ovat e-kirja tarkasteltuna käytön ja tulevaisuusnäkökulman kautta, kirjastojen kokoelmapolitiikka, jossa erityisesti elektronisen ja painetun aineiston integrointi on kiinnostavaa sekä innovaation diffuusio, joka auttaa selvittäessä e-kirjojen leviämistä ja niiden omaksumista kirjastoihin.

Tutkielman kirjallisuusosiossa esiteltujen käsitteiden ja tutkimusten avulla muodostettiin tausta empiiriselle tutkimukselle. Empiirinen aineisto koottiin verkkolomakekyselyllä kesäkuussa 2007. Kysely lähetettiin 514 suomalaiseen kirjastoon. Kysely osoitettiin kaikille kirjastosektoreille: yleisiin kirjastoihin, ammattikorkeakoulujen ja yliopistojen kirjastoihin sekä erikoiskirjastoihin.

Tutkimuksen perusteella e-kirjoja oli hiukan yli puolessa suomalaisista kirjastoista. Yleisimmin e-kirjoja oli ammattikorkeakoulujen ja yliopistojen kirjastoissa ja selvästi harvimminkin yleisissä kirjastoissa. Yleisiin kirjastoihin sopivaa aineistoa on ollut toistaiseksi vähän saatavilla. E-kirjojen hankintabuumi oli vuosina 2002–2004. Niiden käyttöönotossa on koettu jonkin verran teknisiä hankaluuksia, mikä voi johtua e-kirjojen ominaisuuksien vähäisestä tuntemuksesta. Opastuksen ja viestinnän merkitys korostuu e-aineiston käyttöönottovaiheessa, samoin monipuolinen ammattitaito. Koetuista vaikeuksista huolimatta varsinkin henkilökunta suhtautui e-kirjoihin myönteisesti. Asiakkaiden kiinnostus e-kirjoihin oli erityisesti yleisissä kirjastoissa vähäisempää.

E-kirjojen integroituminen kokoelmapolitiikkaan on tutkimuksen perusteella kirjastoissa kesken, sillä e-aineistot mainitaan ani harvojen kirjastojen kokoelmapolitiikassa. Kirjastoissa e-kirjojen valintakriteereistä painotettiin sisältöä, asiakkaiden tarpeita, hintaa ja käyttöoikeuksien sopivuutta. Etäkäyttöä suosittiin. E-kirjat hankitaan mieluiten kertaostoina nimekkeittäin, mutta muutkin lisenssimallit saivat kannatusta. Kyselyyn vastanneista kirjastoista 13,6 %:ssa oli henkilö, jonka työpanoksesta enemmän kuin puolet oli käytettävissä e-aineistojen hankintaan, kuvailuun, käyttöön asettamiseen tai käytönopastukseen. Kirjastoissa ei ollut siis yleisesti panostettu näihin tehtäviin, mutta tutkimuksen mukaan yliopistokirjastoissa tilanne oli tässä suhteessa paras paras.

E-kirjojen tulevaisuuteen suhtauduttiin optimistisesti. Vastaajien mielestä e-kirjojen käyttö lisääntyy, niiden ominaisuudet kehittyvät ja e-kirjanimikkeitä tulee markkinoille yhä enemmän.

Tieto e-kirjainnovaatiosta on levinnyt suomalaisiin kirjastoihin useita kanavia pitkin. Innovaation omaksumista on heikentänyt koettu käytön hankaluus ja monimutkaisuus sekä se, että e-kirjoja ei ole aina voitu kokeilla etukäteen. Vertailussa painettuihin nähden e-kirjojen eduksi osoittautuivat parempi tavoitettavuus, pienemmät varastointikustannukset ja tiedon parempi ajantasaisuus. Mitä enemmän etuja e-kirjoissa nähdään, sitä varmemmin ne yleistyvät. Kyselyn tulosten ja kirjallisuuden perusteella e-kirjat eivät kuitenkaan ole syrjäyttämässä painettuja kirjoja vaan ne nähdään pikemminkin rinnakkaisina aineistotyyppinä.

ASIASANAT (YSA): sähkökirjat, sähköiset julkaisut, kirjastot, innovaatiot

SISÄLLYSLUETTELO

1	Johdanto	1
2	E-kirja, sen käyttö ja tulevaisuus kirjastoissa	3
2.1	E-kirjoihin liittyvien käsitteiden määrittely	3
2.1.1	Digitaaliset tekstit	3
2.1.2	E-kirja	4
2.1.3	Verkkokirja	5
2.1.4	E-kirjojen lukulaite	5
2.1.5	Yhteenveto e-kirjoista määritelmien valossa	6
2.2	E-kirjojen käyttö	7
2.2.1	E-kirjamarkkinat ja kirjastot	7
2.2.2	Esimerkki e-kirjojen lainausjärjestelmästä	9
2.2.3	E-kirjojen käyttötutkimuksia	9
2.2.4	Käytettävyys	11
2.3	E-kirjat tulevaisuuden aineistomuotona	13
2.3.1	Varhaisempia arvioita elektronisen aineiston kehityksestä	13
2.3.2	Hybridikirjasto	14
2.3.3	Käytön ja jakelun valvonta	16
2.3.4	E-kirjojen tulevaisuus	16
3	E-kirjojen integrointi kirjastojen kokoelmapolitiikkaan	19
3.1	Kirjastokokoelmien kehittäminen	19
3.2	Kokoelmapolitiikka	20
3.2.1	Kokoelmapoliittiset suunnitelmat kirjastoissa	20
3.2.2	Elektronisten aineistojen valinta	22
3.2.3	E-kirjojen kokoelmapolitiikka	23
3.3	Elektronisen aineiston kokoelma	24
3.3.1	Elektronisen aineiston kokoelman muodostaminen	24
3.3.2	Elektronisten aineistojen jakelu	26
3.3.3	E-kirjat kirjastojen kokoelmissa	27
3.4	Painetun ja elektronisen aineiston integrointi	29
4	Innovaation diffuusio	32
4.1	Innovaation diffuusion keskeiset käsitteet	32
4.1.1	Innovaation diffuusioon vaikuttavat tekijät	32
4.1.2	Diffuusioprosessi viestintänä	33
4.1.3	Ajan ja sosiaalisen järjestelmän merkitys diffuusioprosessissa	34
4.2	Diffuusiotutkimus	36
4.2.1	Innovaation diffuusio -tutkimusta informaatiotutkimuksen alalla	36
4.2.2	Informaatioteknologian leviämisen tutkimuksia	37
4.2.3	Kirjastoalalla tehtyjä diffuusiotutkimuksia	38

5	Tutkimuskysymysten määrittely	41
6	Empiirinen tutkimus - E-kirjakysely suomalaisille kirjastoille	44
6.1	Kyselytutkimuksen piirteitä	44
6.2	Tutkimusaineiston kerääminen	45
6.2.1	Kysymysten teemat ja tavoitteet	45
6.2.2	Kyselyn vastaajaryhmä	46
6.2.3	Kyselyn toteutus	47
6.2.4	Vastausten kerääminen	49
6.3	Lomakekyselyn aineisto ja sen analyysi	50
7	Tutkimustulokset	53
7.1	Taustatietoja	53
7.2	E-kirjojen käyttöönotto kirjastossa	56
7.2.1	E-kirjojen ensimmäiset hankinnat	56
7.2.2	E-kirjojen käyttöönoton kokemukset	58
7.2.3	Nykytilanne e-kirjojen suhteen	60
7.3	Kokoelmapolitiikka	63
7.3.1	Kirjastojen kokoelmapolitiikka ja e-kirjojen valintaperusteet	63
7.3.2	Miten e-kirjojen saatavuus on järjestetty?	65
7.4	Näkemyksiä e-kirjoista	66
7.4.1	Painettujen ja e-kirjojen vertailu	66
7.4.2	Käytettävyys ja saantitavat	68
7.5	Tulevaisuuden visioita 10 vuoden aikavälillä	72
8	Tulosten tarkastelu ja päätelmiä	76
8.1	E-kirjojen omaksuminen kirjastoihin	76
8.2	E-kirjan integroituminen painetun kokoelman rinnalle kirjastoissa	80
8.3	E-kirjojen elinkelpoisuus innovaationa	83
8.4	Lopuksi	84
	LÄHTEET	87
	LIITTEET	
	LIITE 1: Kyselyn saateviesti	
	LIITE 2: Muistutusviesti	
	LIITE 3: Ilmoitus kyselyajan pidennyksestä	
	LIITE 4: Kyselylomake	

1 Johdanto

Julkaisu- ja tuotannon digitalisoituminen on vaikuttanut merkittävästi kirjastoihin. Kirjastojen kokoelmiin kuuluu perinteisen fyysisen kokoelman lisäksi yhä enemmän ”näkymätöntä”, elektronista aineistoa. Elektroniset aineistot, varsinkin elektroniset lehdet kuuluvat useilla aloilla tutkijoiden jokapäiväisen tiedonhankinnan välineisiin. Elektronisten lehtien lisäksi elektroniset kirjat ovat tulleet kirjastoihin. E-kirjainnovaatio alkoi levitä 2000-luvun alussa. E-kirjoja markkinoitiin aluksi kirjoja lukevalle yleisölle, mutta vähitellen markkinoinnin kohteeksi tulivat myös ja etenkin kirjastot. Tarjontaan kuuluu useita toimintaperiaatteiltaan erilaisia e-kirjajärjestelmiä ja -paketteja.

Uuden aineistotyyppien integrointi kokoelmiin edellyttää kirjastoilta toimintatapojen sopeuttamista e-kirjojen hankinnan hallitsemiseksi, sillä painetun ja elektronisen aineiston käsittely poikkeaa toisistaan. Elektronisen aineiston hankintaprosessiin kuuluu painetun aineiston hankinnasta poiketen esimerkiksi lisenssikysymysten huomioiminen. Käyttöönotto edellyttää kirjastoilta myös useiden teknisten ratkaisujen pohdintaa ja toteuttamista.

Kaikkien aineistotyyppien helppo tavoitettavuus on asiakaslähtöisessä palvelukulttuurissa olennaista. Kirjastojen onkin pohdittava uudelleen kokoelmapolitiikkaansa e-kirjojen integroimiseksi muun kokoelman osaksi. Vaikka kaikkialla e-kirjojen käyttöönotto ei ehkä tapahdu suunnitelmallisesti palvelujen nopean kehityksen ja tarjonnan heterogeenisyyden vuoksi, kirjastot joutuvat jossain vaiheessa ottamaan kantaa e-kirjainnovaatioon kokoelmien osana.

Tutkielmani tavoitteena on selvittää e-kirjojen hankintaa, niiden käyttöönoton sujumista ja jakelun tapoja kirjastoissa. Tavoitteena on myös tarkastella e-kirjoja kirjastoissa siltä kannalta, miten ne huomioidaan kirjastojen kokoelmapolitiikassa. Lisäksi tavoitteena on tutkia sitä, miten e-kirjainnovaatio on levinnyt kirjastoissa, miten siihen suhtaudutaan ja millaisena sen tulevaisuus nähdään. Tutkielman empiirinen aineisto koottiin lomakekyselyllä suomalaisista kirjastoista.

Tutkielmani keskeiset käsitteet ovat e-kirja, kirjastojen kokoelmapolitiikka ja innovaation diffuusio. E-kirjaa tarkastelen paitsi kirjaston käytön tapana myös tulevaisuuden formaattina. Tutkielman aihepiiriin kuuluu edelleen kirjastojen kokoelmapoliittiset linjaukset etenkin painettujen ja elektronisten aineistojen integroinnin kannalta. Innovaation diffuusioon liittyvien käsitteiden kautta

on tavoitteena tarkastella e-kirjaa innovaationa ja tämän leviämistä ja sopeutumista kirjastoympäristöön.

Luvuissa 2–4 esittelen kirjallisuutta tutkielmani keskeisten käsitteiden aihepiiristä. Lähdän liikkeelle e-kirja -käsitteen määrittelystä ja etenen e-kirjojen käytön ja käytettävyyden tarkasteluun sekä kirjallisuudessa esitettyihin tulevaisuuden näkymiin. Kolmannessa luvussa esittelen kirjastojen kokoelmapolitiikan perusteita, elektronisten aineiston hankinnassa huomioitavia tekijöitä ja e-kirjojen integrointia osaksi kokoelmapoliittisia suunnitelmia. Neljännen luvun ytimen muodostaa innovaation diffuusio. Esittelen siihen kuuluvia käsitteitä ja joitakin tutkielman aihepiirin kannalta kiinnostavia diffuusiotutkimuksia.

Tutkielmaani kuuluvan empiirisen tutkimuksen asetelma täsmentyy viidennessä ja kuudennessa luvussa. Esitän ensin tutkimuskysymykset ja esittelen sen jälkeen empiirisen aineiston kokoamisessa käytetyn lomakekyselyn sekä aineiston keruun ja analysoinnin tavat. Luvussa 7 käyn läpi e-kirjakyselyn tulokset ja viimeisessä luvussa tarkastelen niistä ja kirjallisuudesta tekemiäni päätelmiä.

Olen työni puolesta ollut vuosia kiinnostunut e-kirjoista uutena aineistotyyppinä ja palvelumallina. Olen myös kiinnostunut kirjastojen tulevaisuudesta. Valinta pro gradu -tutkielman aiheeksi ei näistä syistä ollut vaikea.

2 E-kirja, sen käyttö ja tulevaisuus kirjastoissa

2.1 E-kirjoihin liittyvien käsitteiden määrittely

E-kirjan käsite ei ole vakiintunut. Erilaiset kirjoitustavat (e-kirja, eKirja, elektroninen kirja, sähkökirja, englanniksi e-book, eBook, electronic book, digital book) ja merkitykset (e-kirja, verkkokirja, e-kirjan lukulaite) sekoittuvat usein. E-kirjoista puhuttaessa onkin tärkeää selventää, missä merkityksessä käsitettä käytetään.

Jo pelkästään sen määrittely, mikä on kirja – eroteltuna esimerkiksi sarjajulkaisusta – on hankalaa, vaikka kirja on kulttuurissamme päivittäinen puheenaihe ja käyttöesine. Unescon määritelmän mukaan kirja on vähintään 48-sivuinen monografia. Olennaista kirjan käsitteessä on, että kyseessä on tekijän tarkoittama yhtenäinen kokonaisuus. (Saarinen, Joensuu & Koskimaa 2001, 19; 61)

Kirjan määritelmän voisi yrittää kääntää elektroniseen ympäristöön siten, että e-kirjalla tarkoitettaisiin tietyn pituista monografiaa, jota luetaan tietokoneella. Asia ei kuitenkaan ole niin yksinkertainen. E-ympäristössä esimerkiksi sivumäärällä ei ole samankaltaista merkitystä kuin painetussa. Internetissä olevia julkaisuja ei aina edes ole helppoa kutsua monografioiksi. On myös muistettava, että yleensäkin elektronisesta tai sähköisestä aineistosta puhuttaessa voidaan joskus tarkoittaa myös ääni- tai kuvatallenteita tai muita teknologian käyttöön perustuvia fyysisiä aineistotyyppisiä, kuten CD-romeja ja DVD-levyjä.

2.1.1 Digitaaliset tekstit

Kirja 2010 -julkaisussa digitaaliset tekstit jaetaan tuotantonsa puolesta seuraaviin kategorioihin: 1) painetun kirjallisuuden digitoinnit, esimerkiksi laajat arkistointihankkeet, kuten Gutenberg-projekti, 2) uuden kirjallisuuden julkaiseminen digitaalisesti, jossa digitaalisuus on vain väline tekstin levittämiseen, 3) digitaalisuuden suomia uusia mahdollisuuksia hyväkseen käytävä kirjallisuus, kuten multimediahakuteokset ja 4) verkkokirjallisuus, jossa edellisen kategorian ominaisuuksien lisäksi hyödynnetään Internetin erityismahdollisuuksia, kuten päivitystä ja reaaliaikaista yhteyttä. (Saarinen, Joensuu & Koskimaa 2001, 52–53)

Painettuihin teksteihin nähden lisäarvoa digitaalisiin tuottavat vuorovaikutteisuus, yksilöllisen muokkaamisen mahdollisuus, päivitettävyyys, linkitykset tai esimerkiksi edullinen ladattavuus. Pelkkä sähköisyys ei sinänsä takaa digitaalisten tekstien menestymisen mahdollisuuksia, vaan ennen muuta lukualustan ominaisuuksien hyödyntäminen. (Saarinen, Joensuu & Koskimaa 2001, 38)

2.1.2 E-kirja

G. J. Brownin vuonna 2001 muotoileman määritelmän mukaan ”e-kirja on elektroninen versio painetusta kirjasta (julkaistu tai joka julkaistaan), joka ladataan lukemista varten kannettaviin laitteisiin, PDA:lle, PC:lle tai kannettavaan tietokoneeseen, joissa lukemiseen käytetään patentoitua e-kirja -lukuohjelmaa” (Brown 2001, 391, käänös Rajala 2004, 10). Tämä määritelmä viittaa siihen, että e-kirja -käsitteen laajassa määrittelyssä olennaista on tiedostotyyppin ja lukutavan kuvailu. E-kirja on painetun kirjan digitaalinen versio, usein jopa sen näköiskappale, jota luetaan tietokoneella tai muulla laitteella. Tiedostotyyppinä on yleensä PDF. Tutkielmassani tulen käyttämään e-kirjan käsitettä tässä Brownin määritelmästä laajentamassani merkityksessä. E-kirjassa saattaa olla linkkejä muihin e-julkaisuihin mutta muutoin se on suljettu dokumentti. Tuotanto- ja käyttötapansa puolesta e-kirjasta tulisi tarkasti ottaen käyttää ilmausta "digi-kirja".

E-kirjan kieltämättä ahdas, edellä määritelty käsite saattaa hiertää kirjastojen ja kustantajien välisiä lisenssikeskusteluja. Kirjastojen kannalta olisi edullisempaa, jos e-kirjojen sijaan voitaisiinkin puhua elektronisista teksteistä, jotta lisensoitujen e-kirjojen kirjastokäyttöön saataisiin samantyyppisiä etuja kuin e-lehdillä jo on: tulostusoikeus ja etenkin yhtäaikainen käyttömahdollisuus. Laajempi e-kirjakäsite saattaisi avata tilaisuuden myös maksutapojen monipuolistamiseen, esimerkiksi maksamiseen sivu tai kappale kerrallaan käytön mukaan. (Brown 2001, 391)

E-kirjan terminologista määrittelyä vaikeuttaa edelleen se, että e-kirjojen tuotanto-, jakelu- ja käyttötavat ovat muutoksessa. On jopa epätodennäköistä, että e-kirjat säilyisivät määritelmän mukaisesti painettujen kirjojen digitaalisina versioina, koska jo nyt julkaistaan pelkästään digitaalisessa muodossa olevia kirjoja. (Lynch 2001)

Luvussa 2.1.1. kuvatuista digitaalisten tekstien kategorioista lähinnä kategorioihin 1 (painetun kirjallisuuden digitoinnit) ja 2 (uuden kirjallisuuden julkaiseminen digitaalisesti) kuuluvia tekstejä käytetään e-kirjoina. (Saarinen, Joensuu & Koskimaa 2001, 53)

2.1.3 Verkkokirja

E-kirja ja verkkokirja sekoitetaan käsitteinä helposti toisiinsa. Tämä johtuu siitä, että kumpaakin voi käyttää Internetissä. Joko vapaasti, maksullisena tai tietyn asiakasryhmän käytettävissä olevasta julkaisusta voidaan käyttää verkkokirja-ilmausta, jos sen tuotannossa on hyödynnetty www-ympäristön sallimia hyperlinkkejä ja interaktiivisia elementtejä. Rajalan kehittämisen määritelmän mukaan ”verkkokirja on ammattimaisesti tuotettu, korkeatasoinen, multimediarikas, interaktiivinen tuote, joka on saatavilla joko Internetin kautta tai CD-romina.” (Rajala 2004, 10)

Verkkokirjan ja e-kirjan erona on se, että verkkokirja laajenee linkkiensä kautta, kun taas e-kirja on yleensä staattinen, painetun kirjan kaltainen sähköinen julkaisu. E-kirjamarkkinoiden kehittyessä tilanne saattaa kuitenkin muuttua. Parhaillaan on käynnissä esimerkiksi projekti, jossa verkkokirjaa kehitetään Joseph Espositon ”Processed books” -idean mukaan. Siinä on keskeistä annotaatioiden käyttömahdollisuus. Espositon (2003) mukaan e-kirjaa on syytä kehittää suuntaan, jossa hyödynnetään paremmin verkon ominaisuuksia. Verkossa oleva kirja voi muodostua esimerkiksi portaaliksi tai työskentelyalustaksi muiden kirjoittajien teksteille ja yhteydenpidolle.

2.1.4 E-kirjojen lukulaite

Digitaalisia tekstejä luetaan aina jollain laitteella. E-kirjalla tarkoitetaan joskus erillistä kirjatiedoston lukemiseen tarkoitettua laitetta. Nämä laitteet ovat kämmentietokoneen tapaisia, helppokäyttöisiä, kannettavia lukulaitteita, joita varsinkin Yhdysvalloissa on käytössä. Laitteesta saatetaan käyttää myös sähkökirja-nimitystä. Tutkielmassani käytän selvyuden vuoksi e-kirjojen lukulaite -termiä. Lukulaite mahdollistaa usean kirjatiedoston mukana kuljettamisen. Tiedostot ladataan verkosta eikä niitä yleensä voi siirtää lukulaitteelta eteenpäin. (Saarinen, Joensuu & Koskimaa 2001, 22–23)

E-kirjojen lukulaitteet ovat kehittymässä oleva teollisuudenhaara. Esimerkiksi Hillesund (2001) näkee e-kirjateknologiassa mahdollisuuksia kirja-alalle kehittää toimintaansa nykyistä enemmän digitaalisen ja globaalin talouden suuntaan. Monet kuitenkin suhtautuvat e-kirjojen lukulaitteiden tulevaisuuteen epäillen. Niiden suurimpana heikkoutena pidetään sitä, että laitteet soveltuvat toistaiseksi vain tähän tiettyyn tarkoitukseen, e-kirjojen lukemiseen. Kuluttajalle ystävällisempi

laite yhdistäisi kannettavan tietokoneen, matkapuhelimen ja lukulaitteen ominaisuudet (Saarinen, Joensuu & Koskimaa 2001, 22–23).

Subba Rao (2005, 125–126) on vertaillut viittä e-kirjojen lukulaitetta. Vertailu paljasti esimerkiksi laitteiden painon, akun keston ja hinnan vaihtelevan merkittävästi. Subba Raolla ei tosin ollut käytettävissä tietoja Japanissa kehitetystä Sony Reader -laitteesta, jolta odotetaan paljon. Sen arvellaan sysäävän liikkeelle e-kirjojen lukulaitteiden hankintabuumin. Sony lanseerasi laitteen vuonna 2006.

Teknillisessä korkeakoulussa tehdyssä tutkimuksessa, jossa 16 koehenkilöä käytti e-kirjojen lukulaitetta kahden viikon ajan, huomattiin suurimmat ongelmat laitteen akkukestossa, koossa sekä materiaalin heikossa saatavuudessa suomen kielellä. E-kirjojen lukulaitteen vahvuuksiksi havaittiin tilansäästö ja käytännöllisyys. (Pietilä 2005, 84–92)

E-kirjojen lukulaitteiden lainaus tai mahdollisuus ladata omaan laitteeseen kirjatiedostoja kirjastossa on ollut käytössä useita vuosia joissakin yhdysvaltalaisissa kirjastoissa. Suomessakin on testattu lukulaitteiden kirjastokäyttöä esimerkiksi Porin ja Salon kaupunginkirjastoissa. Palvelun laajaan lanseeraukseen ei ole ryhdytty, koska käytettävissä on ollut laitteiden varhaisia ja kömpelöitä versioita. On odoteltu lukulaitteiden kehitystä ja jätetty myöhempien, lähinnä Yhdysvalloista saatavien arvioiden varaan, kannattaako tällainen palvelutoiminta ja onko sillä riittävästi käyttäjiä. (Opiskelijakirjasto 2004, 9–10)

2.1.5 Yhteenveto e-kirjoista määritelmien valossa

Pääsy e-kirjoihin tapahtuu seuraavin vaihtoehtoisin tavoin:

- online (Internetin kautta)
- lataamalla e-kirjatiedostot PC:lle (tai Macille)
- lataamalla ne PDA:lle eli kämmentietokoneelle
- lataamalla ne erityiselle e-kirjojen lukulaitteelle
- tulostamalla ne paperille tai tilaamalla book-on-demand -versio e-kirjasta.

E-kirjoja luetaan mainituissa laiteympäristöissä (tai tulosteina). Lataamisen jälkeen edellytetään yleensä jonkin lukuohjelman käyttöä lukemisen mahdollistamiseksi. Lukuohjelman tulee siis olla koneella käytettävissä. (Lee & Boyle 2005, 51–54)

Yksi kirjan ja digitaalisen tekstin hybridimuoto on book-on-demand eli tilauspohjainen tarvetuotanto, joka perustuu painetun ja digitaalisen vuorovaikutukseen. Book-on-demandia on luonnehdittu yhdeksi e-kirjan muodoksi. Siinä kirja varastoidaan vain digitaalisesti ja painetaan myyntitapahtuman yhteydessä. (Paavonheimo 2006a, 40)

E-kirjoista puhuttaessa viitataan edellä mainitun perusteella erilaisiin asioihin: sisältöön, muotoon, lukijaohjelmaan tai hardwareen eli laitteisiin, jotka ovat e-kirjatiedostojen lukemiseen käytettäviä laitteita (Subba Rao 2005, 119). E-kirjatiedostot sisältävät tekstiä ja kuvia sekä usein linkkejä. E-kirjojen käyttö on e-kirjatiedostojen lukemista ja lukemistapahtumaan liittyy aina tietyn tyyppinen tietotekninen ympäristö.

2.2 E-kirjojen käyttö

2.2.1 E-kirjamarkkinat ja kirjastot

E-kirjamarkkinoiden käynnistyessä yliampuvat mainoskampanjat, joiden mukaan e-kirjat tulisivat jossain vaiheessa korvaamaan painetut kirjat, tekivät hallaa kirjastoväen suhtautumiselle uuteen aineistomuotoon. E-kirjoja ja e-kirjapalveluja markkinoitiin alkuun yksityisille kuluttajille ja kirjastoissa e-kirja nähtiin uhkana toiminnan jatkuvuudelle. E-kirjamarkkinoilla asenne kirjastoja kohtaan on muuttunut ja ne nähdään nykyisin tärkeänä välityskanavana e-kirjoille. (Rajala 2004, 26–34)

E-kirjoja on saatavilla useilta tahoilta. Esimerkiksi yliopistojen opinnäytteitä ja tutkimuslaitosten tai viranomaisten julkaisuja on Internetissä vapaasti luettavissa. Internetissä on myös isoja, maksuttomia e-kirjojen kokoelmia (esimerkiksi Digital Book Index). Tieteellisen tutkimuksen piirissä yleistynyt tiedon levittämiseen ja vapaaseen saatavuuteen perustuva Open Access -julkaisutapa merkitsee ilmaisten elektronisten artikkelien ja muiden julkaisujen jakelun yleistymistä.

Peter Just on vertaillut Yhdysvaltojen ja Saksan e-kirjamarkkinoita. USA:ssa englanninkielisiä e-kirjanimikkeitä oli elokuussa 2006 tarjolla ainakin 135000 vuotuisen kasvun ollessa 20 %. Suhteessa painettuihin kirjoihin e-kirjanimikkeitä oli 11 %. Saksassa, joka Justin selvityksen perusteella ei ole yhtä pitkällä e-kirjojen tuotannossa, e-kirjanimikkeitä oli julkaistu maan omalla kielellä noin 9000, joka suhteutettuna painettujen määrään oli 1,7 %. E-kirjatuotannon arvellaan Saksassa kasvavan. (Just 2007, 159–161)

Suurin huomio tässä tutkielmassa kohdistuu e-kirjoihin, jotka ovat saatavilla maksullisista e-kirjapalveluista. Näitä on markkinoilla useita. E-kirjapalveluilla tarkoitetaan kaupallisten e-kirjayritysten myymiä e-kirjaratkaisuja, jotka mahdollistavat e-kirjojen lainaamisen tai vuokraamisen (Rajala 2004, 10). Kirjastot hankkivat näitä joko itsenäisesti tai konsortioina. Esimerkkeinä erityyppisistä e-kirjapalveluista mainittakoon yhdysvaltalaiset Ebrary ja NetLibrary sekä suomalainen Ellibs. Ebraryn palvelumalli perustuu tietyn kirjakokoelman vuokraukseen. Palvelu hankitaan määräaikaikaisella lisenssisopimuksella. Ellibs ja NetLibrary puolestaan perustuvat e-kirjojen lainaamiseen ja siihen, että kirjastot ostavat palvelujen kautta yksittäiset e-kirjat itselleen. (Rajala 2004, 118; 121) Ebrary -järjestelmässä voi samaa kirjaa lukea yhtä aikaa useita käyttäjiä, kun taas Ellibsin ja NetLibrary:n palvelu toimii ”yksi lainaaja kerrallaan” -periaatteella, samaan tapaan kuin kirjaston painettujen kirjojen lainaus (Perälä 2004, 9).

Hong Kongissa on selvitetty ja vertailtu eri e-kirjatoimittajien tarjoamien palvelujen sisällön hyödyllisyyttä, liiketoiminta- ja aineiston access-malleja ja lisäarvoa tuottavia toiminnallisia piirteitä. Vertailtavina olivat länsimaiset NetLibrary ja Ebrary sekä kiinalaiset Apabi ja Superstar. Vertailun mukaan kaikilla e-kirjapalveluilla oli tarjolla monitieteiset ja laaja-alaiset kokoelmat mutta Superstarilla vähiten ajantasaiset. Ainoastaan Ebrary tarjosi mahdollisuuden usean käyttäjän yhtäaikaiseen e-kirjan lukuun. Lukuohjelmat vaihtelivat palvelusta toiseen tarjoten mm. erilaiset haku- ja navigaatiomahdollisuudet. Tutkimus paljasti puutteita käytön tilastoinnissa. Tutkimuksen yhdeksi johtopäätökseksi tutkijat Chan ja Lai (2005, 208–217) nostavat aineiston ajantasaisuuden tärkeyden. Mitä vanhempaa materiaalia kokoelmaan kuului, sitä vähemmän sitä käytettiin. Tutkimuksen mukaan kokotekstien hakumahdollisuus ja linkitys ulkopuolisiin lähteisiin tuovat suurta lisäarvoa kokoelman käyttöön. NetLibrary:n käyttöä erikseen tutkittaessa Chan ja Lai uskovat sen käytön lisääntyvän ajan mittaan, kunhan palvelun implementointi hoidetaan liittämällä MARC-pohjaiset luettelointitietueet tietokantaan, markkinoidaan palvelua tehokkaasti ja järjestetään kaikille asiakasryhmille käyttäjäkoulutusta. (emt., 208–217)

Samantapaisen mutta laajemman selvityksen e-kirjatoimittajista on tehnyt Subba Rao (2005, 133–135). Hän on ottanut vertailtavakseen kuusi e-kirjatoimittajaa ja vertaillut näiden palvelumalleja ja useita ominaisuuksia alkaen tuotteiden aihealasta ja markkinoinnin kohderyhmästä teknisempiin piirteisiin, kuten tilastointimenetelmiin. Tässä tutkielmassa ei kuitenkaan ole tarpeen esitellä eri palveluntuottajia tämän tarkemmin. Riittää että e-kirjapalvelujen kirjo hahmottuu.

2.2.2 Esimerkki e-kirjojen lainausjärjestelmästä

E-kirjojen yllä esitetyn määritelmän mukaan e-kirjatiedostot ladataan tietokoneelle ja niitä luetaan lukuohjelmalla. Kirjaston välittämänä e-kirjojen asiakaskäyttö perustuu lainaukseen. Seuraavaksi kuvailen Ellibsin ja Helsingin yliopiston opiskelijakirjaston yhteistyönä kehittämän e-kirjapalvelun mallin mukaista e-kirjojen lainausjärjestelmän toimintaa. E-kirjojen lainaus toimii eri e-kirjapalveluissa suunnilleen samalla periaatteella.

Tämän lainausjärjestelmän toimintaperiaate on analoginen painetun kirjan lainauksen kanssa. E-kirjoja ostetaan kirjaston kokoelmiin tarvittava kappalemäärä ja kutakin ”e-nidettä” voi käyttää yksi lainaaja kerrallaan. Kirjan bibliografiset tiedot luetteloidaan normaaliin tapaan aineistoluetteloon, jossa olevan hyperlinkin kautta on pääsy e-kirjan lataussivulle. Välissä on kuitenkin lainaajan tunnistusjärjestelmä, siis kuten kirjastokortti perinteisessä lainauspalvelussa. Pääsy luetteloon ja e-kirjaan on miltä tahansa koneelta, josta on Internet-yhteys. Asiakas voi valita kirjaston määrittämistä laina-ajoista itselleen parhaiten sopivan (esimerkiksi Helsingin yliopistossa joko 1 tai 7 vuorokautta). Laina-ajan päätyttyä e-kirjan käyttöoikeus umpeutuu automaattisesti. Kirjatiedostoa voi käyttää siltä koneelta, jolle se on ladattu. Käyttö ei latauksen jälkeen edellytä verkkoyhteyttä. Kirjaa luetaan Adobe Reader -lukuohjelmalla, joka tulee olla ladattu koneelle. (Rajala 2004, 12)

2.2.3 E-kirjojen käyttötutkimuksia

Hannu Rajalan kirjoittamassa raportissa e-kirjojen käytöstä, käytettävyydestä ja markkinoista kuvataan laajasti e-kirjojen etuja ja ongelmia käyttäjien kannalta. Raportin lähtökohtana on Helsingin yliopiston opiskelijakirjastossa vuonna 2001 käynnistynyt e-kirja -hanke, jonka tavoitteena oli selvittää uudenlaisten jakelukanavien sopivuutta painetun aineiston rinnalle kurssikirjojen jakeluun kirjastoissa. Hankkeen keskeisimpänä tuloksena syntyi toimiva e-kirjojen lainausjärjestelmä, joka toteutettiin yhteistyössä Ellibsin, e-kirjojen lainauspalveluun erikoistuneen yrityksen kanssa. (Opiskelijakirjasto 2004, 1)

Rajala tutki opiskelijoiden mielipiteitä e-kirjoista, niihin liittyvistä ongelmista ja hyödyistä sekä käyttötavoista. Raportti sisältää tuloksia kyselystä, jossa Rajala selvitti vuonna 2003 käyttöön otetun e-kirjojen lainauspalvelun käytettävyyttä. Rajala pohtii raportissa edelleen e-kirjojen soveltuvuutta opiskeluun, käytön hankaluuksia, e-kirjamarkkinoiden kehitystä ja e-kirjapalvelujen käyttöönottoa suomalaisissa yliopistokirjastoissa. (Rajala 2004)

Käyttötutkimuksen teon aikaan e-kirjojen käyttö on ollut koeluonteista eikä ollut vielä vuonna 2003 saavuttanut laajan käyttäjäkunnan tietoisuutta. Rajala muistuttaakin uuden palvelun käyttöönoton vaativan kunnollisen viestintäkampanjan ja opastuksen. Muita syitä palvelun toistaiseksi vähäiseen käyttöön Rajala näkee etenkin e-kirjakokoelman pienuudessa. Opiskelijakirjaston Ellibsin kautta hankittuun e-kirjakokoelmaan kuului vuonna 2004 vain 63 teosta, joista 23 oli kurssikirjoja ja 40 muita, niin sanottuun yleiskokoelmaan kuuluvia kirjoja. Näin pieni e-kirjojen määrä ei vielä ole voinut huomattavasti näkyä opiskelijan jokapäiväisessä tiedonhankinnassa. Rajalan mielestä ongelmana onkin sopivan akateemisen e-kirjamateriaalin puute. Tutkimuksen teon aikaan saatavilla ei ollut kattavasti esimerkiksi paljon kysyttyä kurssikirjallisuutta ja suurilla peruskursseilla käytettävää kirjallisuutta. (Rajala 2004, 21; 17)

Raportissa todetaan e-kirjojen käytön tyypillisiin piirteisiin kuuluvan lyhytkestoisuuden. E-kirjoja selaillaan lyhyitä aikoja kerrallaan tai pieninä osina. Rajalan mukaan e-kirjojen käyttö ei kaiken kaikkiaan vaikuta kovin joustavalta, mistä esimerkkinä hän mainitsee joissain palveluissa käytettävät tulostuskiellot ja -hidasteet. (Rajala 2004, 79)

Suurimpana ongelmana e-kirjojen käytössä Rajalan mukaan on lukemisen epämukavuus. Ruudulta lukeminen on kyselyssä saatujen tulosten perusteella fyysisesti vaikeaa ja epämiellyttävää. Kysymys ei välttämättä siis ole tottumuksesta. Muut ongelmat koskettavat e-kirjojen teknisiä käyttöominaisuuksia tai liittyvät etenkin tarvittavan lukuohjelman lataamisen hankaluuteen. Kyselyn mukaan lukuohjelman lataamisvaikeudet vähensivät selvästi halukkuutta käyttää e-kirjoja. (Rajala 2004, 80–84)

E-kirjojen käytössä nähdään Opiskelijakirjaston selvityksessä hyviäkin puolia ja selviä etuja opiskeluun. Näihin kuuluvat nopeus ja helppo saatavuus. Kaiken kaikkiaan suurin osa kyselyyn osallistuneista opiskelijoista piti e-kirjoja hyvänä vaihtoehtona silloin, kun painettuja kirjoja on vaikea saada. He toivoivatkin kirjaston jatkavan e-kirjojen hankintoja. (Rajala 2004, 108–110)

Viime vuosina on tehty muitakin e-kirjojen käyttötutkimuksia. Esimerkiksi Oulun yliopiston Virtuaalikampus-hankkeessa tehtiin vuonna 2006 selvitys e-kirjojen hyödyntämisestä opiskelussa. Selvityksessä kerrotaan, että e-kirjoja pidettiin harjoittelun jälkeen helppokäyttöisinä ja hyödyllisinä, mutta niiden tunnettuus oli huono. Selvityksessä todetaan edelleen, että e-kirjoille sopii parhaiten silmäilevä lukutapa, kuten ruudulta lukemiseen yleensäkin. Tämän vuoksi selvityksen johtopäätöksenä on, että e-kirjoiksi soveltuvat parhaiten hakuteokset ja sanakirjat ja muut, joita ei yleensä lueta alusta loppuun. (Vika-projektitutkimus 2006, 63)

Jyväskylän ammattikorkeakoulun E-kirjat opetuksessa -hankkeessa selvitettiin Ellibsin e-kirjojen käyttöä opettajien ja opiskelijoiden sekä kirjaston näkökulmasta. Selvityksen mukaan opettajat kokivat e-kirjojen tukevan opetusta joko hyvin tai kohtuullisesti. Opiskelijoiden kokemukset olivat samantapaisia kuin Helsingin yliopiston opiskelijakirjastossa tehdyssä selvityksessä. Kirjaston kannalta ilmeni haasteita teknisten ongelmien ratkaisemisessa, ohjeistuksen järjestämisessä ja e-kirjakokoelman ylläpitämisessä. Selvityksessä kiinnitettiin huomiota e-kirjojen lukutaitoon, joka vaatii opettelua. (Pohjolainen 2007, 6; 12; 22–26)

FinELib tutki keväällä 2007 konsortioon kuuluvien kirjastojen käyttäjien kokemuksia ja mielipiteitä elektronisista aineistoista. E-kirjojen käyttö vaihteli kirjastosektoreittain vähän. Selkeimmin erottui yleisten kirjastojen ryhmä, jossa 91,7 % vastanneista asiakkaista ei olisi valmis luopumaan painetuista kirjoista. Muilla kirjastosektoreilla tämä valmius puuttui hiukan alle 80 %:lta vastaajista. Yleisissä kirjastoissa vastanneista asiakkaista 61,8 % ei käyttänyt e-kirjoja, kun esimerkiksi yliopistoilla e-kirjoja käyttämättömiä oli vain 20,5 %. Yliopistoissa ja ammattikorkeakouluissa oli eniten toiveita saada lisää e-kirjoja. Kaikkien kirjastotyyppien asiakkaista suuri joukko koki, etteivät he tunteneet riittävästi e-aineistoja ja että ruudulta lukeminen oli hankalaa. (FinELib 2007)

2.2.4 Käytettävyys

Yksi tapa kuvata e-kirjojen käytettävyttä on vertailla sitä painetun aineiston käytettävyyteen. Rajala erittelee raportissaan e-kirjojen luettavuuteen vaikuttavia seikkoja ja vertailee e-kirjoja ja painettuja kirjoja keskenään. Keskeisimpiä eroja niillä on Rajalan mukaan seuraavien ominaisuuksien suhteen:

- selailtavuus: painetun kirjan selaaminen ja silmäileminen on helpompaa
- liikuteltavuus: painettu kirja kulkee helpommin mukana

- vaivattomuus: painetun kirjan sivujen kääntäminen ja lukuasennon vaihtaminen luonnistuu helposti
- muistiinpanot: kirjaa lukiessa huomautuksia voi kätevästi kirjoittaa paperille
- rasitus silmille: tietokoneelta lukeminen on raskasta silmille. (Rajala 2004, 96–97)

Erot osoittavat, että painetun kirjan käytettävyys on parempi. Käytettävyyteen sisältyy suurimmat haasteet e-kirjojen leviämislle. Erityisesti kaksi argumenttia nousee keskustelussa usein esiin: liian suuri rasitus silmille ja se, että e-kirjoja on hankala lukea sängyssä, kylvyssä, junassa ja rannalla.

Käytettävyyteen kytkeytyviä ongelmia tuntuu olevan paljon. E-kirjojen teknisissä, luottavuuteen liittyvissä ominaisuuksissa on siis paljon kehittämistä. Tietokoneruudun ääressä työskenteleminen on ergonomisesti epämieluisaa eikä tämä ongelma koske vain e-kirjojen lukemista. Nykyisen näyttötekniikan vallitessa käyttäjät suosivat tulostamista (Lynch 2001). Tämä on merkinnyt paperinkulutuksen kasvua (Rajala 2004, 107).

E-kirjojen käytettävyyttä käsittelevässä pro gradu -tutkielmassaan Raija Perälä (2004, 3; 17) huomauttaa, miten tärkeää käyttäjälle olisi e-kirjapalveluun ensi kertaa tutustuessaan todeta käytön vaivattomuus, jotta hän voisi kunnolla arvioida, miten hyvin e-kirjat soveltuisivat hänen luku- ja tiedonhakuunsa. Perälän mukaan hyvä käytettävyys merkitsee sujuvuutta siten että käyttäjän ei tarvitse kiinnittää huomiota työvälineeseen, vaan hän voi keskittyä olennaiseen eli sisältöön.

Jakob Nielsenin käytettävyyksikäsitteeseen perustuen Perälä erittelee e-kirjojen käytettävyydeltä edellytettäviä ominaisuuksia. Nielsenin määrittelemät käytettävyystekijät ovat opittavuus, tehokkuus, muistettavuus, virheettömyys ja miellyttävyys. E-kirjoissa näihin tekijöihin liittyy seuraavia edellytyksiä:

- opittavuus: käytön opettelu helppous, tiedonhaun helppous
- tehokkuus: monipuoliset ja tehokkaat hakuominaisuudet
- muistettavuus: erilaisten e-kirjapalvelujen käytön samankaltaisuus
- virheettömyys: linkkien nimien informatiivisuus
- miellyttävyys: hahmotettavuus, kannettavuus, tiedonhakumahdollisuus. (Perälä 2004, 18–19)

Käytettävyyttä voi tarkastella edelleen Borgmanin ”access to information” -käsitteen kautta. Sen avulla käytettävyys hahmottuu teknisten ominaisuuksien lisäksi käyttäjän ja käytettävän

tuotesisällön näkökulmasta. Käsitteeseen sisältyy ajatus liittymisestä tietokoneverkkoon ja saatavissa olevaan sisältöön siten, että teknologia on helppokäyttöistä, käyttäjällä on tarvittavat tiedot ja taidot ja että sisältö itsessään on käyttökelpoista ja kätevässä muodossa. (Borgman 2003, 57)

2.3 E-kirjat tulevaisuuden aineistomuotona

2.3.1 Varhaisempia arvioita elektronisen aineiston kehityksestä

Tieteellisen informoinnin neuvoston (TINFO) vuonna 1987 teettämässä selvityksessä ”Tietohuollon tuleva tekniikka” kuvataan tietotekniikan kehityksen vaikutuksia kirjastoihin ja tietopalveluihin. Tulevaisuudentutkimuksen menetelmin toteutettua tutkimusta varten haastatellut kotimaiset asiantuntijat eivät raportissa olleet yksimielisiä esimerkiksi elektronisten lehtien tulevan käytön yleisyydestä. Jotkut uskoivat aikakauslehtiä luettavan aina painettuina, toiset arvelivat kaikkien lehtien pian siirtyvän elektronisiksi. Asiantuntijat uskoivat, että vuonna 2010 lehtien elektroninen lukeminen on yleistä. Kaikki asiantuntijat pitivät tärkeänä, että mahdollisuus tulostaa säilyy. (Huhtanen 1988, 32–34)

TINFON:n tutkimukseen haastatellut ulkomaiset asiantuntijat arvioivat vuonna 1987, että lukijajäsenien muuttuminen elektronisen julkaisun hyväksymiseen tulee viemään yhden tai kaksi sukupolvea. Sähköisen tallennemuodon uskottiin yleistyvän vasta halpojen lukulaitteiden tultua markkinoille. Useimpien asiantuntijoiden mielestä suurin osa tiedosta vuonna 1996 olisi julkaistuna sekä paperisessa että elektronisessa muodossa. He myös arvioivat, että vuoden 2000 jälkeen 50 % kirjoista, 90 % teknisistä raporteista ja 25 % lehdistä olisi saatavana vain elektronisena tallenteena. (Huhtanen 1988, 83–85)

Vuonna 1993, ennen Internetin käytön laajamittaista yleistymistä, CD-romia pidettiin lupaavana tallennusmuotona. David Raitt (1993, 65–67) arvioi artikkelissaan, että elektronisten kirjojen julkaisutavoiksi yleistyisi CD-romin lisäksi magneettiset ja optiset kortit. Kirjojen ja lehtien lisäksi näihin älykortteihin voisi tallentaa kuvia, videoita, musiikkia ja esimerkiksi kirjaston asiakkaan henkilötiedot. Korttien etuina Raitt piti tilansäästöä, edullisuutta ja helppoa liikuteltavuutta. Raitt piti vartenotettavina julkaisumuotoina myös käyttönsä silmän liikkeisiin perustuvia, disketeillä julkaistavia kirjoja. Hänen mielestään uusien formaattien mukaisen aineiston jakelu sopii kirjastojen tehtäviin.

Hannah ja Harris (1999) näkivät informaatioteknologian kehityksen seuraamisen kirjastojen tärkeänä tehtävänä, sillä heidän mielestään ilman sitä kirjastot eivät pysty olemaan täysipainoisesti mukana tietoyhteiskunnan toiminnassa. Tavat, joilla tietoa tuotetaan, välitetään ja käytetään, muuttuvat ja muuttavat kirjastojen toimintatapoja ja palveluja. Uudet tuotteet ja palvelut syntyvät, kasvavat, kypsyvät ja ennen pitkää rappeutuvat. Vanhanaikaisista ja käytöstä pois jääneistä tuotteista ja palveluista tulisi luopua kirjastoissa ja kehittää uusia asiakkaiden tarpeisiin vastaamiseksi. Hannah ja Harris pitivätkin digitaalisessa muodossa olevaa tietoa ja informaatioteknologiaa kirjastoalan mullistavina ilmiöinä. (Hannah & Harris 1999, 6; 18; 22; 25)

2.3.2 Hybridikirjasto

Kirjastoalan tulevaisuutta käsittelevään kirjallisuuteen on jo pitkään kuulunut olettamus elektronisen aineiston saatavuuden ja käytön lisääntymisestä. Pidetään itsestään selvänä, että kirjastoista tulee yhä selvemmin hybridikirjastoja, painettuja ja digitaalisia kokoelmia sisältäviä kirjastoja. Tätä kehityskulkua ei kaikkialla ole odotettu vailla pelkoa. Pahimpina uhkakuvina kirjastoissa on nähty, että e-aineisto korvaa painetun ja että kirjastot joutuvat sen vuoksi lopettamaan toimintansa tai että niistä tulee pelkkiä tietokonesaleja, joissa asiakkaat käyttävät elektronisia tiedonlähteitä. Lukuun ottamatta joitakin yksittäisiä kokeiluja, joissa painettuja kokoelmia sisältävä kirjasto on korvattu elektronista aineistoa tarjoavalla tieto- tai oppimiskeskuksella, pelko on ollut turha. Painettu kirja tai kirjasto ei ole kadonnut. (Rajala 2004, 26–28)

Vaikka elektronisten lehtien kokotekstiversioita on kuulunut jo useiden vuosien ajan kirjastojen kokoelmiin, on e-kirjoihin suhtauduttu nihkeästi. Tieteelliset e-lehdet ja e-lehtipalvelut ovat osittain korvanneet painetut lehdet joillakin tieteenaloilla, ja ilmeisesti on koettu pelkoa, että samoin kävisi kirjojen kanssa. Elektronisten lehtien tuotanto ja vanhojen lehtien digitointi on kuitenkin laajamittaisempaa kuin kirjojen. (Rajala 2004, 28) Hakukoneyhtiö Googlen hanke digitoida kirjastojen kokoelmista vanhaa kirjallisuutta ja jakaa sitä vapaasti koskee toistaiseksi vain joitakin kirjastoja ja niitäkin vain joidenkin kokoelmien osalta kokeiluluonteisesti. Joka tapauksessa Googlen tavoitteena on digitoida joka ikinen painettu kirja. Se tarjoaa paitsi hakupalvelun kirjan sisällöstä myös mahdollisuuden lukea ilman rajoituksia joitakin sivuja. Samantapaisesta kirjojen digitointihankkeesta on ilmoittanut Microsoft, jonka tavoitteena on digitoida tekijänoikeusvapaata kirjallisuutta British Libraryn kokoelmista. (Coyle 2006, 641–642)

Vanhaa, tekijänoikeuksista vapaata, digitoitua kirjallisuutta on jo nyt jaossa esimerkiksi Gutenberg-projektin toimesta, mutta aivan kaiken painetun materiaalin vapaa saatavuus digitaalisena on vielä utopistista. Uusia kirjoja painetaan varmasti vielä pitkään, vaikka elektronisen aineiston tuotanto onkin lisääntynyt. Christine L. Borgmanin arvion mukaan elektroninen julkaisuutuotanto tulee korvaamaan painetun vain joillakin aloilla, joita ei vielä pysty edes määrittelemään. Uusia viestimiä tullaan edelleen kehittämään, eivätkä ne Borgmanin mielestä tule syrjäyttämään entisiä vaan toimimaan niiden ohella ja lisänä. (Borgman 2003, 67)

Borgman toteaa ihmisten haluavan tiedonlähteitä, jotka ovat eri formaateissa, ja joidenkin preferoivan elektronisia, joidenkin painettuja. Perinteisessä kokoelmanmuodostusmallissa kirjastot ovat aineistoa hankkiessaan ottaneet huomioon ensisijaisesti asiakaskuntansa ja sen tarpeet. Formaatin valinta on tullut tärkeysjärjestyksessä vasta näiden jälkeen. Formaatin valintaan vaikuttaa hankittavan aineiston käyttötavat. Paperista voidaan käyttää eri tarkoituksiin ja eri tavoin kuin elektronista. (Borgman 2003, 182–183)

Clifford Lynchin (2001) mielestä on hyödytöntä pohtia, tulevatko e-kirjat korvaamaan painetut. Hänen mielestään on selvää, että kummallakin kirjaformaattilla on mahdollisuus säilyttää kannattajansa ja markkina-alueensa vielä pitkään. Tärkeämpää on Lynchin mielestä asettaa kysymyksiä, jotka liittyvät kirjaan ja lukemiseen yleisemminkin, kuten muuttuvatko luku- ja viestintätapamme digitaalisessa ympäristössä. Hän kantaa huolta myös kulttuuriperinnön säilymisestä. E-kirjojen sisällöllisen kehittymisen mahdollisuuksia on monia. Lynch kertoo seuraavansa erityisen kiinnostuneena kaunokirjallisuuden siirtymistä digitaaliseen ympäristöön. Hän arvelee tämän pysyvän pitkään painovaltaisena mutta saavan digitalisoituessaan piirteitä tietokonepeleistä.

Kirja-alan kehitystrendejä luotaavassa vuonna 2001 ilmestyneessä kotimaisessa julkaisussa arvioidaan painetun kirjan lukemisen vuonna 2010 vähentyvän mutta ei oleellisesti. Kirjan lukemisen arvioidaan samalla elitisoituvan. Ruudulta tai muilta paperittomilta alustoilta lukemisen ennakoitaan lisääntyvän. Painettujen kirjanimekkeiden määrän uskotaan kasvavan mutta painosten pienenevän. E-kirjojen arvellaan löytävän paikkansa omilla alueillaan esimerkiksi tietokirjoina. E-kirjojen lukulaitteita tulevat kirjassa esitettyjen skenaarioiden mukaan käyttämään sellaiset, jotka ammatissaan tarvitsevat mukana kannettavia laajoja hakuteoksia. Lukulaitteiden arvellaan yleistyvän myös oppikirjojen ja kevyehkön aineiston lukemiseen. (Saarinen, Joensuu & Koskimaa 2001, 207–208)

2.3.3 Käytön ja jakelun valvonta

Vapaasti Internetissä olevia elektronisia aineistoja lukuun ottamatta e-kirjojen käyttö kirjastoissa perustuu lisenssisopimuksiin. Sopimuksissa määritellään käytön ehdot. Esimerkiksi FinELibin, Kansallisen elektronisen kirjaston käyttämiin perusteisiin e-kirjojen sopimusehdoissa mainittavista asioista kuuluvat hankittavan aineiston kattavuus, hinnoittelu, käyttäjien ja tunnustustapojen identifiointi, etäkäytöstä ja pitkäaikaiskäytöstä sopiminen, tekninen perusrakenne, tilastointitavat, koulutus ja testausmahdollisuus. (FinELib 2003)

E-kirjojen tulevaisuuteen ei vaikuta pelkästään tekninen kehitys tai se miten siinä otetaan huomioon käyttäjien tarpeet. Lynchin (2001) mukaan kysymys on myös valvonnasta ja taloudesta. Kustantajat ovat e-kirjamarkkinoiden käynnistyessä luoneet uudenlaisia sopimus- ja lisenssimalleja ja tapoja valvoa ja rajoittaa sisällön käyttöä. Tekninen käyttöoikeuksien hallinnointi DRM (digital rights management) sisältää erilaisia tiedostoihin luvattoman levittämisen estämiseksi lisättyjä suojaelementtejä, kuten tekstin kryptausta. Kirjastot ovat muiden mukana joutuneet sopeutumaan näihin ehtoihin ja rajoituksiin.

Lynch (2001) on huolissaan siitä, miten vallitseva, painetun kirjan kustannusmalli tulee muuttumaan yhä digitalisoituvassa julkaisukulttuurissa. Hän pelkää, että kirjankustannusala seuraa liiaksi musiikkiteollisuuden ja elokuvatuotannon aloilla ilmenneen piratismiongelman ratkaisumalleja. Tämä saattaisi merkitä vaikeuksia e-kirjojen käytön leviämislle. E-kirjoille on jo nyt luotu raskaita suojausmenetelmiä turvaamaan sisällön säilyvyys ja estämään luvaton jakelua. Kirjojen julkaisemiseen sisältyvä sananvapauselementti ja niiden muodostama kulttuuriperintö ovat Lynchin mielestä niin tärkeitä länsimaisen sivistyksen piirteitä, että tiukat käyttörajoitukset ja suojausmenetelmät eivät saisi päästä liiaksi vaikuttamaan kirjojen levittämisessä, ei edes digitaalisessa ympäristössä.

2.3.4 E-kirjojen tulevaisuus

Jari Paavonheimon (2006a) mukaan kirjan tulevaisuuteen vaikuttaviin tekijöihin kuuluvat mm. painetun kirjan tuotannon digitalisoituminen ja tekijänoikeuksien kehitys digitaalisessa ympäristössä. Hän näkee myös lukemisen käytäntöjen muuttuvan. Käsitys kirjasta ja sen arvostuksesta moninaistuu ja kirjoista ilmestyy lukuisia erilaisia versioita. Paavonheimo selvitti pro gradu -tutkielmassaan suomalaisten kirja-alan asiantuntijoiden käsityksiä e-kirjojen tulevaisuudesta.

Tässä delfoi-menetelmällä tekemässään tutkimuksessa Paavonheimo on asiantuntijoiden esittämien näkemysten yhteenvedoksi koonnut kirjan ja e-kirjan tulevaisuuden kriittisiä tekijöitä. Näitä ovat:

- 1 Tekijänoikeuskäytännöt. Tuottajan ja kuluttajan etujen tasapaino on e-kirjojen yleistymisen edellytyksenä.
- 2 Book-on-demand -tuotanto. Kirjatarjonnan monipuolistuminen riippuu siitä, yleistyykö tämä tuotantotapa vai jääkö se marginaaliin.
- 3 Teknologia. Erityisesti näyttötekniikan on kehityttävä, jotta e-kirjojen tuotanto ja käyttö lisääntyisivät.
- 4 Kulttuuristen arvostusten ja käytäntöjen kehitys. Painetun kirjan arvostus säilynee varsinkin vanhemman väen piirissä, ja myös pehmeäkantisia pokkareita, e-kirjoja ja muita digitaalisia tekstejä luetaan. Aikuistuva nettisukupolvi on Paavonheimon tutkimusaineiston perusteella ratkaisevassa asemassa.

Kriittiset tekijät limittyvät Paavonheimon mukaan toisiinsa. Tulevaisuusskenaarioista Paavonheimo nostaa esiin seuraavat heikot signaalit, joihin asiantuntijapaneelissa tosin oli esitetty myös kyseenalaistavia näkökulmia:

- 1 Hiljaisuuden tavoittelu ja irrallaan olo. Verkostoituminen on lisännyt valvontaa, tarkkailua ja jatkuvaa sosiaalista läsnäoloa, joista ehkä halutaan päästä eroon vetäytymällä irti verkosta ja siirtymällä painettujen tuotteiden lukemiseen.
- 2 Kirjaan vapaaehtoisesti koskemattoman sukupolven kasvaminen. Kirjatuotanto voi vähentyä, jos kirjoja ei osteta. Painettu kirja marginalisoituu sitä myötä.
- 3 Kirjan hajoaminen verkkoteksteiksi. Weblogien ja digitaalisten sarjajulkaisujen yleistyessä kirjallisuutta ei enää paineta eikä julkaista e-kirjoina yhtä paljon kuin ennen. (Paavonheimo 2006a, 98–101)

Paavonheimo toteaa e-kirjan olevan vielä suurelta osin toteutumaton remediaatio. Tällä hän tarkoittaa sitä, että uusi medium, e-kirja, ei vielä ole täysin parantanut vanhan mediumin, painetun kirjan, vuosisatoja vanhoja ominaisuuksia ja korvannut tätä. Tarkasteltaessa e-kirjoja teknologisesta näkökulmasta niiden yleistymisen näyttäisi melko ongelmattomalta, mutta mitä enemmän kehityksessä huomioidaan kulttuurisia, sosiaalisia ja taloudellisia tekijöitä, sitä kaukaisemmaksi näyttäisi niiden yleistymisen Paavonheimon mukaan siirtyvän. Hän näkee Borgmanin tapaan painetut ja e-kirjat rinnakkaisina, ei toisensa korvaavina mediuksina. (Paavonheimo 2006a, 103–104)

Kirjan tulevaisuutta kuvannut kirjahistorioitsija Kilgour (1998) näkee e-kirjan tulossa selkeän jatkumon kirjan pitkälle historialle. Se täyttää hänen mukaansa samat edellytykset kuin aikanaan täyttivät muutkin aikansa julkaisutuotannon innovaatiot, nimittäin savitaulut (2500 e.a.a.), papyruskääröt (2000 e.a.a.), koodeksi (150), kirjapainotaito (1450), höyryvoiman avulla valmistettu paperi ja käyvä painokone (1800) sekä tietokoneella tuotettu julkaiseminen ja offset-painaminen (1970). Tässä jatkumossa e-kirja on siis vuoden 2000 paikkeilla tehty innovaatio. Edellytykset julkaisutuotannon innovaation leviämiseksi ovat käyttäjien tiedontarve, sopiva teknologinen tietämys, uudet organisaatiot, uuden muodon onnistunut integrointi vanhaan sekä taloudellinen elinvoima. Aiemminkaan ei uusi kirja-innovaatio ole syrjäyttänyt välittömästi vanhaa eikä näin tee Kilgourin mukaan e-kirjakaan. Hän kuitenkin myöntää, että e-kirjalla on edellytykset muodostua uudeksi vallitsevaksi julkaisumuodoksi. (Kilgour 1998, 5–9; 158–159).

3 E-kirjojen integrointi kirjastojen kokoelmapolitiikkaan

3.1 Kirjastokokoelmien kehittäminen

Kirjastojen kokoelmat syntyvät yleensä suunnitelmallisesti perustuen tiettyihin sovittuihin periaatteisiin. Kokoelmatyötä taustoittaa kokoelmatutkimus, jonka keskeiseen teoreettiseen käsitteistöön kuuluvat Raine Wilénin (2007) mukaan (Peggy Johnsonin määritelmiin perustuen) kokoelmien kehittäminen, kokoelmien arviointi ja kokoelmien hallinta. *Kokoelmien kehittämisellä* tarkoitetaan toimintoja, joita ovat aineiston valinta, käyttäjiin liittyvät arviot ja analyysit, kokoelman analysointi, budjetointi ja suhdetoiminnan hallinta. *Kokoelmien arviointi* on kokoelmien systemaattista tarkastelua kokoelman ansioiden määrittelemiseksi. *Kokoelmien hallinta* on nykyisin käytössä yleiskäsitteenä kokoelmien kehittämisestä tai synonyyminä sille. Kokoelmien hallinnalla tarkoitetaan edellä esitettyä kokoelmien kehittämistoimintaa lisättyinä päätöksenteolla aineiston varastoon siirroista, karsinnasta ja säilyttämisestä. Näiden määritelmien soveltaminen käytäntöön edellyttää eri tekijöiden välisten monimutkaisten suhteiden huomioimista. (Wilén & Kortelainen 2007, 26–27)

Kokoelmia voidaan kehittää joko teoreettiseen tutkimustietoon perustuen tutkimusmenetelmien avulla, mutta myös intuition, kokemuksen tai aiemmin havaittujen tietojen avulla. Kokoelmien kehittämisen idea on lähtöisin melko konkreettisesta problematiikasta, aineiston valinnasta. Digitaalisen julkaisutuotannon ja tiedonhankintatavan yleistyessä aineiston valinta on korostunut ja valinnan vaihtoehdot ovat sitä myötä mutkistuneet ja lisääntyneet. (Wilén & Kortelainen 2007, 16–17)

Kirjastojen perimmäisenä tehtävänä on Atkinsonin (1996, 241–243) mukaan tuoda kokoelmilleen käyttäjän näkökulmasta kahdentyyppistä lisäarvoa: access-arvoa ja sisältöarvoa. *Access-arvo* liittyy aineistoon pääsyyn, sen tavoitettavuuteen (saavutettavuuteen) tietynä aikana. Mitä nopeammin julkaisun tavoittaa, sitä parempi on sen access-arvo. Julkaisun tavoitettavuuden parantaminen merkitsee sen access-arvon paranemista. *Sisältöarvo* koskee käyttäjän ja tieto-objektin sen hetkistä suhdetta. Mitä suurempi sisältöarvo, sitä paremman tulisi julkaisun tavoitettavuuden olla. Kun jokin sisältö saa suuremman arvon, vähenee arvo toiselta. Atkinson toteaa aineiston valinnan perustuvan tähän. Wilén (2007) jatkaa kirjoittaen kokoelmien access- ja sisältöarvoista seuraavasti: ”Pääsyn

tarjoaminen mahdollisimman suureen tieto-objektien joukkoon on periaatteessa hyvä, kunhan samalla pidetään huolta, että paikalliskäyttäjille suunnattu palvelu kykenee erottelemaan tieto-objektit niiden sisältöarvon suhteen tärkeisiin ja vähemmän tärkeisiin. Tieto-objektien kuvaileminen ja access-pointtien lisääminen niiden sisältöön (asiasanoitus) onkin ensiarvoisen tärkeätä palvelua kokoelmien sisällön tulkinnassa ja välittämisessä asiakkaille.” (Wilén & Kortelainen 2007, 54–55)

Atkinsonin osoittamat lisäarvotekijät pätevät elektronisessa ympäristössä hyvin. Access-käsite on digitaalisen julkaisemisen ydin. Kuka tahansa voi nykyisin julkaista verkkotuotteen, mutta vasta lukijoiden tavoittaminen herättää julkaisun henkiin. Kirjastojen kokoelmien arvo on siinä, miten ne asettuvat käytettäviksi. Enää ei ole suurta merkitystä, onko julkaisu kirjastossa fyysisesti tavoitettavissa, vaan tärkeää on, että se löytyy ja on tavoitettavissa kirjaston välityksellä helpolla tavalla. Paitsi access myös sisältö ratkaisee julkaisutuotteen arvon. Epäkiinnostavat julkaisut jäävät vaille lukijoita, vaikka ne olisivat helposti tavoitettavissa.

3.2 Kokoelmapolitiikka

3.2.1 Kokoelmapoliittiset suunnitelmat kirjastoissa

Muuttuvan toimintaympäristön hallinta edellyttää kirjastoilta suunnittelua ja tavoitteiden määrittelyä. Suunnittelu on menetelmien keksimistä jonkin asian aikaansaamiseksi. Systemaattinen suunnittelu on eräänlainen organisaation oppimisen muoto. Suunnitelmat auttavat ymmärtämään, mitä kirjasto on nyt tekemässä, mitä se tekee tulevaisuudessa ja mitä reittejä pitkin tulevaisuuteen suunnataan. Suunnitelmat toimivat myös viestintävälineinä sekä kirjaston sisällä että ulospäin. Suunnitteluprosessin aikana tietoa kerätään, jaetaan ja omaksutaan. (Johnson 2004, 65–66)

Kokoelmien hallinnan suunnitelmat ovat kirjastojen toimintaa perusteleva pohja. Jokaisella kirjastokokoelmalla on tarkoituksensa, joka ilmaistaan kokoelmien ohjelmallisessa kehittämissuunnitelmassa, kokoelmapolitiikassa. Se ohjaa hankintaprosessia ja aineiston ja aineistotietojen välittämisen käytäntöjä, yhdistää aineistot yhtenäisiksi kokoelmiksi ja säätelee niiden kasvua, ylläpitoa ja karsintaa. Dokumentoitu kokoelmapolitiikka kuvailee kirjaston tavoitteita kokoelmien kehittämiseksi. (Guide for written... 1996, 1–2) Stewart näkee kokoelmapolitiikan etuna kirjastonhoitajan työlle. Määriteltynä ja ajantasaisena pidetty politiikka antaa työhön suuntaviivat ja päätöksille perustelut. (Stewart 2000, 93)

Johnsonin (2004, 73–75) käsityksen mukaan kokoelmapolitiikalla on kaksi päätavoitetta: viestintä ja suojele. Kokoelmapolitiikka viestittää kirjaston nykyisistä kokoelmista ja niiden kehittämissuunnitelmista kirjaston toimintaympäristössä kuvailemalla kirjaston tavoitteita ja osoittamalla suuntaviivoja esimerkiksi menoarviointiin ja tilasuunnitteluun. Kokoelmapolitiikka myös suojelee kirjastoa ulkoisilta paineilta tarjoamalla argumentoidun näkemyksen aineistohankinnan tavoitteista vaikkapa sananvapauden nimissä.

Kokoelmapolitiikan tärkeimmät tehtävät ovat:

- Kuvailla systemaattisella tavalla kokoelmien hallinnan ja kehittämisen käytäntöä, joka heijastaa kirjaston palveleman yhteisön tarpeita.
- Määrittellä kirjaston toimintaympäristölle olemassa olevien kokoelmien alan ja ulottuvuuden. Identifioida kokoelmien tiedonalat ja formaatit, jotka otetaan kokoelmiin ja joita ei oteta. Esittää kokoelmien kehittämisen tulevaisuudensuunnitelmat määrättyinä ajanjaksona.
- Helpottaa johdonmukaista valinta- ja karsintaprosessia.
- Asettaa mittarit tavoitteiden toteutumisen arviointiin.
- Toimia vanhan ja nykyisen käytännön tiedonlähteenä tulevaisuutta varten.
- Edistää yhteydenpitoa ja arvojen jakamista kirjastohenkilökunnan kesken.
- Tarjota olennaiset tiedot budjetin valmistelua ja varojen kohdentamista varten.
- Toimia perusteena kaukopalvelu- ja muulle kirjastojen väliselle yhteistoiminnalle.
- Dokumentoida alueet, joilla on yhteistyöohjelmia.
- Valaista kirjaston asemaa elektronisen aineiston tavoittamisen ja painetun kokoelman välillä.
- Vakiinnuttaa hyödylliset prioriteetit, jotka ohjaavat luettelointia, taannehtivaa konversiota ja aineiston säilyttämispäätöksiä. (Guide for written... 1996, 2–3, tässä Wilén & Kortelainen 2007, 90).

Kokoelmapoliittisen suunnitelman elementit voidaan kuvata niin yksityiskohtaisesti kuin halutaan. Ideaalitapauksessa kirjallinen kokoelmapolitiikka muodostuu ensinnäkin johdannosta, joka mm. kuvaa kirjaston kokoelmapolitiikan kontekstia, määrittelee kehittämisen tavoitteet ja asiakaskunnan sekä esittelee budjetoinnin rakenteen ja erilaiset yhteistoimintamuodot. Toisen osan kokoelmapolitiikasta muodostaa yleiset toimintaperiaatteet eri aineistotyyppien hankinnasta, kielitarjonnasta, kappalemääristä jne. Hankittavat aihealueet määritellään yleensä tarkkaan. (Guide for written... 1996, 6–8) Mainitut kokoelmapoliittisen suunnitelman elementit ovat selkeästi esillä

esimerkiksi australialaisen State Library of Queenslandin (2007) verkossa olevassa kokoelmapolitiikassa.

3.2.2 Elektronisten aineistojen valinta

Kirjastojen kokoelmapolitiikka kertoo kokoelmien hallinnan suuntaviivat, mutta sen keskeinen osa toimii konkreettisenä aineiston valinnan apuvälineenä. Aineistojen valinta elektronisessa ympäristössä on vaikeutunut tai ainakin monimutkaistunut parinkymmenen viime vuoden aikana. Valinnanvaraa on huomattavasti ja myös valintalähteiden kirjo on suurentunut. Supistuneiden määrärahojen vuoksi kirjastojen on mahdotonta olla yhtä kaikkiruokaisia kuin aiemmin. Tärkeämmäksi on tullut pääsy aineistoon eli yllä kuvattu access. Tämän vuoksi esimerkiksi kaukopalvelua pidetään nykyisin yhtenä aineistonhankinnan osana. (Monroe 1997, 106)

Useat kirjastot ovat määritelleet elektronisen aineiston valinnan periaatteet erillisenä projektina ja dokumenttina. Esimerkiksi Penn State Harrisburgin kirjaston kehittämispolitiikka syntyi pitkällisen ryhmätyöskentelyn tuloksena, joka lähti liikkeelle kirjaston alkaessa hankkia CD-romeja. Lähtökohtana olivat ongelmat, joita koettiin tuotteiden hankinnasta aiheutuneista kustannuksista, lisääntyneistä tietokone- ja tulostuskustannuksista, käyttäjäryhmien muutosvastarinnasta ja painettuihin julkaisuihin liitetystä kytkykaupoista. (White & Crawford 1997, 54)

Erillisen e-aineistopolitiikan laatiminen on herättänyt myös kritiikkiä. Kokonaisvaltaisen kokoelmapolitiikan ansiosta kaikkien aineistotyyppien vertailu ja kokoelma-aukkojen paikkaaminen sujuu luontevasti. Aineistot yleensä maksetaan joka tapauksessa samasta budjetista, mikä perustelee yhteistä kokoelmapoliittista suunnitelmaa. (Stewart 2000, 92)

Erillinen e-aineiston kokoelmapolitiikka keskittyy tämän aineistotyyppin erityispiirteisiin. Se toimii oppaana tehtäessä valintoja eri formaattien välillä, auttaa valitsijaa hyödyntämään rajallisia resursseja ja sillä voidaan perustella valintoja. Elektronisen kokoelman muodostamisessa pätee samat yleiset budjetoinnin periaatteet kuin painetun kokoelman muodostamisessa, mutta siihen sisältyy lisäksi eri formaattien kustannusten vertailu, käytettävissä olevan teknologian yhteensopivuuden arviointi ja tulevien kustannusten ennakointi. (Pearlmutter 2005, 218–219)

White ja Crawford (1997, 55–56) kertovat esitellessään Penn State Harrisburgin kirjaston elektronisten tiedonlähteiden kokoelmien kehittämispolitiikan, että se tarvittiin työvälineeksi päätöksentekoon, asiakkaiden tarpeiden kohtaamiseen ja tulevaisuuden suunnitteluun. E-

aineistopolitiikan laadinnassa kirjasto tavoitteli määrittelyjä siihen, mitä hankittaisiin elektronisena, myös painettuna tai vain painettuna. He katsovat e-aineistopolitiikan ohjaavan tiedonlähteiden hankinnassa ja resurssien kohdentamisessa sekä auttavan tiettyjen lähteiden valinnassa.

Marylandin yliopistokirjasto Yhdysvalloissa on vienyt elektronisten kokoelmiensa kehittämissä politiikan verkkoon. Tämä sivusto tarjoaa aineiston arviointia varten yksityiskohtaisen tarkistuslistan, jossa käydään läpi aineiston sisältöön, hintaan, käyttöön ja käytettävyyteen, siihen pääsyyn, sen lisensointiin ja arkistointiin sekä mahdolliseen painetun korvaamiseen liittyvät kysymykset. (University of Maryland 2005)

Pearlmutter (2005, 220–222) listaa artikkelissaan useita kysymyksiä e-aineiston valintapolitiikassa huomioitaviksi, esimerkiksi:

- Ovatko asiakkaat esittäneet aineiston hankintaa?
- Onko ennen hankintapäätöstä mahdollista testata tuotetta?
- Onko aineisto jo paperisena?
- Käyttöliittymän selkeys
- Hakumahdollisuudet
- Hakutulosten tulostaminen tai lähettäminen sähköpostilla
- Autentikoinnin eli käyttäjien tunnistuksen tavat
- Voiko aineistotiedot linkittää kirjaston tietokantaan?
- Onko saatavissa takautuvia arkistoja?
- Jos ostaa yhtä aikaa painetun ja elektronisen, saako kustannushyötyä?
- Vastaako kokotekstiaineisto painettua täydellisesti?
- Onko tuotetta mahdollista hankkia konsortiolisenssillä?

Laatimalla tarkan muistilistan aineistojen valintaa varten kirjasto helpottaa valinta- ja hankintatyötä ja siihen kuuluvaa päätöksentekoa. Koska elektronisen aineiston valinta ja hankinta on monessa kirjastossa uutta, työtä voi helpottaa perehtymällä tämän aineistotyypin keskeisiin kysymyksiin.

3.2.3 E-kirjojen kokoelmapolitiikka

Hoffmannin ja Woodin (2005, 237) mielestä e-kirjojen valintakriteerit tulee mainita kokoelmapolitiikassa, jos kirjasto on päättänyt hankkia e-kirjoja. Erillisen, yleisluontoisen

elektronisten aineistojen kokoelmapolitiikan lisäksi tai rinnalle kirjasto voi laatia e-kirjoille oman suunnitelman.

Marylandin yliopistolla on kokoelmapolitiikassaan erillinen osio e-kirjoille. Se on tehty kokoelmien hallinnan apuvälineeksi erillisenä, vaikka sisältääkin samoja asioita kuin painettujen kirjojen ja elektronisten aineistojen yleiset valintaperiaatteet. Tämä osio muodostuu seuraavista alakohdista:

- Yleistä
- Sisällön yhtäpitävyys suhteessa painettuun versioon
- Pääsy tai tavoitettavuus (access)
- Yhtäaikaiset käyttäjät
- Pääsyn rajoittaminen
- Lataaminen ja tulostaminen
- Aineistoon pääsy vs. pysyvä käyttöoikeus
- IP-osoitteiden varmennus
- Hinnoittelumalli
- Kytkeykaupat (University of Maryland 2005)

Marylandin yliopiston e-kirjapolitiikassa korostuvat tekniset seikat. Sen sijaan Hong Kongin yliopistokirjaston e-kirjastrategiassa painottuvat e-kirjojen sisällölliset valintakriteerit. Strategian mukaisesti e-kirjojen hankinta kirjastossa priorisoidaan suuren kysynnän omaaviin nimekkeisiin, ydinalueiden hakuteoksiin, monografioihin ja kurssikirjoihin, loppuunmyytyihin tieteellisiin aineistoihin ja IT-aiheisiin e-kirjoihin. Hankintaprioriteetti kohdistuu lisäksi e-kirjapalveluihin, joissa on riittävästi monitieteellistä kirjallisuutta, joka sopivasti täydentää tai korvaa painettua aineistoa. Hong Kongin yliopistossa aloitettiin web-pohjaisten e-kirjojen hankinta vuonna 2000, ja vuonna 2004 järjestetyssä kyselyssä asiakkaat jo toivoivat lisää e-kirjoja helpon käyttötavan vuoksi. (Chan & Lai 2005, 206–208; 211)

3.3 Elektronisen aineiston kokoelma

3.3.1 Elektronisen aineiston kokoelman muodostaminen

Lee ja Boyle (2005) keskittyvät kirjassaan siihen, mitä eri tekijöitä tulee ottaa huomioon muodostettaessa elektronisen aineiston kokoelmaa. Lähtökohtana on kokoelmapolitiikka, jota on

käsittely yllä. Siihen kuuluu tietyin väliajoin tapahtuva budjetointi, jossa tulee ottaa huomioon nykyisten elektronisten aineistojen, kuten e-lehtien tilauksen ylläpito, välttämättömiin tai yllättäviin hankintoihin varautuminen ja kokoelman kehittämisen erityiskohteet. On myös varauduttava hintojen nousuun. (Lee & Boyle 2005, 75–82)

Kirjastot saavat palveluntuottajilta markkinointimateriaalia, joka voi toimia impulssina hankintapäätökselle. Ideoita uusiin hankintoihin voi löytyä lehtiä, keskustelupalstoja ja sähköpostilistoja seuraamalla sekä kollegojen välisestä yhteydenpidosta. Asiakkaiden tekemät hankintaehdotukset arvioidaan yleensä tarkkaan. Varsinaisen hankintapäätöksen taustalla on kolmen keskeisen ongelman ratkaiseminen: onko uuden aineiston hinta sopivissa raameissa, sopiiko se sisällöllisesti kokoelmapolitiikassa määriteltyihin puitteisiin ja onko aineiston jakelu käytännössä toteutettavissa. Lisäksi arvioidaan edeltävissä luvuissa referoituja elektronisen aineiston valintakriteereitä. (Lee & Boyle 2005, 83–86)

Lee ja Boyle huomauttavat elektronisen aineiston kokoelman muodostamisen edellyttävän paitsi aihealueittaista ja hallinnollista osaamista myös teknistä ja lukuohjelmiin ja käyttöliittymiin yhdistyvää osaamista. Erityisiä ohjeita he esittävät aineiston teknisten edellytysten huomiointiin ennen hankintapäätöstä. Selvitettäviin teknisiin kysymyksiin kuuluvat asennus- ja verkottamistavat, etäkäytön mahdollisuudet ja rajoitukset, selainvaihtoehdot, autentikointitavat ja erilaiset käyttöliittymien ominaisuuksiin liittyvät kysymykset. Elektronisten aineistojen valinnassa näkyy myös teknisen hallinnoinnin ja saatavilla olevan teknisen tuen vaikutus. Leen ja Boylen mielestä hankintapäätökseen vaikuttaneet asiat kannattaa kirjata ylös sovellettaviksi mahdollisissa tulevilla tapauksissa. (Lee & Boyle 2005, 86–93; 108)

Kokonaan oma aihealueensa kokoelmien muodostuksessa ovat lisenssi- eli käyttöoikeussopimukset. Lisenssineuvottelut käydään joko kirjastokohtaisesti tai kirjastojen välisen yhteistoimintaperiaatteiden mukaan esimerkiksi konsortioina tai kirjastokimppoina. Neuvottelut käydään kirjasto-osapuolen ja palveluntuottajan kesken. Joskus on tarpeen ottaa mukaan juristi, jos sellainen on käytettävissä. Neuvotteluissa määritellään sopimuksen kesto, lisensoitavan aineiston hinta, pääsyn rajoitukset, pitkäaikaiskäyttö, keskeiset tekniset rakenteet ja esimerkiksi integrointi tietokantoihin. Lisenssineuvotteluissa käsiteltäviä asioita on paljon ja ne vaativat kirjastonhoitajilta tietämystä elektronisista aineistoista ja niiden jakelusta. (Lee & Boyle 2005, 93–107)

Hinnoittelumalleja on useita. Lee ja Boyle jakavat ne karkeasti neljään osaan, joilla kullakin on etunsa ja haittapuolensa. Tässä niitä ei käsitellä tarkemmin:

- kertamaksu
- maksu instituution koon mukaan
- maksu perustuen potentiaalisten yhtäaikaisten käyttäjien määrään
- maksu käytön mukaan, esimerkiksi latausten perusteella. (Lee & Boyle 2005, 96–104)

Suomalaisissa korkeakoulukirjastoissa instituution koon määrittelyssä käytetään opiskelijamäärää, kun taas yleisissä kirjastoissa kunnan asukasluku määrittää lisenssin hinnan. (Makkonen 2007, 79)

Elektronisen aineiston kokoelmanmuodostamistoimenpiteiden suorittaminen on vasta ensimmäinen vaihe aineiston matkalla asiakkaiden käyttöön. Tämän vaiheen jälkeen seuraa aineiston jakelun järjestäminen.

3.3.2 Elektronisten aineistojen jakelu

Edellä kuvattu elektronisten aineistojen kokoelmanmuodostus kuvaa sekä e-lehtien että e-kirjojen hankintaa. Sama koskee periaatteessa kyseisten aineistomuotojen jakelua. Aineiston jakelulla tarkoitetaan sitä, miten aineisto on asiakkaiden saavutettavissa eli millä tavoin asiakas pääsee aineistoon käsiksi. Tavoitteena on asettaa aineisto käyttöön asiakkaille helpolla tavalla.

Samoin kuin aineiston kokoelmiin hankkimiseen myös jakelun järjestämiseen kuuluu erilaisia tehtäväosioita ja näkökulmia. Elektronisen ja painetun aineiston jakelutavat poikkeavat toisistaan. Kun painetun aineiston jakeluun kuuluvat luettelointi, päätös siitä, sijoitetaanko teos käsikirjastoon vai lainattaviin aineistoihin, uutuuksien julkaisun markkinointi ja niteen lainaustoimet, ovat elektronisen aineiston jakelun kysymykset tätä monimutkaisempia. (Lee & Boyle 2005, 13–14) Aineiston käyttöön asettaminen lähtee asennuksesta ja kyseisen aineiston teknisten ominaisuuksien mukaisen käyttötavan mahdollistamisesta. Lisenssineuvotteluissa on sovittu muista käytön ehdoista. (emt., 112–114)

Keskeinen lisensseissä määriteltävä asia on aineistoon pääsyn rajaaminen. Aineistoa pääsevät käyttämään sopimusehdoissa sovitut käyttäjä- ja asiakasryhmät, joihin tavallisimmin kuuluvat ainakin paikalliskäyttäjät kirjaston päätteiltä. Paikallisasiakkaalta voidaan vaatia sisäänkirjautumista ennen kuin aineistoa voi käyttää. Käyttäjän tunnistusta eli autentikointia vaaditaan etenkin etäkäyttäjiltä. On pystyttävä luotettavasti todistamaan, että etäkäyttäjä kuuluu kyseiseen

organisaatioon ja että hänellä on lukuoikeus haluamaansa aineistoon. Käyttäjistä on oltava ajantasainen rekisteri ja käyttäjällä itsellään jokin salasana tai tunnus järjestelmään. (Makkonen 2007, 66–67)

Elektronisen aineiston käytönrajaus tehdään tavallisesti IP-osoitteisiin perustuen. Etäkäytössä on tällöin käytettävä esimerkiksi välitys- eli proxy-palvelinta. Käyttäjätunnistusjärjestelmiä on suomalaisissa kirjastoissa erilaisia. Makkonen (2007) esittelee niitä tuoreessa selvityksessään. Hän kertoo yliopistoissa olevan laajalti kehitteillä autentikointimenetelmiä mutta käyttäjätunnistuksen yleisissä kirjastoissa olevan sen sijaan kehittymättömämpää. Yleiset kirjastot eivät Makkosen mukaan ole ottaneet käyttöön etäkäytön mahdollistavia tekniikoita, jotka FinELibin tekemissä lisenssisopimuksissa ovat vaatimuksina. Tilanne on vähitellen kuitenkin muuttumassa, mistä esimerkkinä on Pohjanportti-tiedonhakuportaali. (emt., 81–82)

Jotta elektroninen aineisto pääsisi asiakkaiden ulottuville, se on integroitava johonkin tietojärjestelmään. Tavallisimmin nämä ovat jokin verkkosivu, gateway-luettelo tai kokoelmatietokanta. Verkkosivu voi olla vaikkapa kirjaston oma sivu, jolla on lista aineistoista. Gateway-luettelo on kehittyneempi muoto tästä. Se tarjoaa kootusti erilaisia hankittuja e-aineistoja. Yhden hakuikkunan kautta on pääsy useisiin erilaisiin lähteisiin. Tämäntapaisesta luettelosta on esimerkkinä suomalainen Nelli-tiedonhakuportaali. Kokoelmatietokanta on kirjaston oma näyttöluettelo, jossa nykyisin on usein omien lainojen katselumahdollisuus ja muita toiminnallisia piirteitä. Käytössä on myös yhteistietokantoja. Elektronisen aineiston luetteloinnista ja käytettävistä luettelointiformaateista on olemassa erilaisia ratkaisumalleja. (Lee & Boyle 2005, 114–119)

3.3.3 E-kirjat kirjastojen kokoelmissa

Opetusministeriön tekemän arviointiraportin mukaan e-kirjoja on Suomen yleisissä kirjastoissa vielä vähän ja saatavuus vaihtelee alueellisesti. Syksyllä 2004 e-kirjasopimuksen oli tehnyt 38 % yleisistä kirjastoista. Sopimuksen kohteena oli Ellibsin e-kirjapalvelu. Arvioinnin tulokset perustuvat kirjastojen tietoihin ja kokemuksiin tämän aineistoista ja käytöstä. Sopimuksia oli tehty yleisesti yhdessä toisten kirjastojen kanssa esimerkiksi kirjastokimppana. Raportissa selitetään kirjastokimppa näin: ”Kirjastokimpoilla tarkoitetaan vapaaehtoisuuteen perustuvia kunta- ja hallintorajat ylittävää seutuyhteistyötä kirjastojen kesken. Kimpoilla on yleisesti käytössä yhteinen kirjastojärjestelmä.” (Digitaalisen aineiston... 2005, 30)

E-kirjoja oli opetusministeriön arvioinnin aikaan yhteensä 2387 kappaletta koko maan yleisissä kirjastoissa. Määrän ei katsottu vastaavan yleisten kirjastojen tarpeita. Arvioinnissa esitettyjä e-kirjojen valintakriteereitä olivat asiakkaiden oletettu tarve sekä kirjojen kiinnostavuus, monipuolisuus ja käytettävyys. Ongelmiksi koettiin lainauksen monimutkaisuus, lukuohjelman lataamisen vaikeus ja e-kirjojen lataamisen riippuvuus laitteista ja tietoliikenneyhteyksistä. (Digitaalisen aineiston... 2005, 31)

Rajalan (2004, 35; 41) selvityksen mukaan kesällä 2004 oli 13 suomalaisen yliopistokirjastoon hankittu ainakin yksi kaupallinen e-kirjapalvelu. Neljään yliopistokirjastoon oli hankittu enemmän kuin kaksi e-kirjapalvelua. Suosituin oli Ebrary, joka oli käytössä kahdeksassa yliopistossa.

Blummer selvitti vuonna 2005 kyselyn avulla, missä määrin e-kirjoja oli hankittu erityyppisiin kirjastoihin eri maissa ja minkälaisia kokemuksia niiden käytöstä oli saatu. Kysely lähetettiin kirjastoalan eri sähköpostilistoille. Vaikka kyselyn vastaajamäärä oli suppea (noin 30), Blummerin mielestä vastaukset antavat yleiskuvan e-kirjojen käytöstä kirjastoissa. Oletettavasti vastaajakirjastot olivat enimmäkseen amerikkalaisia. Selvityksen mukaan e-kirjoja oli eniten erikoiskirjastoissa ja vähiten yleisissä kirjastoissa. Erikoiskirjastoissa e-kirjat olivat suosittuja ja korkeakoulukirjastoissa niitä markkinoitiin vaihtelevimmin keinoin. Muutoin eivät kirjastotyyppit eronneet suuresti toisistaan. Kirjastoissa koettiin vaihtelevia ongelmia ylläpidossa, mutta eniten hankaluuksia oli ollut MARC-tietueiden saannissa e-kirjapalvelun tuottajalta. Suurin osa vastaajakirjastoista piti yksittäisten e-kirjojen hankintaa isoja paketteja parempana vaihtoehtona, samoin preferoitiin mahdollisuutta yhtäaikaiseen käyttöön. Vastaajat kokivat e-kirjapalvelujen tekniset piirteet vaihtelevasti mutta olivat kuitenkin tyytymättömiä luettavuuteen. E-kirjojen yhdeksi sopivaksi käyttäjäryhmäksi nähtiin erilaiset vammaisasiakkaat. Erikois- ja korkeakoulukirjastot näkivät e-kirjat tulevaisuudessakin kokoelmien osana, mutta yleiset kirjastot suhtautuivat e-kirjoihin nihkeämmin. Nämä kirjastot katsoivat e-kirjoiksi soveltuvan parhaiten hakuteosten ja tieteellisten julkaisujen mutta ei kaunokirjallisuuden. (Blummer 2006, 2–9)

E-kirjojen toistaiseksi vähäinen suosio yleisissä kirjastoissa voi osaksi selittyä Peter Limbin esittämällä tavalla. Yleisissä kirjastoissa kokoelmiin hankittava aineisto valitaan periaatteessa tasa- ja monipuolisesti aiheittain, aineistotyypeittäin ja kustantajittain. Asiakkaiden suurin kiinnostus kohdistuu kuitenkin julkisuudessa huomiota herättäneisiin kirjoihin, joita kirjastoihin hankitaankin useita niteitä. Koska asiakkaiden huomio ei ole kohdistunut e-kirjoihin, niitä ei välitetä hankkia kirjastoihin. (Limb 2004, 54) Toisaalta suosittuja nimekkeitä ei välttämättä ole julkaistu e-versioina.

Blummer (2006, 12) korostaa kyselytutkimuksensa johtopäätöksissä e-kirjapalvelun markkinoinnin ja opastuksen tärkeyttä. Niihin olivat aiemmin viittaneet myös Bennett ja Landoni (2005, 14). He olivat huomanneet, että vähäinen e-kirjojen käyttö oli suora seuraus puutteellisesta palvelun markkinoinnista kirjastoissa. Blummer (2006, 12) toteaa lisäksi, että kirjastonhoitajien olisi otettava aktiivinen rooli e-kirjateknologian ja hinnoittelumallien kehittämisessä sekä lisenssineuvotteluissa. Tämä hyödyttäisi kaikkia kirjastoja.

Hongkongilaiset Chan ja Lai (2005, 218–219) arvioivat e-kirjatutkimuksessaan, että käytön lisäämiseksi tarvitaan kriittinen massa eli riittävästi sopivaa e-kirja -aineistoa. On myös odotettavissa, että tulevaisuuden e-kirjakokoelmia rakennettaessa edellytetään yhä merkittävämpää mutta vaiheittaista siirtymistä painettujen monografioiden hankinnasta e-kirjahankintaan. Tämä tapahtuisi samaan tapaan kuin painetuista lehdistä elektronisiin siirryttäessä, jotta voitaisiin kattaa kaikki lisensoitujen aineistojen kulut.

Subba Raon (2005, 137) näkemyksen mukaan e-kirjateollisuuden kehittymiseen eniten vaikuttavat kysymykset ovat valikoima ja toimivuus. Valikoiman monipuolistumista vaikeuttaa pelko elektronisen aineiston väärinkäytöstä, mihin kaupalliset tahot tuntuvat tarttuvan. E-kirjojen omaksumiseen liittyy edelleen käytön toimivuus. Jos palvelu ei toimi tai se on vaikeakäyttöinen, sitä ei käytetä. Valikoiman kasvaessa käyttökokemukset lisääntyvät ja paranevat. Jos palvelu ei ole kallis, se saa suosiota. Kuten hongkongilaiset, myös Subba Rao korostaa kriittisen massan merkitystä. E-kirjojen suosion kasvuun vaikuttaa myös ostajan tai käyttäjän kannalta järkevä hinnoittelu.

3.4 Painetun ja elektronisen aineiston integrointi

E-kirjoja käsittelevässä luvussa yhtenä aiheena oli hybridikirjasto, eri aineistotyypit yhdistävä kirjasto (luku 2.3.2). Tällaisia kirjastoja suurin osa kirjastoista on jo nyt. Monissa kirjastoissa mietitään, miten konkreettisesti yhdistää elektroniset kokoelmat painettuun ja miten painottaa kutakin aineistotyyppiä. Elektroninen aineisto tulee korvaamaan ainakin joitakin osia painetuista lehdistä ja kirjoista. Siihen mitä nimekkeitä säilytetään vain painettuna, vain elektronisena tai sekä painettuna että elektronisena vaikuttavat asiakkaiden palaute ja hyväksyntä, aineiston käytön helppous, sen tuki neuvontatyölle, pitkäaikainen merkitys kokoelmien kokonaisuudelle, tilarajoitukset sekä painetun ja elektronisen aineiston käyttökertojen arvo. (Morris & Larson 2006, 98)

Perinteisten painetun aineiston valintakriteerien rinnalla on elektronisten aineistojen valintaan käytössä lisäkriteerejä. Kun aineiston hankinnassa otetaan yleensäkin aina huomioon sisällön soveltuvuus, lähteen merkittävyys, kustannukset ja muoto tai lisäarvoa tuovat piirteet, on elektronisten aineistojen valinnassa huomioitava näiden lisäksi ainakin teknologiakysymykset ja access eli tavoitettavuuden tavat. Ilman näiden ratkaisemista elektronisia aineistoja ei voi ottaa käyttöön. Tämä aineistotyyppi vaikuttaa myös palvelukäytäntöihin merkittävällä tavalla asiakasneuvonnassa, jossa on olennaista tietää elektronisen kokoelman sisällöstä asiakkaiden opastamiseksi. Uudet palvelukäytännöt näkyvät myös tiedonhallinnan koulutuksessa, jossa asiakkaita ohjataan elektronisten lähteiden käyttöön. Kaukopalvelun kautta välitettävä elektroninen aineisto laajentaa kirjaston kokoelmia ulospäin. (Stewart 2000, 83–89)

Arvioitaessa elektronisen aineiston etua painettuun nähden kysymys tiedon säilyvyydestä askarruttaa valintapäätöksen tekijää. Sähköisen dokumentin luonteeseen kuuluu muuttuvuus ja päivitettävyyys. Painetut dokumentit taas ovat ja pysyvät kunnes hajoavat. Kuitenkin myös elektronisiin dokumentteihin liittyy turvallisuusriski esimerkiksi viruksen muodossa. Painettuja dokumentteja ei myöskään palauteta kirjastosta aineistopalvelun toimittajille, kuten tapahtuu elektronisten aineistojen kohdalla esimerkiksi silloin, kun on tehty sopimus tietyn ikäisen elektronisen kokoelman käytöstä. On tärkeää selvittää, miten kauan elektroninen dokumentti tai tieto varmasti on kirjaston käytettävissä ja vaatii tarvittaessa pysyvää käyttöoikeutta. (Stewart 2000, 89–90)

Lee ja Boyle (2004, 6–7) listaavat e-kirjojen etuja painettuihin nähden seuraavasti:

- multi-access eli mahdollisuus käyttää aineistoa ajasta ja paikasta riippumatta yhtäaikaaisesti monen muun käyttäjän kanssa
- nopea saatavuus ja hakumahdollisuus
- toiminnalliset piirteet (sivunvaihto, muistiinpanot jne.)
- sisällön laajuus ja monipuolisuus
- muunneltavuus esimerkiksi elektronisiin oppimisympäristöihin
- hallinnoinnin tehokkuus ja tilastoinnin helppous
- yhteensopivuus toisiin järjestelmiin ja linkitettävyyys
- vähäiset varastointikustannukset.

Listaus koskee e-kirjan ihannemuotoa. Aineistotyyppistä riippumatta tavoitettavuus on olennaista. Sen helpottamiseksi aineistotiedot ja aineistot tulisi olla haettavissa yhteisestä tietokannasta

erillisten listausten tai luetteloiden sijaan. Tällaiset näkymättömät liikkumiset aineistoformaattien välillä ovat hybridikirjastojen ydintä. Integroitu tietokanta tai käyttöliittymä esittää aineistotyyppit tasavertaisina. Asiakkaan viitseliäisyydestä riippuu, tutustuuko hän painettujen lähteiden lisäksi elektronisiin. Toisaalta Internet-sukupolveen kuuluva asiakas saattaa integroitua tietokantaa käyttäessään havaita, että verkko ei ole ainoa tiedonhankintapaikka. (Levrault 2006, 26–28)

Nelli-portaalin kaltainen palvelu tarjoaa pääsyn erilaisiin tiedonlähteisiin. Sen OpenURL -standardin mukainen teknologia linkittää käyttäjän tämän käyttöoikeuksien sallimiin, tietokannoissa oleviin dokumentteihin. Tavoitteena on tarjota yhtenäinen hakutapa ja esittää hakutulokset kokonaisuutena käyttöliittymässä. Tämän tyyppinen palvelu on hyödyllinen painetun ja elektronisen aineiston integraatiokehityksessä. (Levrault 2006, 30)

Metadata ja muut aineiston kuvailun tavat helpottavat aineiston tavoitettavuutta. Elektroninen aineisto on kuvailtava kiinnostuksen herättämiseksi asiakkaissa. Kiinnostusta herättää myös selkeä ja tasapainoiseksi suunniteltu kirjaston verkkosivusto, aineiston käyttöliittymä ja ohjeistus. Nämä helpottavat erilaisten aineistotyyppien esille pääsyä ja käyttöä. (Limb 2004, 55–56)

4 Innovaation diffuusio

Tässä luvussa käyn läpi keskeisiä innovaation diffuusion käsitteitä kirjallisuuteen pohjautuen ja esittelen joitakin informaatiotutkimuksen alan ja muita tämän tutkielman aihepiirin kannalta kiinnostavia diffuusiotutkimuksia. Perehtymällä innovaation diffuusion pyrin etsimään selityksiä kirjastoalalla esiintyneiden ja esiintyvien innovaatioiden leviämistavoille. Tutkielman loppuosassa pyrin tekemään havaintoja innovaatioiden, tässä tapauksessa e-kirjojen omaksumisesta kirjastoihin.

4.1 Innovaation diffuusion keskeiset käsitteet

4.1.1 Innovaation diffuusion vaikuttavat tekijät

Everett Rogers (1962, 12–13) on määrittellyt innovaation ideaksi, käytännöksi, palveluksi tai tuotteeksi, jota yksilö tai ihmisryhmä pitää uutena. Innovaatio leviää viestinnän kautta. Innovaation leviäminen eli diffuusio on sosiaalinen prosessi, jossa uusi idea välittyy viestimällä siitä tiettyjä kanavia pitkin tietyssä ajassa tietyn ryhmän sisällä. Diffuusio on siis pohjimmiltaan viestintää, kommunikointia innovaatiosta ja sen ominaisuuksista. Viestinnän seurauksena innovaatio joko hyväksytään tai hylätään.

Rogersin mukaan innovaation omaksumisasteeseen sosiaalisessa järjestelmässä vaikuttavat innovaation tietyt tekijät. Nämä ovat suhteellinen etu, yhteensopivuus, monimutkaisuus, kokeiltavuus ja näkyvyys. *Suhteellisella edulla* Rogers tarkoittaa sitä, missä määrin innovaatio koetaan paremmaksi kuin idea, tuote tai palvelu, jonka se syrjäyttää. Saavutettava etu voi olla mitattavissa taloudellisin tai sosiaalisin mittarein tai arvioitavissa sen mukaan, miten paljon innovaatiolla voidaan saavuttaa ajan säästöä, mukavuutta tai muuta tyytyväisyyttä. Rogers toteaa, että innovaatio omaksutaan sitä nopeammin, mitä suuremmaksi siitä saavutettava etu koetaan. Kysymys on omaksujan omasta, subjektiivisesta kokemuksesta. (Rogers 1962, 124–126)

Toinen innovaation omaksumiseen vaikuttava tekijä on *yhteensopivuus*. Sillä Rogers tarkoittaa sitä, miten hyvin innovaatio sopii yhteen potentiaalisten omaksujien arvojen, aikaisempien kokemusten

ja tarpeiden kanssa. Mitä suurempaa yhteensopivuus on, sitä nopeammin innovaatio omaksutaan, sillä arvojärjestelmää ei muuteta kovin helposti eikä mielellään. (Rogers 1962, 126–127)

Innovaation omaksumiseen vaikuttaa kolmanneksi *monimutkaisuus* eli se, missä määrin innovaatio koetaan vaikeaksi käyttää ja ymmärtää. Yksinkertaiset ideat omaksutaan nopeammin kuin monimutkaiset, koska monimutkaisten ideoiden hahmottaminen vaatii aikaa ja usein lisätietojen hankkimista ja harjoittelua. Koettu monimutkaisuus vaikuttaa diffuusion ja omaksumiseen kielteisesti. (Rogers 1962, 130)

Jos innovaatiota voidaan testata ja konkreettisesti kokeilla, vähenee epävarmuus sen käyttöönotosta. Rogersin mukaan *kokeiltavuus* onkin innovaation omaksumisprosessia nopeuttava tekijä. (Rogers 1962, 131)

Innovaation omaksumiseen vaikuttaa edelleen sen vaikutusten *näkyvyys* tai *havaittavuus*. Yksilö ottaa innovaation sitä todennäköisemmin käyttöön, mitä helpommin hän havaitsee innovaation tulokset. Innovaation tulosten havaittavuus helpottaa vertaiskeskustelua, jonka kautta uutuustuotetta koskevat tiedot ja kokemukset leviävät. (Rogers 1962, 132)

Pantzarin (1996, 50–53) mukaan diffuusioprosessi on pitkä ja luonteeltaan arvaamaton. Uuden idean, palvelun tai tuotteen kesyyntyminen on prosessina hallitsematon ja mutkikas. Edellytyksenä on usein kuitenkin tietty jatkuvuus eli innovaation kytkeytyminen olemassa oleviin järjestelmiin.

4.1.2 Diffuusioprosessi viestintänä

Diffuusioprosessi on informaation vaihtoa. Tieto innovaatiosta vaihtuu prosessissa, johon sisältyvät elementit ovat innovaatio, yksilö tai ryhmä joka viestii innovaatiosta, yksilö tai ryhmä joka ei vielä tiedä innovaatiosta sekä viestintäkanava, joka yhdistää nämä kaksi sosiaalista järjestelmää toisiinsa. Uuden idean, tuotteen tai palvelun leviämisen elinehtona on viestintä. Diffuusion sisältyy osatekijänä myös aika sekä sosiaalinen järjestelmä. (Rogers 1962, 13–14)

Viestintäkanava voi olla luonteeltaan henkilökohtainen kanava tai joukkoviestin. Joukkoviestinten avulla on mahdollista tavoittaa laaja yleisö. Henkilökohtainen viestintä kuitenkin on tehokkaampaa, varsinkin jos tavoitteena on uuden idean esittely. Vertaisryhmissä tapahtuvassa viestinnässä vaihdetaan subjektiivista tietämystä, mikä helpottaa innovaatioiden omaksumista. Fyysinen ja sosiaalinen läheisyys edistää ja helpottaa viestintää. Sen sijaan etäisyys ja erilaisuus usein estävät

tiedon välittymistä. Toisaalta liika samankaltaisuus estää diffuusiota, sillä sen edellytyksenä on sopivanasteinen erilaisuus. (Rogers 1962, 98–100)

4.1.3 Ajan ja sosiaalisen järjestelmän merkitys diffuusioprosessissa

Yksi tärkeä innovaation diffuusioprosessin tekijä on aika. Kaikki innovaatiot eivät leviä samalla vauhdilla eivätkä saman logiikan mukaan. Diffuusion nopeus ja kesto ovat aina sekoitusta omaksujien henkilökohtaisista ominaisuuksista, ryhmän ominaisuuksista sekä innovaation ominaisuuksista.

Aikaelementti liittyy omaksumispäätösprosessiin. Tämä lähtee liikkeelle innovaation esittelystä ja päättyy siihen, kun innovaatio omaksutaan. Esittelyssä yksilö huomaa tarpeen tai tulee tietoiseksi innovaatiosta, minkä jälkeen hän oma-aloitteisesti hankkii tai saa omaksumiseen joko suostuttelevaa tai kielteistä tietoa. Päätöksentekovaiheessa yksilö kallistuu joko innovaatiota vastaan tai sen puolesta, jolloin hän ottaa sen käyttöön ja hankkii erilaista tukea omaksumis- tai hylkäämispäätöstään vahvistamaan. (Rogers 1962, 81–86)

Aikaelementti liittyy myös yksilön innovatiivisuuteen, kykyyn ja motiiveihin omaksua innovaatio jollakin nopeudella. Rogers (1962, 169–171) on luokitellut innovaation omaksijat innovatiivisuuden suhteen ja määritellyt heille erilaisia ominaisuuksia.

- 1 *Innovaattorit* etsivät aktiivisesti tietoa uusista ideoista ja ovat halukkaita ottamaan riskejä ja kokeilemaan uusia innovaatioita. Innovaattorit ovat sosiaalisesti ulospäin suuntautuneita. He ovat avainasemassa uusien ideoiden tulossa sosiaaliseen järjestelmään ja omaksuvat ne ennen muita.
- 2 *Varhaisomaksijat* ovat innovaattoreita kiinteämmin integroituneita sosiaaliseen järjestelmään. He ovat usein mielipidejohtajan asemassa yhteisössä eivätkä poikkea liikaa keskivertojäsenistä. Muut mahdolliset omaksijat seuraavat heidän käyttäytymistään tarkasti.
- 3 *Varhaisenemmistö* koostuu harkitsevista ihmisistä, jotka ovat paljon tekemisissä muiden kanssa. He omaksuvat innovaation juuri ennen kuin sosiaalisen enemmistön keskimääräinen jäsen omaksuu sen.
- 4 *Myöhäisenemmistö* suhtautuu varovasti innovaatioihin ja odottaa muiden omaksumista ennen omaa omaksumispäätöstään. Omaksumiseen vaikuttaa saavutettava taloudellinen etu sekä erityisesti sosiaalinen paine.

5 *Vitkastelijat* omaksuvat innovaation viimeisenä. He ovat sosiaalisesti eristäytyneitä ja menneisyyteen suuntautuneita. Taloudelliset resurssit hidastavat omaksumista kuten myöhäisenemmistöllä. Vitkastelijoiden omaksuessa innovaation on sen muissa ryhmissä syrjäyttänyt jokin uusi innovaatio.

Kuhunkin omaksujaluokkaan vaikuttavat pääasiassa samaan luokkaan kuuluvat vertaisyksilöt tai sellaiset, jotka kuuluvat nopeammin omaksuviin luokkiin (Rogers 1962, 244). Omaksumisnopeuteen vaikuttavia sosioekonomisia taustatekijöitä varhaisomaksujilla ovat korkeampi koulutus kuin myöhäisemmällä omaksujilla, korkeampi sosiaalinen status (tulot, terveydentila, asumisolot, ammatti sekä sosiaalinen luokka), pyrkimys entistä ylemmäs sosiaalisessa asemassa sekä ammatillinen erikoistuneisuus ja hyvät taloudelliset resurssit (emt., 174–177).

Viestintää voi kohdentaa pohjautuen innovaatioiden omaksumistyyppeihin. Bates, Manuel ja Oppenheim (2007) ovat määritelleet varhaisomaksujiin kohdistettavassa viestinnässä huomioitavia asioita. Esimerkiksi korkeakouluympäristössä kohderyhmän demografisia piirteitä voi hahmottaa selvittämällä varhaisomaksujien fyysinen sijoittuminen kampusympäristöön, näiden osallistuminen toimikuntiin, sijoittuminen mahdollisesti tietyille osastoille tai tietyyntyyppiin tehtäviin ja tavoittaminen tietyistä seminaareista, työryhmistä tai tilaisuuksista.

Diffuusio ilmenee sosiaalisen ryhmän sisällä, jossa normit määräävät jäsenten käyttäytymistä. Ne voivat hidastaa tai nopeuttaa diffuusiota. (Rogers 1962, 16) Normit ovat joko traditionaalisia, jotka vastustavat muutosta ja ovat konservatiivisia, tai moderneja, jotka ovat innovatiivisia ja edistyksellisiä. Suurin osa normeista asettuu kuitenkin välimaastoon. Yksilöt kuuluvat useisiin sosiaalisiin järjestelmiin, joiden normit poikkeavat toisistaan. (emt., 59–61).

Ryhmän jäsenillä on ryhmän sisäisessä dynamiikassa erilaisia asemia, jotka voivat vaihdella. Joillakin yksilöillä on muita merkittävämpi asema innovaation diffuusiossa. Mielipidejohtaja on epävirallinen johtaja, joka kykenee vaikuttamaan muiden asenteisiin ja käyttäytymiseen. Hän sijoittuu ryhmän jäsenten välisen vuorovaikutuksen keskipisteeseen. Muutosagentti on ryhmän ulkopuolinen yksilö, joka vaikuttaa innovaatioiden leviämiseen tavalla, jota muutoksen lähde pitää suotuisana. Muutosagentit ovat usein ammattilaisia, jotka sosiaalisen statuksen turvin kykenevät vaikuttamaan halutulla tavalla innovaation leviämiseen tai leviämättä jäämiseen. (Rogers 1962, 17)

Pantzar (1996, 63–74) erottaa kolme rinnakkaista tuotteen kesyyntymisen ulottuvuutta: teknologisen, tarvedynaamisen ja sosiaalisen kesyyntymisen. Teknologista kesyyntymistä tapahtuu

tuotteiden kehittyessä ja muuttuessa elinkaarensa aikana. Hallitsevat muodot kypsyvät siten, että tuoteryhmän tuotteet samankaltaistuvat. Tarvedynaaminen kesyyntyminen on yksilön motiivien muuttumista tuotteiden käyttötapojen vakiintuessa. Sosiaalista kesyyntymistä eli innovaatioiden leviämistä sosiaalisissa vuorovaikutusrakenteissa selitetään monella tavalla. Ensimmäisenä esimerkkinä näistä Pantzar mainitsee niin sanotun valumisteorian, jonka mukaan uutuustuotteita hankkivat ensimmäisenä ylempään sosiaaliluokkaan kuuluvat, joilta kulutusmallit valuvat alas tavallisen kansan kulutustottumuksiksi. Toisen teorian mukaan kulutusmallit lähtevät keskiluokasta, jossa erottaudutaan osoittamalla kulutusosaamista. Kolmannen teorian mukaan dominoiva voimakeskus sanelee markkinoiden kehityslinjat. Neljännessä näkökulmasta uutuustuotteet katsotaan saavan alkunsa periferiasta. Viidennessä näkökulmassa korostetaan kulutusyhteiskunnan monimutkaista rihmastomaista kokonaisuutta, jossa mikään kuluttajaryhmä ei sinänsä dominoi, vaan kulutusmallit nousevat hallitsemattomasti ja ennakoimattomasti.

Stöber (2004, 488–493) jakaa viestinten leviämisen kolmeen vaiheeseen: keksintövaiheeseen, innovaatiovaiheeseen ja leviämisvaiheeseen. Keksintövaiheessa uudella teknologialla pyritään parantamaan entisiä menetelmiä. Esimerkiksi puhelimen keksijä Bell totesi keksinnöllään parantelevansa lennätintekniikkaa. Keksintövaihetta seuraa innovaatiovaihe, vaikka onkin vaikea määrittellä tarkkaan, milloin siirrytään vaiheesta toiseen. Innovaatiovaiheessa tehty keksintö saa ilmiänsä muuttuessaan systemaattisen kehittelyn kautta vähintään prototyypiksi. Leviämis- eli diffuusiovaiheessa viestin siirtyy tuotannon kautta ja markkinoinnin avulla massojen jokapäiväiseen käyttöön aluksi nopeasti ja myöhemmin tasaisesti yleistyen. Diffuusiovaiheella ei ole selkeää päätöstä.

4.2 Diffuusiotutkimus

4.2.1 Innovaation diffuusio -tutkimusta informaatiotutkimuksen alalla

Innovaatioiden diffuusiosta on erittäin paljon kirjallisuutta. Tämän tutkielman näkökulmasta ei ole tarpeen esitellä sitä laajasti. Informaatiotutkimuksen piirissä on käytetty innovaation diffuusion käsitteitä teoreettisena viitekehyksenä esimerkiksi Kortelaisen (1999) ja Forsmanin (2005) bibliometrisin menetelmin toteutetuissa, melko tuoreissa väitöskirjoissa. Vatanen (2002) on käyttänyt suomalaisen kirjastohistoriallisen kehityksen selvittämisessä Rogersin esittämiä muutosagentin, innovaattorin ja mielipidejohtajan käsitteitä kuvaillessaan kirjasto liikkeessä vaikuttaneiden hahmojen asemaa.

Kortelaisen (1999) väitöskirjan tavoitteena oli selvittää suomalaisen tieteellisen lehden kansainvälistä diffuusiota. Kortelaisen tutkimus perustui viittausanalyysiin ja lehdessä julkaisseiden kirjoittajien kansallisen jakauman tarkasteluun. Tavoitteena oli muun ohella tarkastella innovaatioiden diffuusiotutkimuksesta omaksuttujen käsitteiden (Rogers) soveltuvuutta tieteellisen lehden diffuusiota koskevaan tutkimukseen. Kortelainen havaitsi bibliometrisillä menetelmillä kotimaisen lehden muuttuneen tarkasteltuna ajanjaksona selvästi aiempaa kansainvälisemmäksi. Muutoksiin vaikutti yhteensopivuuden laajeneminen ja monimutkaisuuden väheneminen. Hän myös totesi, että diffuusiotutkimuksen käsitteet ja bibliometriset menetelmät soveltuivat tämäntapaiseen tutkimukseen.

Forsman (2005) tutki uuden käsitteen leviämistä tieteelliseen tutkimukseen ja keskusteluun, sen leviämistä eri tieteenaloille ja tieteen ulkopuolelle sekä miten tutkimusverkostot muodostuvat käsitteen ympärille. Tutkimuskohteena oli sosiaalisen pääoman käsite. Kuten Kortelainen, myös Forsman analysoi tutkimusaineistonsa bibliometrisin menetelmin tarkastelemalla julkaisujen määrän kasvua ja leviämistä eri aloille. Tutkimusta varten haastateltiin lisäksi eri aloja edustavia avainhenkilöitä tieteen kehityksen ja tutkimustyön ymmärtämiseksi. Käsitteen leviämisen prosessin ymmärtämiseksi tutkimuksessa hyödynnettiin Rogersin innovaation diffuusion omaksumisprosessin kuvailuun yhdistyviä käsitteitä. Forsman toteaa bibliometristen keinojen auttavan ilmiön leviämisen kuvailussa.

4.2.2 Informaatioteknologian leviämisen tutkimuksia

Yliopistoissa ja tutkimuslaitoksissa on tutkittu informaatioteknologisten innovaatioiden leviämistä. Internetin diffuusiota ovat selvittäneet tiedotusopin opinnäytteissään esimerkiksi Seppinen (2000) ja Kaivonen (2002). Seppisen selvityksessä tutkimuskohteena oli Suomen Gallupin keräämä kvantitatiivinen aineisto, kun taas Kaivosen aineisto koostui pienen paikallisryhmän kvalitatiivisesta verkkokysely- ja haastatteluaineistosta.

Seppisen (2000, 82) tutkielmassa haettiin sosiodemografisia tekijöitä selittämään Internetin käytön määrää ja luonnetta. Tulosten perusteella Internetin omaksuvat todennäköisimmin henkilöt, jotka täyttävät seuraavat ominaisuudet:

- korkeasti koulutettu, koululainen tai opiskelija
- kuuluu nuorimpiin ikäluokkiin

- asuu pääkaupunkiseudulla tai kaupungissa, koulutus on kuitenkin asuinpaikkaa määräävämpi tekijä.

Seppinen toteaa diffuusioteorioiden vahvuuden olevan niiden kyvyssä paljastaa suuria linjoja innovaatioiden leviämisen yleisistä mekanismeista. Rogersin esittelemä omaksujaluokkien ryhmittely oli hänen tutkimuksessaan hyödyllinen. Innovaation omaksumiseen vaikuttavat tekijät olivat sen sijaan tässä tutkimuksessa vaikeammin sovellettavissa. Sama koskee muutoksen nopeutta selittäviä tekijöitä, joita Internetin leviämisen nopeuden vuoksi oli tutkimusajankohtana vaikea hahmottaa. Seppinen rakensi tutkielmansa teoriapohjaa myös Bourdieun distinktioteorian varaan. Sen mukaan innovaation hyväksymisen tai hylkäämisen puolesta tehdyt valinnat riippuvat kuulumisesta johonkin ryhmään, jota varten ja josta erottautumiseksi valintoja tehdään. Seppinen loi Bourdieun teorian avulla hypoteeseja valintoja selittävistä yleisistä mekanismeista. (Seppinen 2000, 32; 80–81; 85)

Kartoittaessaan verkkopohjaisten kuntalaispalvelujen käytön leviämistä paikallisyhteisössä Kaivonen käytti viitekehyksenä diffuusioteoriaa ja totesi sen soveltuvan hyvin tietoteknologian leviämisen selittämiseen. Kaivonen painotti tutkimuksessaan Rogersin innovaation diffuusion käsitteistä omaksumiseen vaikuttavaa suhteellisen edun käsitettä. Internetin käytöstä saavutettava hyöty, helppous ja huvi nousivat Kaivosen tutkimuksessa tärkeimmiksi Internetin käytön motiiveiksi. Olennaiseksi tekijäksi käytön leviämiselle osoittautui myös helppo verkkoon pääsy. (Kaivonen 2002)

4.2.3 Kirjastoalalla tehtyjä diffuusiotutkimuksia

Seuraavaksi esittelen kaksi tutkimusta innovaatioiden leviämisestä kirjastoalalla. Luquiren vuonna 1976 ilmestynyt väitöskirja käsittelee kirjastohenkilökunnan suhtautumista innovaatioon, joka merkitsi tietyissä yhdysvaltalaisissa kirjastoissa työn osittaista automatisoitumista ja verkottumista. Kyseessä on OCLC:n ATK-pohjaisten luettelointiteknologioiden käyttöönotto ja luettelointiyhteistyö kumppanikirjastojen kanssa. Järjestelmä oli tutkimuksenteon aikaan ollut käytössä joitakin vuosia ja toiminta oli kasvanut selvästi tuona aikana. Merkit kirjastoalan teknologisen kehityksen jatkumisesta olivat jo ilmassa, mutta tutkimuksenteon aikaan otettiin kuitenkin vielä ensimmäisiä askelia toimintojen teknistymisessä eli tietoteknisten työvälineiden käyttöönotossa kirjastoissa, ja henkilökunta näytti kokevan pelkoa uusia työmenetelmiä kohtaan. (Luquire 1976, 13; 24–25)

Luquire toteutti aineiston keruun kyselyllä ja suoritti sen lisäksi kyseisissä kirjastoissa täydentäviä haastatteluja. Luquiren tutkimuksensa taustalle hahmottelemiin hypoteeseihin kirjastohenkilökunnan suhtautumisesta muutokseen sisältyi päätöksenteon tapaan, vastaajan hierarkkiseen asemaan, kirjaston kokoon ja organisointiin, uuteen järjestelmään valmistautumiseen sekä demografisiin muuttujiin liittyviä tekijöitä. Tavoitteena oli tutkia miten nämä tekijät vaikuttivat innovaation hyväksymiseen tai hylkäämiseen. (Luquire 1976, 14–17) Tärkeimmäksi muutosvastarintaa selittäväksi tekijäksi Luquire havaitsi työpaikan menettämisen pelon. Uuden teknologisen järjestelmän käyttöönoton epäiltiin syövän työpaikkoja. Mitä korkeammassa asemassa kirjaston hierarkiassa vastaaja oli, sitä suosiollisempi tämän asenne oli uutuutta kohtaan. Mitä pitempään kirjastoissa oli oltu mukana yhteistyössä ja käytetty uutta luettelointijärjestelmää, sitä suurempi oli heidän vastustuksensa. (emt., 90–91)

Pungitore (1995, x-xi) tutki uusien toiminnan mittaamisen käytäntöjen omaksumista amerikkalaisiin yleisiin kirjastoihin. Tutkimus kytkeytyi kirjastojen asemassa ja tehtävissä tapahtuneisiin ja odotettavissa oleviin muutoksiin, jotka edellyttivät toimintatapojen uudistusta palvelutarjonnan varmistamiseksi ja toiminnan organisoinnin kehittämiseksi.

Pungitore tarkasteli amerikkalaista yleisten kirjastojen järjestelmää kolmessa periodissa, 1920–1965, 1966–1979 ja 1980–1990 kuvailemalla kunakin kautena annettuja tavoitesuosituksia kirjastotoiminnalle ja niiden omaksumista kirjastoissa. Määritellyt tavoitesuositukset eivät aluksi saavuttaneet kirjastoväen kannatusta ja eivät siksi levinneet yleisten toimintaperiaatteiden osaksi. Laadunvalvonnalle alettiin kuitenkin 1960-luvun lopulla nähdä yleisemminkin tarvetta ja palvelun suunnittelun ja toiminnan mittaamisen käsikirjat levisivät kirjastoihin. Vaikka uusien ohjeiden omaksumista pyrittiin helpottamaan systemaattisella koulutuksella ja kurssituksella, artikkeleilla ja erilaisten toimikuntien tekemillä kannanotoilla, ja vaikka kyseiset käsikirjat oli laadittu kirjastoalan verkostoissa, näiden innovaatioiden vastaanotto kirjastoissa oli odotettua nihkeämpi. 1980-luvulla käsikirjat uudistettiin ja tuolloin kiinnitettiin erityistä huomiota innovaation leviämisen helpottamiseen. Kirjastoilla oli mahdollisuus joustaviin ratkaisuihin uusien käytäntöjen integroimiseksi. Osapuolten välillä pyrittiin avoimeen viestintään; lisäksi tavoiteltiin alueellisten tarpeiden huomiointia ja henkilökunnan osallisuutta prosessin sen eri vaiheissa. Uusien toimintatapojen omaksumisen helpottamiseksi tietoa jaettiin eri tekniikoilla: kirjoittamalla ja puhumalla (telling), näyttämällä (showing), auttamalla (helping), opastamalla (training) ja uudelleen koulutuksella (reeducative techniques). (Pungitore 1995, 62; 72; 85–86; 100–104; 130; 162)

Suuria muutoksia edellyttävien suositusten ja ohjeiden leviämistä vaikeutti Pungitoren (1995, 132–136) selvityksessä pienten kirjastojen suuri määrä. Pungitoren mukaan Yhdysvaltojen yleisistä kirjastoista lähes 80 % on pieniksi luokiteltavia. Näiden kohdalla ongelmina pidettiin heikkoja mahdollisuuksia päästä monipuolisten tiedonlähteiden äärelle ja koulutustilaisuuksiin.

5 Tutkimuskysymysten määrittely

Tämän tutkielman kirjallisuusosion (luvut 2–4) polttopisteessä on ollut kolme käsitettä: e-kirja, kirjastojen kokoelmapolitiikka ja innovaation diffuusio. E-kirjaa voidaan pitää uutena ilmiönä, innovaationa, joka on vasta vähän aikaa sitten saapunut tai on parhaillaan saapumassa kirjastojen kokoelmiin. E-kirjan käsite on vakiintumaton, mutta tässä sillä tarkoitetaan elektronisessa muodossa olevaa kirjaa, kirjatiedostoa, jota luetaan tietokoneelta yleensä jollakin lukuohjelmalla. Kirjastoissa on monenlaisia e-kirjoja ja niiden hankintatavat ja käyttöön asettaminen vaihtelevat. Niiden jakelussa otetaan huomioon kustantajien tai palveluntuottajien asettamat käytön rajoitukset. Tehtyjen käyttötutkimusten perusteella e-kirjat eivät näy tavoittaneen suurta asiakaskuntaa mutta ovat paikoin vakiintumassa osaksi kirjastonkäytön tapoja. Hankaluutena e-kirjoissa nähdään näytöltä lukemisen epäergonomisuus. E-kirjojen tulevaisuus näyttää kirjallisuuden valossa liittyvän kirjapainokulttuurin ja digitaalisen kulttuurin yhteenkietoutumiseen.

Kirjastojen kokoelmat muodostuvat suunnitelmallisesti ja e-kirjojenkin hankinta edellyttää harkintaa ja perusteltua päätöstä, ainakin tietynasteista kokoelmapoliittista suunnitelmaa. Suunnitelmien avulla rakennetaan tulevaisuuden kirjastoa, ja kirjastojen on muodostettava ja kehitettävä näkemyksiä uusien aineistomuotojen tulevaisuudesta. Kirjallisuudesta löytyy useita esimerkkejä elektronisen aineiston integroinnista kokoelmapolitiikkaan. Elektronisen kokoelman muodostaminen ja hallinnointi edellyttää monipuolista asiantuntemusta. E-kirjojen omaksuminen osaksi kirjastojen kokoelmapolitiikkaa kertoo luottamuksesta aineistumuodon käyttö- ja elinkelpoisuuteen ja siitä saavutettaviin etuihin.

Elektronista kirjastoaineistoa käsittelevässä kirjallisuudessa korostuu tavoitettavuuden (accessibility) merkitys valinnan ja jakelun kriteerinä. Tavoitettavuuden huomioiminen edellyttää käyttöoikeuksia koskevia pohdintoja ja neuvotteluja sekä teknisiä ratkaisuja e-aineiston jakelun järjestämiseksi. Siihen, miten asiakkaat omaksuvat e-kirjat, voi kirjasto vaikuttaa panostamalla viestintään, koulutukseen ja asiakasneuvontaan. Integroimalla e-kirjat kokoelmaluetteloon saadaan tämä aineistotyyppi näkyville ja kiinteäksi osaksi kokoelmien kokonaisuutta. Monet tutkijat korostavat, että e-kirjojen näkyvyyden ja käytön lisäämiseksi tarvitaan riittävästi sopivaa e-kirja -aineistoa.

E-kirjat ovat 2000-luvun alun uutuustuote. Digitalisoitumiskehitys alkoi kuitenkin jo 1970-luvulla julkaisutuotannon muutosten myötä. Uusista aineistotyypeistä elektroniset lehdet ovat yleisesti tulleet etenkin tieteellisiin kirjastoihin e-kirjojen vastaanoton ollessa varovaisemman. Paavonheimo (2006b, 75) katsoo, että e-kirjojen yleistymisen edellytyksiä voisivat olla mm. seuraavat tekijät: korkea teknologinen taso, kehittynyt lukukulttuuri, kulttuurinen avoimuus, ostokykyiset kuluttajat, riittävät innovaatiopanostukset ja toimiva tekijänoikeuskäytäntö. Edellytykset eivät kuitenkaan takaa innovaation menestymistä, sillä diffuusioprosessi on monitahoinen ja arvaamaton.

Tutkimukset e-kirjoista keskittyvät tarjonnan arviointiin, e-kirjojen käyttötapoihin ja -kokemuksiin ja niistä saatavan hyödyn pohdintaan. Toisin kuin joidenkin muiden informaatioteknologisten innovaatioiden ei e-kirjojen leviämistä toistaiseksi ole laajasti tutkittu. Kirjastoihin liittyviä diffuusiotutkimuksia ei muutenkaan ole ainakaan Suomessa paljon tehty, vaikka muutos ja uudistuminen ovat kirjastoalalla jatkuvaa.

Tämän tutkielman empiirisen osion muodostaa verkkokyselyllä koottuun aineistoon perustuva selvitys e-kirjojen hankinnasta, käyttöönotosta, käyttötavoista ja saatavuudesta suomalaisissa kirjastoissa. Kyselyn avulla koottiin tietoja myös kokoelmapoliittisista linjauksista ja näkemyksistä e-kirjojen käytettävyydestä ja tulevaisuudesta. Kyselyaineiston perusteella on pyrkimys saada selville, miten e-kirjat on otettu kirjastojen kokoelmien osaksi. Tavoitteena on tehdä havaintoja e-kirjojen omaksumisen asteesta kirjastoissa, e-kirjoihin kohdistuvista asenteista ja siitä, miten elinkelpoisina e-kirjat aineistotyyppinä nähdään.

Tutkielmani kirjallisuuskatsauksessa tarkastellut tutkimukset antoivat ideoita kyselylomakkeen kehittämiseksi. Esitelty aihepiiriin liittyvä kirjallisuus myös taustoittaa empiiristä tutkimusta. Vertailen empiirisiä tuloksia kirjallisuudesta nousseisiin näkökohtiin ja esitän näiden pohjalta muodostamani päätelmät.

Tutkielmassani on kyse uuden aineistotyyppin diffuusion tutkimuksesta kirjastojen kontekstissa. Tutkimuskysymykset ovat:

- 1 Miten e-kirja on omaksuttu kirjastoihin? Tavoitteena on selvittää, missä määrin e-kirjat ovat käytössä suomalaisissa kirjastoissa ja mitkä tekijät vaikuttavat e-kirjojen omaksumiseen kirjastoihin.

- 2 Miten e-kirja on integroitunut kirjastoissa painetun kokoelman rinnalle? Tavoitteena on tutkia, miten kirjastoissa on panostettu e-kirjojen tuloon ja mitkä asiat vaikuttavat e-kirjojen hankintaan ja kokoelmien integroimiseen.
- 3 Miten elinkelpoisena innovaationa e-kirja nähdään? Tavoitteena on kartoittaa kirjastojen näkemyksiä ja odotuksia e-kirjoista.

6 Empiirinen tutkimus - E-kirjakysely suomalaisille kirjastoille

Tutkielmani empiirinen aineisto koottiin lomakekyselyllä. Kysely suunnattiin erityyppisille suomalaisille kirjastoille, poissulkien Ahvenanmaan kirjastot, koska kysely oli suomenkielinen. Kysely toteutettiin verkkolomakkeella, jossa oli sekä strukturoituja että avoimia kysymyksiä. Kysely suoritettiin kesäkuussa 2007. Sen vastaanottajat olivat kirjastojen johtajia tai aineistohankinnoista vastaavia.

6.1 Kyselytutkimuksen piirteitä

Kyselymenetelmän avulla voi selvittää laajan tutkimuspopulaation mielipiteitä ja kokemuksia tehokkaasti ja taloudellisesti. Aineisto voidaan käsitellä nopeasti ja analysoida tietokoneen avulla. Vastaajat voivat tutustua kysymyksiin ja vastata niihin omassa rauhassa ja tahdissa. Menetelmän heikkoutena saattaa olla tulosten pinnallisuus. Kyselytutkimuksessa haasteena on vastaajien huomion saaminen ja relevanttien vastausten riittävyys. Kyselytutkimuksen suurimpana ongelmana onkin kato eli vastaamatta jättäneet. Tutkimuksen aihepiiri ja vastaajajoukko vaikuttavat kadon suuruuteen. Vastausprosentti vaihtelee suuresti riippuen siitä, onko kysely vastaajien kannalta kiinnostava ja onko kyseessä valikoitu vai valikoimaton joukko. Valikoitu joukko vastaa kiinnostavaan kyselyyn varmemmin kuin suuri yleisö laaja-alaiseen ja epämääräiseen kyselyyn. Kun kysyjää ei tunne, vastaamisen epätodennäköisyys kasvaa. (Hirsjärvi, Remes & Sajavaara 1997, 191–192)

Kyselytutkimuksessa eli surveyssä aineisto kerätään tutkimuslomakkeella. Lomakkeen laadinnalla ja kysymysten muotoilulla voi vaikuttaa vastausmääriin. Hyvin suunniteltu tuo hyvää tulosta. Selkeät ja lyhyet kysymykset ovat parhaita. Saateviesti tulee muotoilla huolellisesti ja sellaiseksi, että vastaajat kiinnostuvat asiasta. Kyselylomakkeen kysymykset muotoillaan yleensä joko avoimeen muotoon, monivalintakysymyksiksi tai asteikkoihin eli skaaloihin. Ensin mainittu jättää tyhjää tilaa vastauksen muotoiluun omin sanoin. Tällöin saadaan tietoa informantin todellisista mielipiteistä. Monivalintakysymyksiin vastaaja vastaa merkitsemällä valmiin vaihtoehdon tai useita, mikä helpottaa vastaamista ja vastausten käsittelyä. Asteikossa voi ilmaista, miten voimakkaasti vastaaja on samaa tai eri mieltä esitetystä väittämästä. (Hirsjärvi, Remes & Sajavaara 1997, 194–199)

Kysely toteutetaan usein kirje- eli postikyselynä, mutta nykyisin myös verkkokyselyt ovat käytössä. Www-kyselyt soveltuvat sellaisiin tutkimuksiin, joissa kaikilla tutkittavilla on mahdollisuus Internetin käyttöön. Verkkokyselyjen etuna on vastausten saannin nopeus. Jos kysymyksiä on verkkolomakkeella paljon, on vaarana, että kato lisääntyy kysymysten määrän lisääntyessä. Avoimiin kysymyksiin jätetään verkkokyselyssä helpommin vastaamatta kuin esimerkiksi henkilökohtaisessa haastattelussa. Saattaa käydä niinkin, että kirjallisina esitetyt kysymykset tulevat väärinymmärretyiksi. (Heikkilä 2004, 18–20)

Tämän tutkielman empiirinen aineisto koottiin verkkolomakekyselyllä. Seuraavaksi esittelen aineiston keruun tavan.

6.2 Tutkimusaineiston kerääminen

6.2.1 Kysymysten teemat ja tavoitteet

Lomakkeeseen valikoitui 42 kysymystä. Suurin osa kysymyksistä oli strukturoituja, mutta avokysymysten avulla katsoin saavani syvempää lisätietoa. Kysymykset jakautuivat taustakysymysten lisäksi neljään teemaan:

- E-kirjojen käyttöönotto kirjastossa
- Kokoelmapoliittikka
- Kirjastojen näkemyksiä e-kirjoista
- Tulevaisuuden visioita 10 vuoden aikavälillä

Taustakysymyksillä kokosin joitakin perustietoja vastaajakirjastosta, kuten viime vuosien kirjastoaineistokuluja ja e-kirjakokoelmien laajuutta. Joihinkin tämän osion kysymyksistä saattoi vastata samoilla tiedoilla, jotka kirjastot antavat vuosittain kerättäviin kansallisiin tilastoihin.

E-kirjojen käyttöönottoa kirjastossa pyrin selvittämään kartoittamalla tapoja, joilla e-kirjat olivat tulleet kirjaston kokoelmiin. Tässä halusin päästä perille siitä, miten e-kirjainnovaatio on otettu kirjastoissa vastaan. Kirjastojen kokoelmapoliittisia linjauksia e-kirjojen valinnassa pyrin selvittämään esimerkiksi pyytämällä kirjastoja arvioimaan eri valintaperusteiden merkitystä. Osiossa kartoitettiin myös e-kirjojen jakelutapoja.

Kyselyn kahdessa viimeisessä osiossa vastaajilla oli mahdollisuus esittää mielipiteitä e-kirjoista ja niiden käytöstä sekä ottaa kantaa väittämiin e-kirjojen tulevaisuudesta kirjastoissa. Näkemysten esittämisessä painotettiin joitakin yleisiä e-kirjoihin liittyviä näkökulmia, kuten lisensointia ja käytettävyyttä. Tulevaisuusväittämissä vastaajilla oli mahdollisuus esittää käsityksiään siitä, miten e-kirjainnovaatio leviää ja sopeutuu ympäristöönsä.

6.2.2 Kyselyn vastaajaryhmä

Tutkimuskohteena olivat Suomen kirjastot. Ahvenanmaan jätin kuitenkin kyselyn ulkopuolelle, koska kysely oli suomenkielinen. Suomalaiset kirjastot jaetaan yleensä neljään kategoriaan: yleisiin kirjastoihin, ammattikorkeakoulujen kirjastoihin, yliopistokirjastoihin ja erikoiskirjastoihin. Kyselyn tutkittavana kohteena oli perusjoukko eli koko suomalainen kirjastokenttä poissulkien Ahvenanmaa. Perusjoukko on tässä tapauksessa melko suuri, 514 kirjastoa.

Koska tavoitteena oli koota tietoja kirjastojen kokoelmista, havaintoja e-kirjakokemuksista ja näkemyksiä e-kirjojen käytettävyydestä ja tulevaisuudesta, suuntasin kyselyn kirjastojen johtajille tai kokoelmapäälliköille. Lähtökohtani oli, että johtajilla ja/tai kokoelmista vastaavilla olisi eniten ja syvällisimmin näkemystä, kokemusta ja tietoa e-kirjoista, ja että näillä sen vuoksi olisi parhaimmat edellytykset vastata kyselyyn. Johtajien nimet oli helppo selvittää. Kokoelma- tai hankintapäälliköiden selville saaminen oli joissain tapauksissa mahdotonta, mutta isoimmista kirjastoista tällainen vastuuhenkilö useimmiten löytyi henkilöstön tehtäviä kuvaavilta verkkosivuilta. Saateviestissä kehotin delegoimaan kyselyyn vastaamisen sille henkilölle, jonka viestin vastaanottaja katsoi voivan ja ehtivän hoitaa vastaamistehtävän parhaiten.

Kysely toteutettiin verkkokyselynä. Lähetin vastaajille sähköpostin, johon sisältyi linkki kyselylomakkeeseen. Vastaajilta edellytettiin siis paitsi sähköpostiosoitetta myös Internet-yhteyttä. Kokemukseni perusteella kaikilla suomalaisilla kirjastoilla on yhteys Internetiin, joten pidin itsestään selvänä tavoittavani kirjastot tällä tavalla. Kyselyn lähettäminen kirjastoihin edellytti näiden sähköpostiosoitteiden selvittämistä ja listaamista.

Kyselyn suurin vastaajaryhmä oli yleiset kirjastot eli kaupunkien ja kuntien kirjastot. Kokosin näiden sähköpostiosoitteet Kirjastot.fi-sivustolta. Niitä oli 397. Kyselyn kohdistuessa kirjastonjohtajiin, ei ollut tarpeen lähettää kyselyä sivukirjastoihin vaan kuntakohtaisesti ilmoitetulle johtajalle. Kootessani tietoja saatoin todeta joidenkin kirjastojen yhdistyneen tai olevan saman kirjastonjohtajan tai kirjastotoimenjohtajan hallinnoimia. Edellisessä tapauksessa

(kuntaliitosten vuoksi yhdistyneet kirjastopalvelut) lähetin kyselyn sille henkilölle, jonka kerrottiin toimivan näiden kirjastojen johtajana. Jälkimmäisessä tapauksessa (pienien kuntien yhteinen hallinto) lähetin kyselyn sekä sille kirjastolle, jossa johtaja mainittiin, että sille kirjastolle, jonka osoitteena mainittiin yleinen sähköposti. Arvelin, että näin tavoitan kummankin kirjaston henkilöstön ja molempien näkökulmien saavan mahdollisuuden tulla esiin. En käyttänyt aikaa sen tiedon etsimiseen, oliko joillakin kirjastoilla yhteinen kirjahankinta, mahdollinen kokoelmapolitiikka ja e-kirjakokoelma.

Ammattikorkeakoulujen ja yliopistokirjastojen johtajat tai kokoelmavastaavat oli helppo löytää Tieteellisten kirjastojen etusivun Tilken avulla. Kunkin kirjaston sivuilta ilmeni tarvitsemani yhteystieto yleensä hyvin. Ammattikorkeakoulujen kirjastoja kyselyyni tuli 29. Yliopistokirjastoiksi luokitellaan paitsi yliopistojen kirjastot myös taidekorkeakoulujen, kuten Sibelius-akatemian tai Kuvataideakatemian kirjastot. Helsingin yliopiston kirjastot (kampuskirjastot ja keskustakampuksen tiedekuntien kirjastot) tulivat kyselyni kohderyhmäksi erillisinä kirjastoina. Yhteensä yliopistokirjastoja kyselyyni tuli 32.

Erikoiskirjastojen valinta oli jokseenkin ongelmallista. Havaitsin erikoiskirjastoista olevan erilaisia listauksia. Esimerkiksi Kirjastokalenterissa (julk. BTJ) erikoiskirjastojen listaan sisältyi hyvinkin pienten yhdistysten kirjastoja. Toinen mahdollinen lähde erikoiskirjastojen valintaan oli Tilke-sivusto, joka oli lyhyempi kuin Kirjastokalenterin lista. Kolmas vaihtoehto erikoiskirjastojen valinnan lähteeksi oli erikoiskirjastojen neuvoston sivut ja sen jäsenluettelo. Arvioin tämän luotettavimmaksi lähteeksi sen vuoksi, että kyseisiltä kirjastoilta oli edellytetty aktiivisuutta neuvoston jäseneksi ilmoittautuessa. Kirjastokalenterin pienet yhdistysten yms. kirjastot eivät itse ehkä edes mieltäneet olevansa varsinaisia kirjastoja, toisin sanoen niillä ei ehkä ollut vakinaista henkilökuntaa, jolle oli osoitettu kirjaston hoito ja kirjavalintojen tekeminen. Erikoiskirjastojen neuvostoon kuuluvien kirjastojen listaan lisäsin muutaman siltä puuttuneen, suhteellisen isoksi tietämäni kirjaston ja sain näin valituksi kyselyyni 56 erikoiskirjastoa. Kirjastoja tai oikeammin kirjastojen johtajia tai kokoelmapäälliköitä tuli kyselyyn siis kaikkiaan 514.

6.2.3 Kyselyn toteutus

Kyselyn teknisessä toteutuksessa käytin Webropol-ohjelmaa. Webropol on suomalainen Internet-pohjainen ohjelmistotyöväline verkkokyselylomakkeiden toteutukseen ja kyselytulosten raportointiin. Webropol valikoitui luontevasti kyselyn tekniseksi alustaksi sen vuoksi, että se on käytössä työpaikallani eduskunnassa ja koska siitä siellä on ollut hyviä kokemuksia. Olen itse

vastannut erilaisiin kyselyihin tällä ohjelmalla ja tutkinut kyselyjen yhteenvetoraportteja. Ohjelman hyvänä puolena oli siis edullisuus, käytön opetteluun helppous ja tulosten käsittelyn monipuoliset tavat. Arvioin, että Webropol-ohjelmalla tehtyyn kyselyyn vastaaminen sujuisi kirjastoalan väeltä helposti. Ennen lomakkeen lähettämistä vastaanottajille testasin sitä pienellä koeryhmällä ja muokkasinkin lomaketta tämän jälkeen.

Vein valmiiksi suunnittelemani ja muotoilemani kysymykset Webropoliin siten, että ne näkyivät ja toimivat toivotulla tavalla kyselylomakkeella. Vein myös vastaajien sähköpostiosoitteet ohjelmaan, jota kautta lähetin viestit eteenpäin. Lomakkeeseen kuuluneet alku- ja lopputekstit muotoilin tähän kyselyyn sopiviksi. Sähköpostin tekstin eli saateviestin ideana oli lyhyesti kertoa, mistä kyselyssä oli kysymys ja mihin tarkoitukseen se tehtiin. Esittelin saateviestissä kysymysten teemat, annoin vastausohjeet ja ilmoitin vastausajan. Herättääkseni kiinnostusta informanteissa mainitsin, että tulokset julkaistaisiin Eduskunnan kirjaston verkkosivuilla.

Saateviestin loppuun tuli Webropol-ohjelmasta automaattisesti yhteyslinkki, jota klikkaamalla vastaaja sai verkkokyselyn auki. Saateviestissä oli annettu vastausohjeeksi, ettei kyselyä saanut sulkea kesken vastaamisen. Jos näin olisi tehnyt, olisi vastaaminen katsottu jo suoritetuksi. Tämä on Webropolin ominaisuus, jonka valitsin käytettäväksi tässä kyselyssä. Toisena vaihtoehtona olisi ollut sallia vastaamisen keskeyttäminen (lisäämällä Keskeytä-nappula johonkin kohtaan kyselylomaketta ja laatimalla ohjeet kyselyn uudelleen avaamiseen). Arvelin, että jos keskeytys sallitaan, vastaamisen jatkaminen toisella kertaa saattaisi unohtua. Tämä olisi voinut vähentää kyselylomakkeen loppupään vastausten määrää.

Verkkolomakkeella vastaajalla oli mahdollisuus valita sopivin vaihtoehto, joissakin kysymyksissä useita vaihtoehtoja. Joihinkin kyllä/ei-kysymyksiin pyydettiin avokysymyksellä lisäselvitystä. Mukana oli myös asteikko- ja monivalinta-asteikko -tyyppisiä kysymyksiä. Avoimilla kysymyksillä selvitettiin lähinnä perusteluja.

Webropol-ohjelman ominaisuuksiin kuuluu mahdollisuus seurata kyselyn kulkua. Vastausten määrää pystyy seuraamaan reaaliaikaisesti. Tämä helpottaa esimerkiksi sen arvioimista, onko vastauksia tullut riittävästi vai onko tarvetta muistuttaa vastaamattomia. Yksittäisille vastaajille on mahdollisuus lähettää lisäohjeita yhteydenottojen perusteella.

6.2.4 Vastausten kerääminen

Viesti kyselystä ja kyselyn verkko-osoite lähti kirjastoille sähköpostilla kesäkuun alussa. Vastausaikaa annoin vajaat kolme viikkoa, minkä arvelin hyvin riittävän. Valitsin määräpäiväksi juhannuksen aatonaaton, sillä arvioin sen olevan helposti muistettavan määräajan. Kesälomien vilkkain sesonki alkaa yleensä juhannuksen jälkeen, ja arvioin, että vastaajat ehkä hoitaisivat kyselyn pois alta ennen lomiaan. Vaikka kesän alku työpaikoilla usein on aikaa, jolloin viimeistellään tai vedetään yhteen kevätkauden projekteja ja valmistellaan kesäajan ja alkusyksyn tehtäviä, arvelin, että e-kirjakyselyyn kohdistuisi riittävästi mielenkiintoa ja että aikaa siihen vastaamiseen järjestyisi.

Sähköposti lähti siis yhteensä 514 kirjaston johtajalle. (Liite 1) Heti sähköpostin lähdettyä eteenpäin sain vastausviesteinä tiedon joidenkin vastaanottajien osoitteen virheellisyydestä tai automaattisen poissaoloviestin. Virheellisten osoitteiden tilalle etsin uudet, mutta näistä yhtä en saanut selvitettyksi, vaan sekin palautui.

Alun perin olin suunnitellut, että en lähettäisi vastaajille muistutusviestejä. Koska vastauksia kuitenkin oli viikkoa ennen määräaikaa saapunut vasta 65 kappaletta, lähetin viikkoa ennen määräpäivää sähköpostin kaikille kyselyn vastaanottajille. (Liite 2) Tässä sähköpostissa muistutin kyselyn määräajan lähenemisestä, kiitin jo vastanneita ja pyysin ottamaan yhteyttä, jos vastaamisessa oli koettu ongelmia. Olin saanut tiedon joistakin yhteysongelmista, esimerkiksi yhteyden katkeamisesta kesken vastaamisen, mikä oli estänyt vastaamisen jatkamisen. Näin ollen katsoin parhaaksi lähettää viestin niillekin, jotka olivat jo vastanneet, jotta ei jäisi vaikutelmaa, että kyselyyn oli hankalaa vastata, ja jotta vaikeuksia kokeneet vastaisivat niistä huolimatta pyytämällä uuden yhteyden avaamista.

Viimeisenä vastauspäivänä päätin ilmoittaa 418 vastaamattomalle kirjastolle vastausajan pidentämisestä. (Liite 3) Vastausten määräajaksi annoin nyt kesäkuun lopun eli hiukan yli viikon alkuperäistä suunnitelmaa enemmän. Viestissä kannustin vastaajia kertomalla kyselyn alkuosan vaikeiden kysymysten jälkeen seuraavan helpompia. Vastausajan pidennys tuotti tuloksia ja vastauksia tuli kesäkuun loppuun mennessä 179. Vastaamattomia vastaajia jäi siitä huolimatta 335.

6.3 Lomakekyselyn aineisto ja sen analyysi

Kyselyn potentiaalinen vastaajaryhmä oli 514 kirjastonjohtajaa tai kokoelmapäällikköä. Vastauksia tuli 179:ltä. Näin ollen vastausprosentiksi tuli 34,8 %. Yleisistä kirjastoista vastasi 31,7 % (n=126), ammattikorkeakoulujen kirjastoista 41,4 % (n=12), yliopistokirjastoista 65,6 % (n=21) ja erikoiskirjastoista 35,7 % (n= 20). Näiden lisäksi sain muutaman palauteviestin, jossa kerrottiin, että kirjastossa ei ole e-kirjoja eikä kyselyyn sen vuoksi haluttu antaa vastauksia. Pari informanttia ilmoitti jälkepäin, etteivät olleet ehtineet vastata kyselyn aukioloaikana.

Kokonaisvastausprosentti on verrattain alhainen. Yliopistokirjastojen vastausprosentti on kuitenkin ilahduttavan korkea (65,5). Verrattain alhaista vastausprosenttia selittää monta tekijää, esimerkiksi kyselyn ajankohta, e-kirjojen hankinta kirjastoihin ja empiirisen aineiston keruun tekniikka. Kesäkuu ei ole paras mahdollinen vastaajien tavoittamiseksi joidenkin pitäessä kesälomansa silloin. Työpaikoilla saattaa kesän alussa, ennen varsinaista lomasesonkia, olla myös työntäyteistä ja kiireistä. Vastausajan pidentäminen nosti vastausten kokonaismäärää, mutta arvelen silti alkukesän yhdeksi syyksi melko pieneen vastausprosenttiin.

Toinen matalaa vastausprosenttia selittävä tekijä on e-kirjojen hankinta kirjastoihin. Yleisten kirjastojen digitaalista aineistoa selvittäneen julkaisun mukaan e-kirjoja oli vuonna 2004 hankittu 37 %:iin yleisistä kirjastoista. Todennäköisimmin ne, joilla ei ole kokemuksia e-kirjoista, eivät vastanneet eivätkä edes avanneet kyselyä. Sama koskee muita kirjastotyyppisiä. Vastauksia kuitenkin tuli myös niistä kirjastoista, joissa e-kirjoja ei ole. Kokonaisvastaajamäärästä 59,4 %:lla ei ollut e-kirjoja kesäkuussa 2007, esimerkiksi vastanneista yleisistä kirjastoista 72,4 %:lla niitä ei ollut.

Kolmas syy vähäiseen vastausten määrään löytynee aineiston keruun tekniikasta. Kyselytutkimukseen saadaan harvoin vastauksia yli 80 %, ja jos vastausprosentti on 50 %, sitä voidaan pitää hyvänä tuloksena. Neljäs syy liittyy sekin aineiston keruun tapaan. Kiinnostuksen herättäminen kyselyä kohtaa ei onnistunut parhaalla mahdollisella tavalla. E-kirja on vielä kovin uusi ja vaikeaksi koettu aihe. Tämän vuoksi saatteessa olisi voinut korostaa enemmän sitä, että kyselyssä voi esittää mielipiteitä ilmiöstä, vaikka ei olisikaan aiempaa kokemusta e-kirjojen käytöstä tai vahvaa tietämystä e-kirjateknologiasta. Joissakin kirjastoissa saattoi käydä niin, että nimenomaan johtajalla ei ollut kiinnostusta kyselyyn, vaikka kokoelma- tai palvelupäälliköllä tai muulla asiantuntijalla olisi ehkä ollutkin. Kiireiset johtajat eivät välttämättä tulleet delegoineeksi kyselyyn vastaamista.

Kysely saatettiin kokea vaikeaselkoiseksi, raskaaksi ja pitkäksi. Etenkin alkuosan kysymykset, joihin vaadittiin faktatietojen esittämistä, olivat kiistämättä työläitä. Nämä kysymykset olisi voinut laittaa lomakkeen loppuun. Lomaketta tehdessäni arvelin, että pitkän kyselyn päätteeksi ei tilastollisia lukuja jaksettaisi etsiä esille. Eräs vastaaja kommentoi pienen erikoiskirjaston näkökulmasta, ettei toimintaa kuvaavia tilastoja heillä varsinaisesti edes ollut, mikä teki kyselyyn vastaamisesta hänen tapauksessaan turhauttavan.

Pyrin valikoimaan kyselyyn mahdollisimman helppoja aiheeseen liittyviä kysymyksiä ja muotoilemaan ne ymmärrettäviksi. Termit saattoivat siitä huolimatta tuntua vaikeilta varsinkin sellaisista vastaajista, joilla ei ollut kokemusta e-kirjojen käytöstä. Joidenkin omasta mielestäni erityisen kiinnostavien kysymysten esittäminen lomakkeella selkeällä tavalla osoittautui hankalaksi. Testatessani lomaketta sain kriittistä palautetta erityisesti niiden kysymysten vaikeaselkoisuudesta ja jätinkin nämä kysymykset kokonaan pois lomakkeen lopullisesta versiosta. Pidin tärkeänä, etteivät vastaajat kokisi kohtuuttomia hankaluuksia lomakkeen täytössä. Kyselyssä oli 42 täytettävää kohtaa ja tulostettuna sen pituus oli 6,5 sivua. Kysely oli siten melko pitkä.

Vain reilun kolmanneksen suuruinen vastausmäärä ei voi antaa tilastollisesti pätevää kuvaa e-kirjatilanteesta ja e-kirjojen omaksumisesta suomalaisissa kirjastoissa. Käytänkin tulosten vertailussa apuna valtakunnallisia tilastoja. Koska e-kirjat toistaiseksi ovat melko marginaalinen ilmiö kirjastoissa, arvelen kyselyn avulla saaneeni kuitenkin melko hyvän pohjan suuntaa-antavan käsityksen muodostamiseen e-kirjoista kirjastojen kokoelmissa. Laajasta kirjallisuusosioista haen tukea kyselyn vastauksista johdettaville päätelmille luvussa 8.

Tutkielmani empiirinen aineisto koottiin siis verkkolomakkeella, jossa oli sekä strukturoituja että avoimia kysymyksiä. Tutkimusaineiston analyysi edellytti sekä kvantitatiivisia että kvalitatiivisia menetelmiä. Lähestymistapa pyrkii olemaan sekä selittävä että ymmärtävä.

Kvantitatiivisin menetelmin voidaan analysoida havaintoaineistoa, joka on numeerista ja joka on muutettavissa tilastollisesti käsiteltävään muotoon. (Hirsjärvi, Remes & Sajavaara 1997, 137) Strukturoitujen kysymysten analyysiin käytin tässä tutkimuksessa kyselyn toteutuslupana ollutta Webropol-ohjelmaa sekä Excel-taulukkolaskentaohjelmaa. Strukturoitujen kysymysten analysointi keskittyi muuttujien suorien jakaumien ja prosenttijakaumien selvittämiseen. Webropolista oli tulostettavissa vastausten yhteenvetoraportti, jossa vastausten eri osioiden prosenttiosuudet oli eritelty taulukkoihin tai palkkeihin. Raportista ilmeni myös vastaajien kokonaismäärä

kysymyksittäin ja sen mukaan, kuinka moni oli valinnut kunkin vastausvaihtoehdon. Vastauksista sai myös Excel-taulukot. Ristiintaulukoin joitakin muuttujia. Tulokset esitetään diagrammeina.

Avointen kysymysten analysoinnissa hyödynsin kvalitatiivista tutkimusotetta. Avoimilla kysymyksillä kokosin sanallista tietoa, jonka analysoin sisällön mukaan. Sisällön erittelyllä etsin vastauksista eroja ja yhtäläisyyksiä, joita kuvasin sanallisesti. Tällä tavoin voin täydentää ja syventää kvantitatiivisen analyysin antamaa kuvaa. (Tuomi & Sarajärvi 2002, 95; 107)

7 Tutkimustulokset

7.1 Taustatietoja

Kyselyn (liite 4) ensimmäisessä osiossa (A) toivoin saavani vastaajakirjastoista erilaisia perustietoja, joita voisin hyödyntää tulkitessani muita vastauksia. Joihinkin alkuosan kysymyksiin saattoi vastata käyttäen kansallisiin yhteistilastoihin ilmoitettavia tietoja.

Ensimmäinen kysymys kirjastotyypistä ilmaisee tässä tutkielmassa tärkeimpiä taustamuuttujia. Kirjastotyyppinä olivat yleinen kirjasto, ammattikorkeakoulukirjasto, yliopistokirjasto ja erikoiskirjasto. Pidin vastausten tarkastelua kirjastosektoreittain relevanttina. Kyselyyn osallistuneiden kirjastotyyppien määrät on eritelty luvussa 6.3.

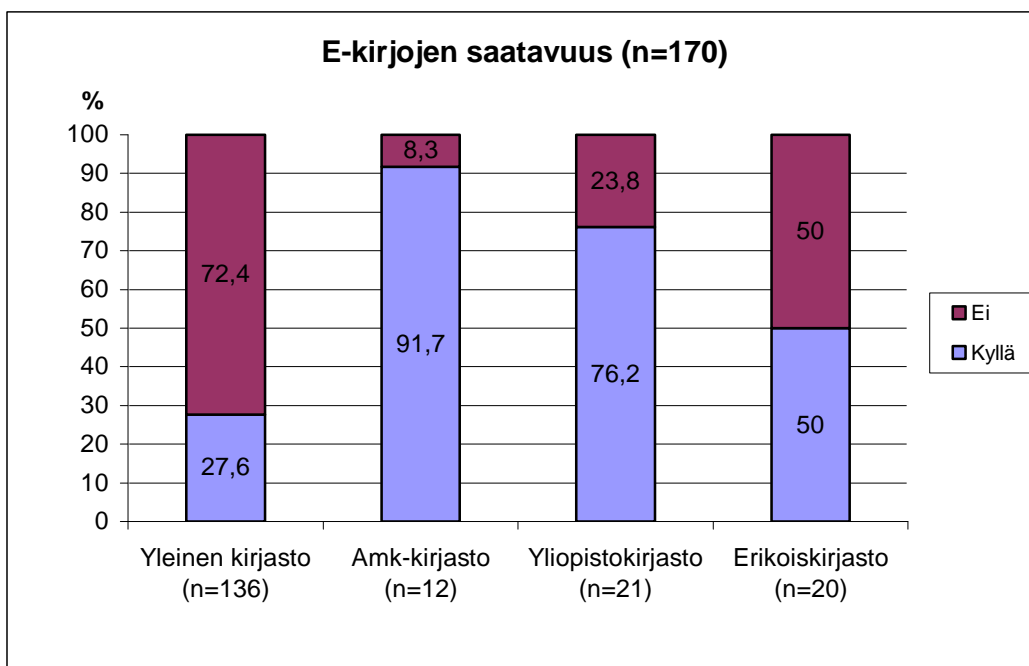
Kyselyn alkuosan kysymyksillä 2–8 (kysymyksiä tosin ei ole numeroitu lomakkeessa) kerättiin numerotietoja. Aktiivisten lainaajien ja henkilökunnan määrä, kokoelmien laajuus ja kirjastoaineistokulut vaihtelivat odotetusti suuresti. Kysymyksillä tähdättiin suuruusluokkien jaotteluun, jota toivoin voivani hyödyntää vertailuissa muiden kysymysten kohdalla. Totesin lajittelua tehdessäni, että sekalaisista vastauksista johtuen jaottelu ei onnistunut eikä vertailu siten ollut mahdollinen.

Henkilökunnan kokonaismäärää kysyttäessä jotkut vastaajat olivat ilmeisesti tulkinneet tarkoitettavan tutkimuslaitoksen tai korkeakoulun koko henkilökuntaa. Tarkoitus kuitenkin oli selvittää kirjastojen henkilökunnan määrä. Väärinkäsityksen vuoksi vastausten tulkinta oli hankalaa. Kansallisten tilastotietojen mukaan suomalaisista kirjastoista vain muutamissa on satoja työntekijöitä, joten jätin laskuista pois ne kirjastot, jotka ilmoittivat oudolta vaikuttavia lukuja henkilökunnan määräksi. Keskimääräiseksi henkilöstöluvuksi kirjastoihin tuli siten 21 henkeä. Tähän lukuun tulee suhtautua vain viitteellisenä. Kirjastotyyppittäin en katso tarpeelliseksi lukea esittää, sillä Suomen kirjastolaitosta tunteva tietää henkilökuntamäärän vaihtelevan hyvin paljon kunnan ja tutkimus- tai oppilaitoksen koon mukaan. Joissakin on yksi osa-aikainen virkailija, isoimmissa satoja kokopäiväisiä.

Neljännessä kysymyksessä pyydettiin lukuja kokoelmien laajuudesta eriteltynä painettuihin kausijulkaisuihin ja kirjoihin sekä elektronisiin lehtiin ja kirjoihin. Vastaukset tuottivat odotetusti vaihtelevia lukuja. E-kirjojen määrä on tämän tutkielman kannalta kaikkein kiinnostavin: niissä

kirjastoissa, joissa on e-kirjoja, niitä on keskimäärin 10172 nimekettä. Isoa lukua selittää e-kirjapaketit, joihin sisältyneenä voi olla kymmeniä- tai jopa satojatuhansia e-kirjoja asiakkaiden valittavissa. Näitä e-kirjapaketteja on yliopisto- ja ammattikorkeakoulukirjastojen käytössä. Kyselyyn osallistuneista yleisistä ja erikoiskirjastoista on maksimissaan 1200 e-kirjaa. Vastausten ei voi katsoa antavan kokonaiskuvaa suomalaisten kirjastojen kokoelmien laajuudesta.

Kysymykseen siitä, onko kirjastossa ylipäättään e-kirjoja vai ei, tuli 170 vastausta. Näistä yli puolet (59,4 %) ilmoitti, ettei e-kirjoja ollut. Kirjastotyypeittäin tarkasteltuna vastausten jakauma näkyy kuviossa 1.

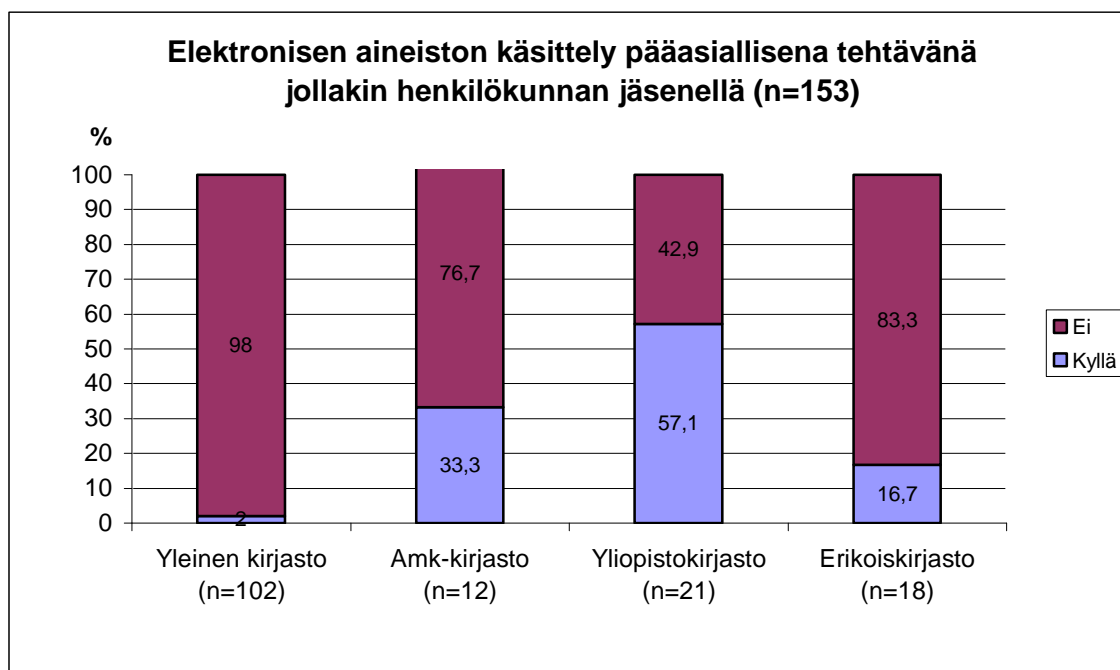
Kuvio 1. E-kirjojen saatavuus erityyppisissä kirjastoissa.

Ammattikorkeakoulujen ja yliopistojen kirjastoissa e-kirjoja näyttää tämän kyselyn valossa olevan hyvin yleisesti tarjolla. Erikoiskirjastoissa jakauma on tasainen. Yleisistä kirjastoista selvästi suurimmalla osalla ei ole e-kirjoja kokoelmissaan. Tähän viittasi myös Opetusministeriön selvitys, jonka mukaan yleisistä kirjastoista 38 %:iin oli vuonna 2004 hankittu e-kirjoja (Digitaalisen aineiston... 2005, 30).

Kirjastoilta pyydettiin tietoja aineistokuluista vuosina 2005, 2006 ja 2007. Eri vuosien tarkastelun avulla arvelin voivani tehdä havaintoja muutoslinjoista esimerkiksi e-kirjojen ja painettujen kirjojen hankinnan suhteesta toisiinsa. Vastauksia tuli vähän päätelmien tekemiseen. Tietojen etsiminen

vastaukseen oli selvästi koettu työlääksi. Odotetusti annetut summat vaihtelivat paljon. Vastauksia tarkastellessani totesin, että linjoja ei voinut selkeästi havaita.

Kysymykseen siitä, kuuluuko kirjaston henkilökuntaan sellaisia henkilöitä, joiden työajasta enemmän kuin puolet menisi elektronisten aineistojen käsittelyyn, tuli 154 vastausta. Niiden perusteella voi todeta olevan harvinaista, että kirjastoissa olisi henkilökuntaa e-aineiston käsittelyyn. Vain 13,6 % (n=21) kaikista kirjastoista kertoi sellaisen tai sellaisia resursseja olevan. Kuviossa 2 on esitetty vastausten jakautuma kirjastotyypeittäin.

Kuvio 2. Elektronisen aineiston käsittelyyn merkittävällä työpanoksella osallistuvan henkilöstön jakauma.

Yliopistokirjastoilla on tämän kyselyn mukaan parhaimmat henkilöstöresurssit tehtäviin, joissa hoidetaan e-aineistojen hankintaa ja muita niihin liittyviä töitä. Yleisillä kirjastoilla ei ole paljon e-aineistoja eikä niihin ole kunnissa osoitettu myöskään henkilöstöä. Erikoiskirjastojenkaan sinänsä vaihteleviin henkilökuntamääriin ei usein sisälly e-aineistojen käsittelyyn merkittävällä työpanoksella osallistuvia työntekijöitä.

Kysyttäessä kirjastossa käytössä olevia e-kirjapalveluja tai -paketteja vaihtoehtoiksi annettiin valmiiksi viiden palveluntuottajan nimet. Niistä saattoi rastia ne, jotka ovat käytössä nyt, jotka ovat olleet käytössä, jotka ovat harkittavana tai jotka eivät ole käytössä. Kesäkuussa 2007 vastaajakirjastoista (n=130) 47:llä oli käytössä kotimainen Ellibs, joka oli lisäksi ollut aiemmin

neljällä kirjastolla käytössä. Muita aiemmin käytössä olleita ei vaihtoehtoista ollutkaan valittu. Ellibsin hankinta oli kyselyn aikaan parhailtaan harkittavana neljässä kirjastossa. Annetuista vaihtoehtoista myös WSOYpro (n=24) ja Ebrary (n=22) saivat melko paljon mainintoja. Muutkin tuotevaihtoehdot kuin Ellibs saivat 1–2 mainintaa siitä, että niitä harkitaan hankittavaksi kirjastoon. Jokaisen e-kirjapalvelun kohdalle oli lomaketeknisistä syistä saatava yksi pakollisesti valittava rasti, minkä ansiosta vastaajien oli mahdollista valita sellainen vaihtoehto, ettei kyseinen palvelu ollut käytössä. Eniten tässä oli odotetusti rastittu NetLibrary ja Knovelin kohdat.

Yleisillä kirjastoilla oli vaihtoehtoisiksi annetuista e-kirjapalveluista tavallisimmin käytössä Ellibs (96,4 % vastanneista kirjastoista) mutta myös WSOYpro (3,8 %). Ammattikorkeakoulun kirjastoista eniten mainintoja saivat Ebrary (35,5 %), Ellibs (29 %) ja WSOYpro (29 %). Yliopistokirjastoissa on käytössä kaikkia mainittuja e-kirjapalveluja tai -paketteja.

Avoimessa vastauslaatikossa oli tilaisuus ilmoittaa muita käytössä olevia tai olleita e-kirjapalveluja. EEBO, ECCO, SAFARI ja NetMot saivat eniten mainintoja, kaikki kuitenkin alle kymmenen. Source OECD, SuomenLakiOnline ja Encyclopedia Britannica mainittiin viisi kertaa.

Suomalaisissa kirjastoissa on tämän kyselyn mukaan eniten seuraavia e-kirjapalveluja:

- Ellibs (n=47)
- WSOYpro (n=24)
- Ebrary (n=22)
- Knovel (n=7)
- EEBO (n=7)
- ECCO (n=6)
- SAFARI (n=6)

7.2 E-kirjojen käyttöönotto kirjastossa

7.2.1 E-kirjojen ensimmäiset hankinnat

Kyselyn B-osiossa tavoitteena oli selvittää, missä määrin kirjastot olivat ottaneet käyttöön e-kirjoja. Varhaisimmat e-kirjahankinnat on tehty vuonna 1992 niissä kirjastoissa, jotka vastasivat tätä asiaa tiedustelevaan kysymykseen (n=72). 1990-luvulle sijoitti ensimmäisen e-kirjahankintansa viisi

kirjastoa. Erikoiskirjastot ja yliopistokirjastot ovat kunnostautuneet e-kirjojen varhaisessa hankinnassa. Näiden joukosta löytyi 1990-luvulla e-kirjojen hankinnan aloittaneet. Muut ovat ottaneet e-kirjat kokoelmiinsa 2000-luvun puolella. Vuodet 2002 ja 2003 ovat olleet suosituimmat e-kirjojen hankintavuodet. Kumpanakin vuonna 12 vastaajakirjastoa hankki ensimmäiset e-kirjansa. Vuonna 2004 kymmenen kirjastoa aloitti e-kirjojen hankinnan ja vuosina 2005 ja 2006 kumpanakin kahdeksan kirjastoa. E-kirjat ovat selvästi 2000-luvun ilmiö.

Kysyessäni, mistä tai keneltä e-kirjoista oli kuultu ensi kerran, arvelin, että vastauksista paljastuisi suosituin kanava e-kirjatietouden levittämiseen. Tarjolla oli neljä valmista vastausvaihtoehtoa ja yksi, jossa sai kertoa jonkin muun paikan, josta asiasta oli kuultu. Annetuista vaihtoehdoista tai vastaajien muista ilmoittamista tiedoista ei yksikään noussut selvästi toisia yleisemmäksi. Näin ollen voi todeta, että e-kirjauutinen on levinnyt kaikkia mainittuja kanavia pitkin: kollegiaalisessa kontaktissa, alan julkaisujen kautta, seminaareissa ja koulutustilaisuuksissa ja toisaalta palveluntuottajien markkinointikirjeiden välityksellä. Suurin osa vastauksista kohdistui näihin neljään vaihtoehtoon melko tasaisesti vaihdellen 20 maininnan molemmin puolin. Muu-vaihtoehdon valitsi vain kymmenen kirjastoa, joiden vastauksista yleisin oli yhteistyökumppaneihin viittaaminen tiedonlähteenä (n=5) ja FinELib (n=3). Eri kirjastotyyppien välillä ei ollut mainittavia eroja viestintäkanavien suhteen.

Vastaukseksi kysymykseen ensisijaisesta syyksistä e-kirjojen hankintaan valittiin useimmin vaihtoehto ”kokeilunhalu”. Tämä sai kysymykseen vastanneista 67 kirjastosta 27 kirjaston eli 40,3 %:n kannatuksen. Muitakin syitä annettujen vaihtoehtojen lisäksi löytyi 21 vastaajan mielestä. Näistä useimmin mainittiin asiakaspalvelun paraneminen käyttömukavuuden avulla (n=10). Vedottiin myös kirjastokimppojen tai yhteistyökumppanien kanssa tehtyihin päätöksiin (n=7). Eri kirjastotyyppit antoivat samansuuntaisia vastauksia.

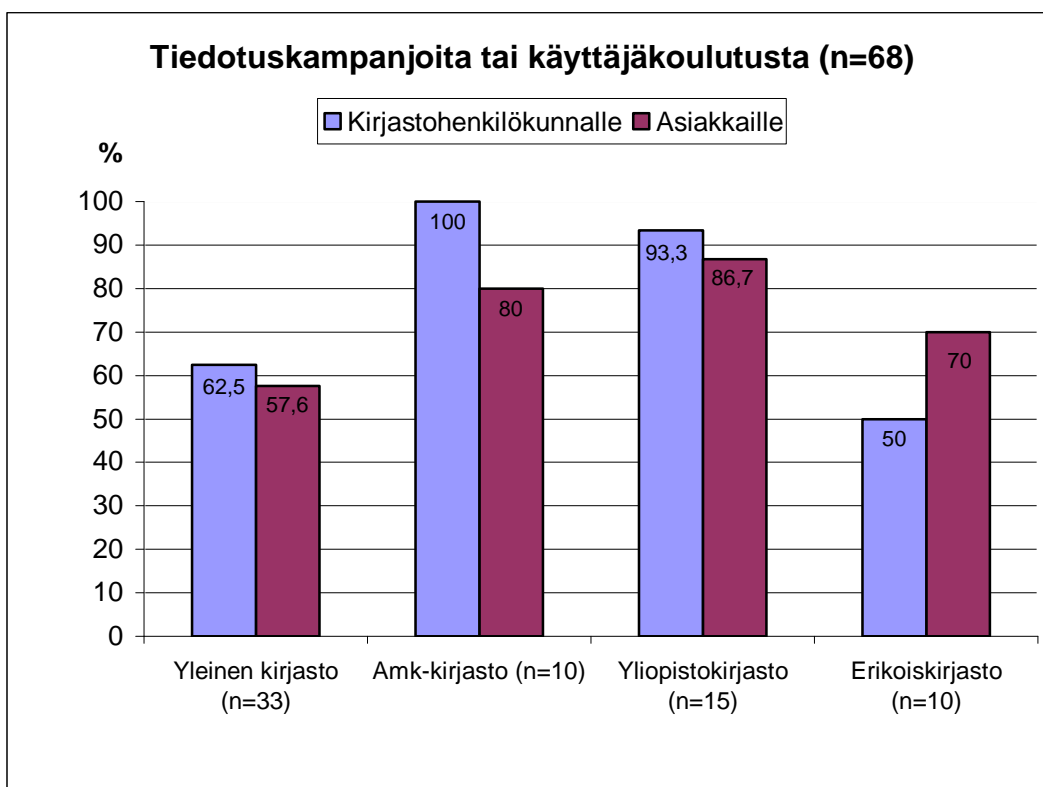
Testausmahdollisuudesta kysyttäessä kirjastoista 63,8 % vastasi myöntävästi kokonaisvastaajamäärän ollessa 69 kirjastoa. Kirjastotyypeittäin tarkasteltaessa ilmenee, että ammattikorkeakoulujen ja yliopistojen kirjastoissa sekä erikoiskirjastoissa testausmahdollisuus on ollut yleistä ensimmäisellä e-kirjojen hankintakerralla (80 % vastasi kyllä). Sen sijaan kaikissa yleisissä kirjastoissa ei ole ollut mahdollista testata e-kirjapalvelua, ainakaan tämän kyselyn vastausten perusteella. Noin puolet yleisistä kirjastoista on voinut kokeilla e-kirjoja ennen niiden käyttöönottoa.

Huomioitaan e-kirjojen hankinnasta alkuvaiheessa kuvaili 39 kirjastoa. Kerrottujen yksittäisten huomioiden sisältö vaihteli teknisen osaamisen puutteista vähäiseen tiedonsaantiin. Useampia mainintoja saivat e-kirjojen käytön vähäisyys ja epäilevä suhtautuminen niihin sekä niiden soveltuvuus opiskelun tueksi. Kolme yleisimmin mainittua huomiota olivat:

- yhteistyön merkitys e-kirjojen hankinnassa yksittäisille kirjastoille
- suomenkielisen e-kirjatarjonnan vähäisyys ja suppeus
- e-kirjojen hankalakäyttöisyys tai hankaluudet niiden käyttöönotossa.

7.2.2 E-kirjojen käyttöönoton kokemukset

Kirjastoissa on oltu aktiivisia uuden palvelun, e-kirjojen käyttöönoton yhteydessä siten, että sekä asiakkaille että kirjastohenkilökunnalle on järjestetty tiedotuskampanjoita tai käyttökoulutusta melko yleisesti. Vastausvaihtoehtoina oli kyllä tai ei. Seuraavassa kuviossa esitän myönteisten vastausten jakauman kirjastotyyteittäin:

Kuvio 3: E-kirjojen käyttöönoton yhteydessä järjestetty tiedotus tai koulutus henkilökunnalle ja asiakkaille

Kaikki kysymykseen vastanneet ammattikorkeakoulukirjastot olivat pitäneet henkilökunnalle kurssin tai tiedottaneet näille e-kirjojen käyttöönotosta ja melkein kaikki myös asiakkaille. Samoin melkein kaikki kysymykseen vastanneet yliopistokirjastot olivat tiedottaneet tai kouluttaneet väkeään ja asiakkaitaan. Muissa kirjastotyypeissä tiedottaminen ja kouluttaminen oli harvinaisempaa mutta kuitenkin melko yleistä. Muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta kaikki ne kirjastot, joiden henkilöstöön kuului e-aineistoja yli puolet työajastaan käsittelevä henkilö, olivat tiedottaneet e-kirjoista tai pitäneet koulutustilaisuuksia niistä.

Käyttöönottoon liittyviä kommentteja tuli 42 kirjastosta. Tässä ei pyritty erityisesti ongelmakohtien tai myönteisten puolien esiintuomiseen, vaan sana oli ns. vapaa. Yksittäisiä kommentteja tuli koskien ongelmia, joita oli koettu kirjaston konekannan vanhanaikaisuuden takia, luettelointitietueiden integroinnissa tietokantaan ja yhtäaikaisen käytön puuttumisen vuoksi. Useimmiten kommentteja kohdistui seuraaviin aiheisiin:

- ongelmat lukuohjelmien asennuksessa
- asennuksen ja käytön hankaluus
- käytön vaivattomuus
- asennuksen ongelmattomuus.

Kommentit koskivat yhtä paljon asennuksen ongelmattomuutta ja käytön vaivattomuutta kuin lukuohjelman asennuksen ja palvelun käyttöönoton hankaluuksia.

E-kirjojen hankintaa aloitettaessa asiakkaat huomioitiin kirjastoissa vaihtelevin tavoin. Asiaa koskevaan kysymykseen saattoi vastata valitsemalla useita valmiista vaihtoehdoista. Ideana oli kartoittaa asiaa kahdesta näkökulmasta, vaikka nämä sisältyivätkin samaan kysymykseen. Miten asiakastarpeet otettiin huomioon ja onko asiakkaiden palautetta seurattu? Saattoi myös valita kohdan ”muuta” ja kuvailla vastauslaatikossa asiaa lisää tai kommentoida kohtaa jollain tavalla. Kysymykseen tuli ilmeisesti liikaa erilaisia osioita, ja sen tulkitseminen osoittautuikin vaikeaksi monen valintavaihtoehdon vuoksi. Tämän vuoksi en erittele vastauksia tarkemmin, vaan totean, että suurin osa kirjastoista oli valinnut kohdan ”asiakastarpeet arvioitiin itse”. Muutamassa erikois- ja yliopistokirjastossa oli tehty asiakkaiden tarpeita kartoittava kysely tai selvitys ennen e-kirjojen hankintaa. Muissa paitsi yleisissä kirjastoissa oli saatu asiakkailta ehdotuksia e-kirjojen hankinnan aloittamiseksi. Joissakin kirjastoissa pyrittiin e-kirjoina hankkimaan sellaisia, joista olisi hyötyä nimenomaan e-kirjoina. Muut avoimet kommentit koskivat lähinnä kysymyksen jälkimmäistä osaa asiakaspalautteen seurannasta. Näiden kommenttien ja alkuperäisen kysymysvaihtoehdon mukaan

asiakaspalautetta on seurattu kaikenlaisissa kirjastoissa, yhteensä noin puolessa kysymykseen vastanneista kirjastoista (n=65). Joissakin kirjastoissa oli tehty asiakaskyselyjä jälkeensä, joissakin seurataan palautetta mutta systemaattista tilastointia ei ole. Muutamat kertoivat, ettei asiakkailta ole vielä juurikaan tullut palautetta e-kirjoista.

7.2.3 Nykytilanne e-kirjojen suhteen

Pyyntöön kuvailla lyhyesti kirjaston nykytilannetta e-kirjojen suhteen vastattiin melko vilkkaasti (n=88). Tässä odotin saavani erilaista tietoa ja kokemusten kuvailua, myös mielipiteitä. Kysymyksellä haettiin paitsi faktatietoa myös viitteitä asenteista e-kirjoja kohtaan. Jotkut kertoivat aloittaneensa tai aloittavansa e-kirjojen luetteloinen kirjaston tietokantaan, toiset taas hankkivansa lähinnä hakuteoksia. Muutamat vastaajat kuvailivat, minkä tyyppistä e-aineistoa heidän kokoelmissaan oli. Suurin osa kommentteista oli kuitenkin jaettavissa myönteisiin ja kielteisiin.

Myönteisiksi tulkittavia kommentteja e-kirjojen nykytilanteesta kirjastoissa tuli eniten seuraavista aiheista:

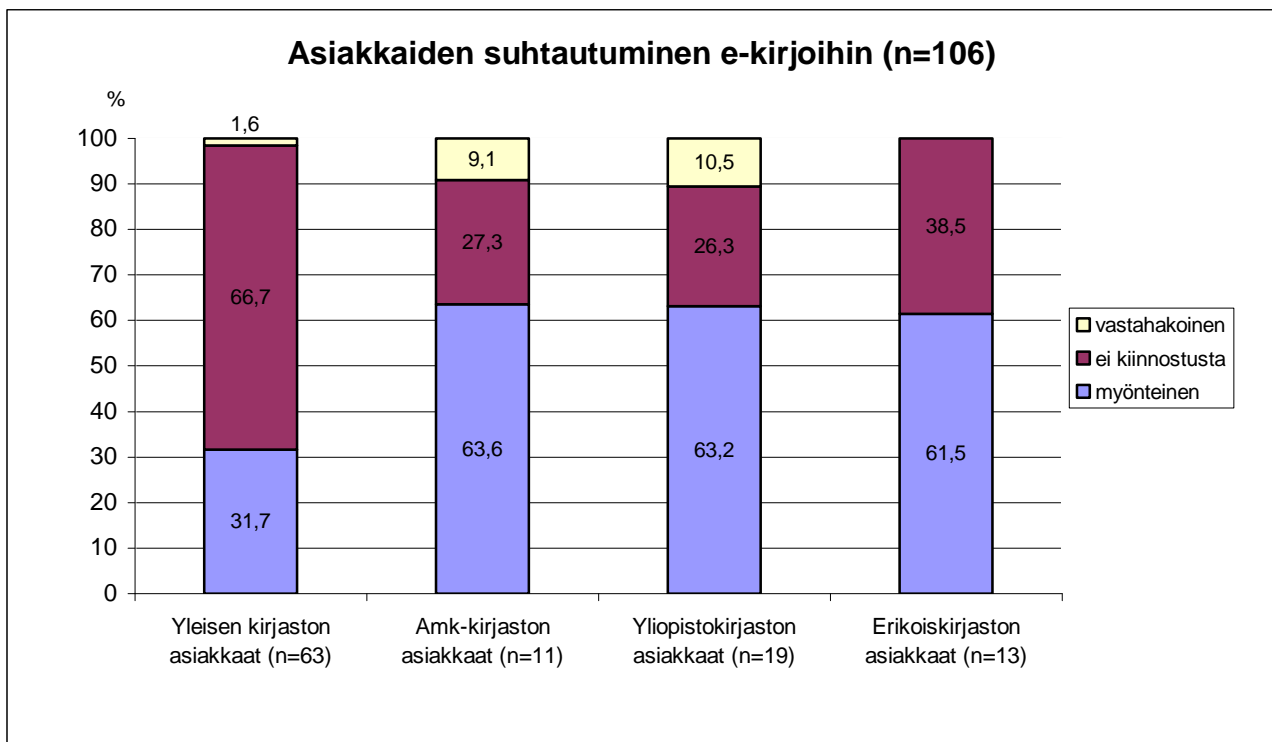
- Aletaan hankkia e-kirjoja tai aiotaan hankkia lisää
- Käyttö kasvussa
- Hankintayhteistyöstä hyötyä yksittäiselle kirjastolle
- Kirjastossa on aktiivinen e-kirjatarjonnan seuranta ja hankintatoiminta
- Laajat e-kirjakokoelmat käytössä.

Kielteisiä kommentteja annettiin yleisimmin seuraavista aiheista:

- E-kirjoille ei ole kysyntää
- Ei ole saatavilla sopivia kirjoja
- Kalliit hankintakustannukset
- Hankittuja e-kirjoja käytetään vähän
- Kurssikirja- ja muuta opiskelua tukevaa materiaalia liian vähän
- Nykyiset e-kirjajärjestelmät huonoja ja kömpelöitä.

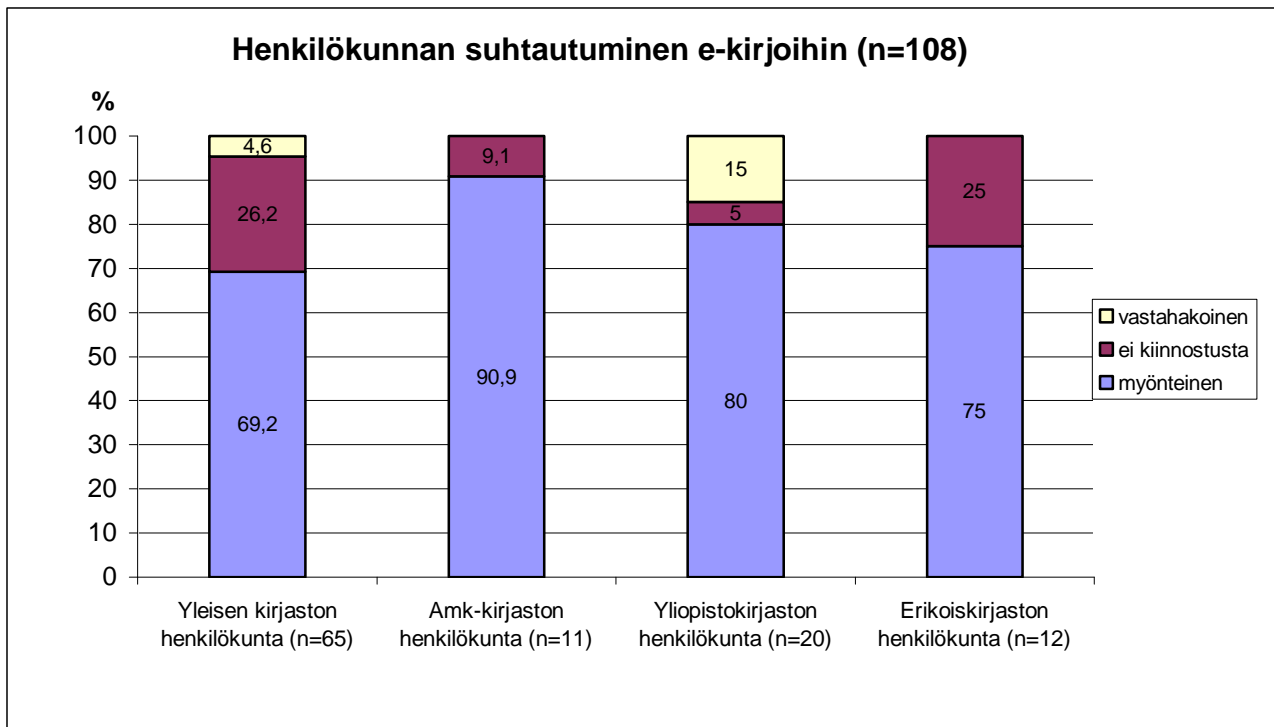
Näiden lisäksi useasta kirjastosta kerrottiin nykytilanteen olevan odottavan. Ei hankita aktiivisesti tällä hetkellä mutta seurataan tilannetta ja kehitystä. Joissain kirjastoissa odotetaan parempia tarjouksia tai yhteishankintapäätöksiä.

Pyydettyä arviota asiakkaiden ja henkilökunnan suhtautumisesta ja asenteista e-kirjoihin annettiin vastauksia vilkkaasti. Oheisesta kuviosta selviää kirjastojen antamat arviot asiakkaiden suhtautumisesta:

Kuvio 4. Asiakkaiden suhtautuminen e-kirjoihin.

Kuviosta 4 näkyy, että asiakkaiden suhtautuminen e-kirjoihin arvioidaan myönteisiksi muissa kirjastotyypeissä, mutta yleisissä kirjastoissa valtaosa asiakkaista ei vaikuta kiinnostuneilta e-kirjoista. Samaa asiaa selvitettiin kirjastohenkilökunnan osalta (kuvio 5).

Kuvio 5. Kirjastohenkilökunnan suhtautuminen e-kirjoihin.

Henkilökunta asennoitui pääasiassa myönteisesti e-kirjoihin. Vain yleisissä kirjastoissa kirjastohenkilökunnan kiinnostus oli vähäisempää. Laajaa vastahakoisuutta ei näyttänyt olevan missään kirjastotyypeissä. Suhteessa eniten sitä esiintyy kuitenkin yliopistokirjastojen henkilökunnan joukossa, kun taas erikoiskirjastoissa ei vastahakoisuutta arvioitu olevan henkilökunnan eikä asiakkaiden joukossa. Koska kyseessä on vastaajien tekemät arviot, niistä voi tehdä vain suuntaa-antavia päätelmiä.

Vertaillessani arvioita havaitsin, että niissä kirjastoissa, joissa henkilökuntaan kuului joku, jonka työajasta yli puolet kului elektronisten aineistojen hankintaan, käyttöön asettamiseen tai käyttökoulutukseen, suhtauduttiin useimmin myönteisesti e-kirjoihin. Tämä voi selittyä sillä, että e-kirjoista oli tiedotettu ja koulutukseen panostettu, mikä on saattanut vaikuttaa myönteisten asenteiden kehittymiseen henkilökunnan ja asiakkaiden piirissä.

Vastaajilta pyydettiin omia sanallisia kommentteja asiakkaiden ja henkilökunnan suhtautumisesta e-kirjoihin. 55 vastaajaa kommentoi asiaa. Kommenttien sisällön erittelystä nousi seuraavia teemoja, jotka selittävät edellisessä taulukossa ilmaistuja jakaumia asenteista e-kirjoihin ja syventävät jakaumien taustoja:

Myönteisiä kommentteja suhtautumisesta e-kirjoihin:

- Sekä henkilökunnan että asiakkaiden myönteinen ja kiinnostunut suhtautuminen
- E-kirjat hyviä silloin kun kaikki painetut ovat lainassa tai kun tarjolla ei ole muuta
- Sopivuus etäopiskeluun

Kielteisiä kommentteja suhtautumisesta e-kirjoihin:

- Ruudulta lukemisen hankaluus
- Tarjonnan suppeus
- Käytön kömpelyys

Asiakkaiden ja henkilökunnan suhtautuminen e-kirjoihin erilaisissa kirjastoissa on melko yhteneväistä. Monissa kirjastoissa palaute on ollut vaihtelevaa. Kommenttien perusteella asiakkailta tulee kirjastoihin melko vähän palautetta, samoin pyyntöjä e-kirjojen hankinnasta. Henkilökunta haluaisi usein tarjota uusia e-kirjapalveluja asiakkaille, kunhan voitaisiin pysyä sopivissa hintaraameissa.

7.3 Kokoelmapolitiikka

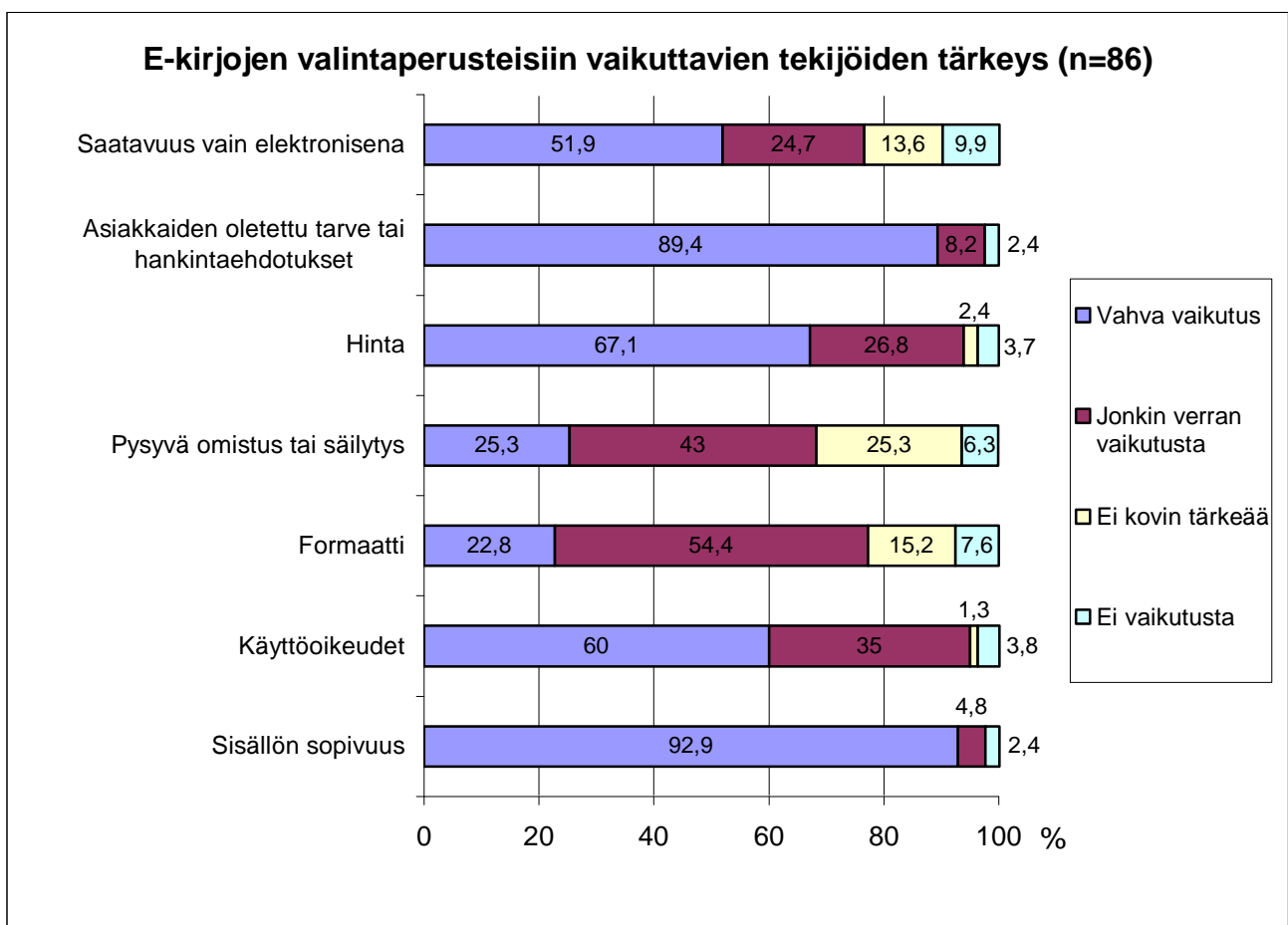
Kyselyn kolmannessa osiossa (C) pyrittiin selvittämään kirjastojen kokoelmapoliittisia linjauksia ja e-kirjojen hankinta- ja jakelutapoja. Tavoitteena oli muodostaa käsitys siitä, miten vakavasti kirjastot ovat ottaneet e-kirjojen käytön ja käyttöön asettamisen kysymykset osana kirjastonhoitajan uudenlaista ammattitaitoa. Jos kirjastot ovat panostaneet e-kirjojen tavoitettavuuteen, kertoo se mielestäni toiminnan suunnitelmallisuudesta.

7.3.1 Kirjastojen kokoelmapolitiikka ja e-kirjojen valintaperusteet

Osion alkuosan kysymykset liittyivät kokoelmapolitiikkaan ja e-kirjojen valintaperusteisiin. Kysymykseen kirjallisesta kokoelmapolitiikasta vastasi 137 kirjastoa. Jakauma kyllä- ja ei-vastausten välillä oli melko tasainen. Tarkasteltaessa vastauksia kirjastotyypeittäin löytyi hieman eroa. Kysymykseen vastanneista 16 erikoiskirjastosta 75 %:lla (n=12) ei ollut kirjallista kokoelmapolitiikkaa. Myöskään useimmilla ammattikorkeakoulujen kirjastoilla ei sellaista ollut (63,6 %, n=7). Näiden kirjastotyyppien pienistä vastausmääristä johtuen tulokset ovat vain viitteellisiä.

Vastaajien oli mahdollista kertoa, sisältyikö kokoelmapoliikkaan mainintoja e-aineistoista ja luetella niistä keskeisiä kohtia. Tähän kysymykseen vastasi 68 kirjastoa, joista 2/3 kertoi, ettei e-aineistoja mainita erikseen. Kolmannes kirjastoista antoi tietoja kokoelmapoliikkaan sisältyvistä elektronisia aineistoja koskevista maininnoista. Vastausmäärän vähäisyyden vuoksi erityisen selvästi painottuvia teemoja ei vastauksista voi nähdä, mutta nostan tässä esiin kaksi useimmin mainittua kirjausta kokoelmapoliittisissa suunnitelmissa: ensinnäkin julkaisun hankkiminen painetun sijaan elektronisena, jos sellainen on saatavana, etenkin lehdissä, ja toiseksi tarpeen mukainen valinta elektronisen ja painetun aineiston välillä.

Seuraava kysymys sisälsi monivalintakysymyksiä Likert-asteikolla esitettynä. Vastaajien tuli vertailla tiettyjä seikkoja sen mukaan, miten vahvasti ne vaikuttavat e-kirjojen valintaperusteisiin kirjastoissa. Asteikko jakautui neljään osaan: vahva vaikutus, jonkin verran vaikutusta, ei kovin tärkeää ja ei vaikutusta. Vertailtavia tekijöitä oli seitsemän. Seuraavassa kuviossa on yhteenveto kaikista vastauksista:

Kuvio 6. E-kirjojen valintaperusteisiin vaikuttavien tekijöiden tärkeys

Tätä kysymystä analysoidessani havaitsin, että eri kirjastosektoreilta saadut vastaukset eivät suuresti poikenneet toisistaan, joten tarkastelen tuloksia aggregoimalla eri kirjastojen vastaukset. Kaikissa kirjastoissa painotettiin eniten sisällön soveltuvuutta, mutta myös asiakkaiden tarpeet vaikuttivat suuresti valintaperusteisiin. Muidenkin vastausvaihtoehtojen arvioitiin vaikuttavan joko vahvasti tai jonkin verran e-kirjojen valintaperusteisiin. Ainoastaan pysyvä omistus, formaatti ja saatavuus vain elektronisena eivät tuntuneet merkittävilta perusteilta muutamissa vastaajakirjastoissa.

Annettuja vastauksia oli mahdollisuus perustella avoimessa vastauslaatikossa. Perusteluja annettiin jonkin verran (23 vastaajaa). Useimmin niissä haluttiin korostaa hinnan merkitystä: määrärahojen rajallisuus on olennainen tekijä myös muita aineistoja hankittaessa. Usein korostettiin myös asiakaslähtöisyyttä aineiston valinnan perustana. Muut kommentit jäivät yksittäisiksi.

7.3.2 Miten e-kirjojen saatavuus on järjestetty?

Osion seuraavat kysymykset käsittelevät e-kirjojen saatavuuden järjestämistä. Kysyttäessä e-kirjojen asettamista asiakkaiden ulottuville vastausvaihtoehtojen takana oli tavoite saada selville, onko kirjaston asiakkailta etäkäyttömahdollisuutta. Luonnollisesti tämä riippuu tehdyistä lisenssisopimuksista, mutta pidin kysymystä joka tapauksessa relevanttina e-kirjojen käyttötapojen tarkastelussa. Vastausten perusteella vain muutamassa kirjastossa e-kirjoja luetaan vain kirjastotiloissa. Muissa e-kirjojen etäkäyttö on mahdollista tai sitten aineistosta riippuen jotkut hankitut e-kirjat ovat luettavissa vain kirjastossa ja jotkut taas myös etänä. Tähän kysymykseen tuli yhteensä 69 vastausta.

E-kirjojen käyttäjien tunnistuksen käytännöt vaihtelivat saatujen vastausten perusteella. Muissa kuin yleisissä kirjastoissa tunnistuksen järjestäminen IP-osoitteen perusteella oli tavallista. Yleisissä kirjastoissa sen sijaan käytäntönä oli kirjastokortin ja PIN-koodin yhdistelmä tai sitten käyttäjätunnus ja salasana. Tämäntapaisia käytäntöjä esiintyi myös ammattikorkeakouluissa ja yliopistokirjastoissa, mutta yhdessäkään vastanneessa erikoiskirjastossa ei ollut käytössä kirjastokorttiin ja PIN-koodiin perustuvaa käyttäjätunnistusta. Yliopistoilla ja ammattikorkeakouluilla oli annettujen muiden tietojen mukaan mahdollista IP-tunnistukseen etäyhteydellä, kun käytetään välityspalvelinta (proxy).

E-kirjat oli tavallisimmin luetteloitu kirjaston tietokantaan. Yliopistoissa ja ammattikorkeakouluissa ne olivat myös Nelli-portaalista haettavissa siellä missä Nelli on käytössä. Osassa kirjastoja luettelointityö oli kesken tai e-kirjat oli luetteloitu vain tietyin osin. E-kirjojen listoja ei ollut

monellakaan vastaajakirjastolla kotisivuillaan, mutta sen sijaan esimerkiksi Ebraryn kaltainen iso e-kirjapaketti saattoi olla erillisenä palveluna näkyvillä verkkosivuilla.

Kirjastojen aktiivisuutta verkkojulkaisujen tuotantoon pyrin selvittämään kysymällä tehdyistä digitoinneista. 100 vastauksen perusteella voi päätellä, että kirjastoissa ei yleisesti ole itse digitoitua aineistoa. Kuitenkin 20 % vastanneista kertoi esimerkiksi kirjaston toimesta toteutettavasta opinnäytteiden ja oppimateriaalien verkkotuotannosta. Muita itse digitoituja tai verkkoon vietyjä aineistoja olivat organisaation omat julkaisut sekä yleisissä kirjastoissa esimerkiksi kotiseutukokoelmat.

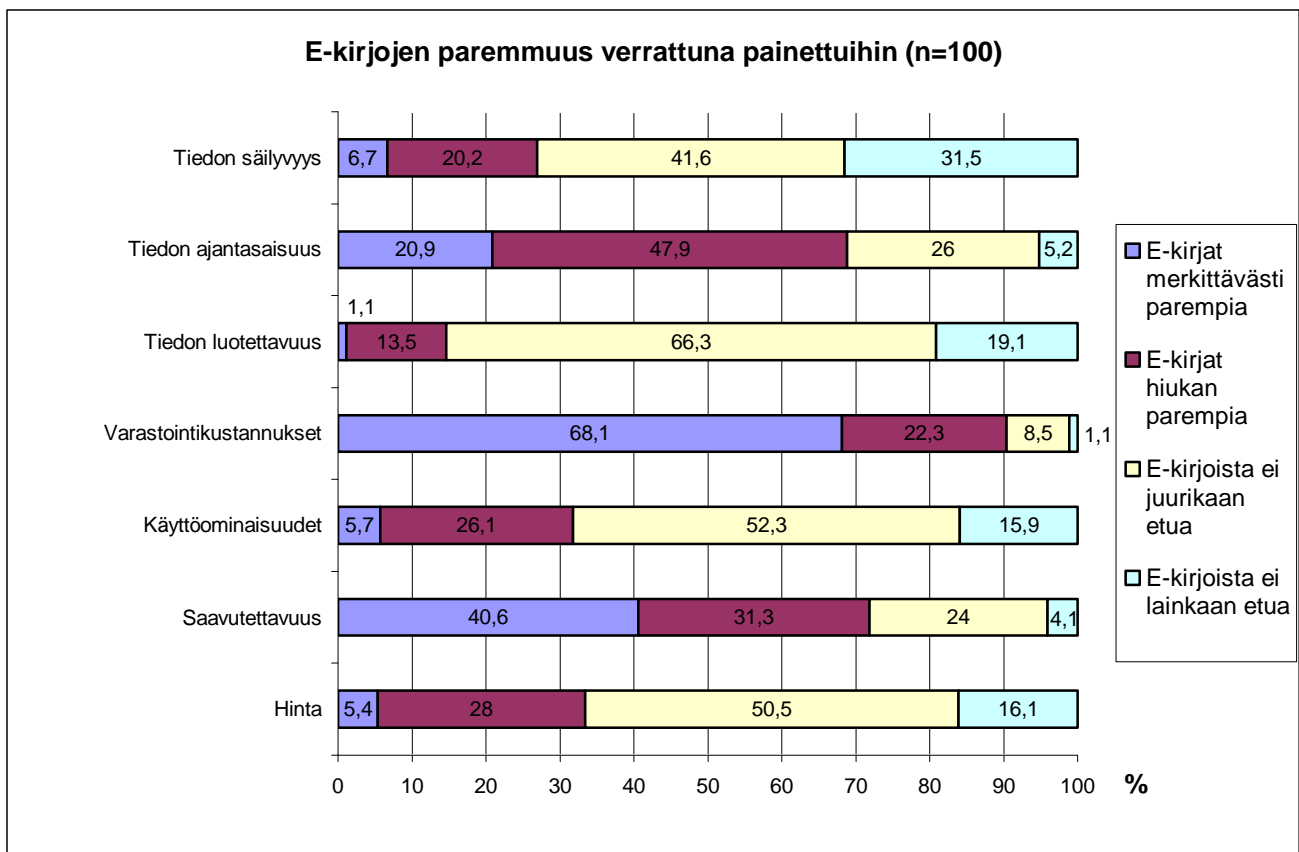
Kyselyn C-osion päätti kysymys e-kirjojen lukulaitteista. Tähän arvelin tulevan vain muutamia myöntäviä vastauksia. Muutama yliopistonkirjasto ja yleinen kirjasto kertoikin kokeilleensa näitä laitteita tai testaavansa niitä parhaillaan (yhteensä viisi). Käyttökokemusten kuvailuja ei kuitenkaan tullut.

7.4 Näkemyksiä e-kirjoista

Kyselyn neljännessä eli D-osiossa vastaajilla oli mahdollisuus esittää mielipiteitä e-kirjojen eduista, niiden käytettävyydestä ja käyttöön asettamisen tavoista.

7.4.1 Painettujen ja e-kirjojen vertailu

Osion aloitti tämän tutkielman kannalta keskeinen kysymys e-kirjojen ja painettujen kirjojen vertailusta. Vastaajien tuli vertailla e-kirjan etuihin liittyvällä Likert-asteikolla erilaisia painettujen ja e-kirjojen ominaisuuksia. Vastauksia tuli yhteensä 100 kirjastolta. Pidän tätä määrää varsin korkeana, vaikka kaikki vastaajat eivät arvioineetkaan jokaista ominaisuutta.

Kuvio 7. E-kirjojen vertailu painettuihin kirjoihin.

E-kirjojen merkittävä paremmuus painettuihin kirjoihin nähden näkyy taulukkoon koottujen vastausten jakaumien mukaan vain varastointikustannuksissa, jotka ovat e-kirjojen kohdalla pienemmät kuin painetuilla kirjoilla. Tarkasteltaessa merkittävästi tai hiukan paremmaksi e-kirjat arvioivia vastauksia yhdessä havaitaan, että saavutettavuus/tavoitettavuus on e-kirjojen etu. Ne ovat periaatteessa luettavissa vuorokauden ympäri ja parhaimmillaan paikasta riippumatta. E-kirjojen koetaan myös tarjoavan painettuja paremmin ajantasaista tai päivittyvää tietoa.

Annettujen vastausten perusteella on nähtävissä, että e-kirjoihin sisältyvän tiedon luotettavuus ja säilyvyys koetaan epävarmaksi, ja näin e-kirjasta ei painettuun nähden ole hyötyä. Tosin on niitäkin, jotka jossain määrin luottavat e-kirjoista saatavaan tietoon ja erityisesti sen säilyvyyteen. E-kirjojen käyttöominaisuuksien ei katsota voittavan painetun kirjan ”käyttöliittymää”, vaikka monet ovatkin löytäneet e-kirjoista etua käytettävyydessä. Hintaankaan nähden ei e-kirjoista koeta saatavan selvää etua.

Eri kirjastotyyppien vastaukset poikkesivat paikoin. Esimerkiksi e-kirjojen tavoitettavuus arvioitiin kaikissa vastanneissa yliopistokirjastoissa merkittävästi tai hiukan paremmaksi painettuihin nähden, kun taas yleisissä kirjastoissa vain hiukan yli puolet vastaajista arvioi näin. Yleiset kirjastot eivät

nähneet myöskään e-kirjojen käyttöominaisuuksia juuri lainkaan paremmiksi kuin painettujen ominaisuuksia, kun taas muissa kirjastotyypeissä usein nähtiin. E-kirjojen hintaa ei pidetty yleisissä kirjastoissa ominaisuutena, joka voittaisi painetut kirjat. Monet muut, ja jopa 64 % ammattikorkeakoulujen kirjastoista, arvioi e-kirjoista saavutettavan hiukan etua painettuun nähden, kun vertailtiin kirjatyyppien hintaa. Kaikki vastanneet erikoiskirjastot totesivat, että luotettavuutta vertailtaessa e-kirjoista ei ole juurikaan etua painettuihin kirjoihin nähden.

Vastausten perusteluissa painottuu e-kirjojen painettuja parempi saavutettavuus/tavoitettavuus. Sitä kuvaillaan vastauksissa eri puolilta. Tavoitettavuuteen vaikuttaa yhtäaikaisen käytön mahdollisuus. Tätä ominaisuutta pidetään vastauksissa hyvin tärkeinä. E-kirjapalveluja, joissa usean asiakkaan yhtäaikainen käyttö ei onnistu, ei kirjastoissa pidetä todellisista hyötyä tuottavina. Toisaalta tavoitettavuuteen liittyy e-kirjoista saatava hyöty verkko-opiskelussa ja etäkäytössä yleisemminkin. Niiden nähdään tukevan myös tutkimusta.

E-kirjaa ja painettua kirjaa vertaillessaan vastaajat huomauttivat e-kirjojen hankalammasta käytettävyydestä. E-kirjojen sisältämän tiedon säilyvyydestä oltiin jossain määrin huolestuneita. E-kirjojen hintaa pidettiin joissakin kommentteissa liian korkeana, mutta jotkut taas pitivät isojen pakettien hankintaa suhteellisesti edullisempänä kuin vastaavan painetun kirjamäärän hankintaa.

Painetun ja e-kirjan erottaa päivitettävyyys. Riippuu tosin e-kirjan formaatista, onko päivitys helppo tehdä. Jos niin olisi, kuten laajojen web-pohjaisten tietosanakirjojen tapauksessa, monessa kirjastossa e-kirjoja alettaisiin pitää ylivertaisina painettuihin nähden. Moni vastaaja huomautti, ettei päivitys ole PDF-muotoisille kirjoille mahdollinen.

E-kirjoista saatavaa muuta lisäarvoa kirjastoille nähtiin saatavan nopeasta hankintatavasta, e-kirjapakettikokoelmien laajuudesta, nopeasta tiedonhausta ja siitä, ettei asiakkaille koidu e-kirjojen käytöstä karhunkustannuksia. E-kirjat sopivat lukemisesteisille ja niillä voidaan korvata kaukolainakustannuksia. Mielenkiintoinen huomio tiedon tasa-arvoisesta tavoitettavuudesta esitettiin kahdesta näkökulmasta: e-kirjojen yhtäaikainen käyttö mahdollistaa sen ja e-kirjojen käyttörajoitukset estävät sitä.

7.4.2 Käytettävyys ja saantitavat

E-kirjojen käytettävyyteen liittyvien ominaisuuksien arvioimiseen niiden merkittävyyden kannalta arvelin tulevan paljon vastauksia, joissa lähes kaikki yleiset käytettävyystekijät painottuisivat

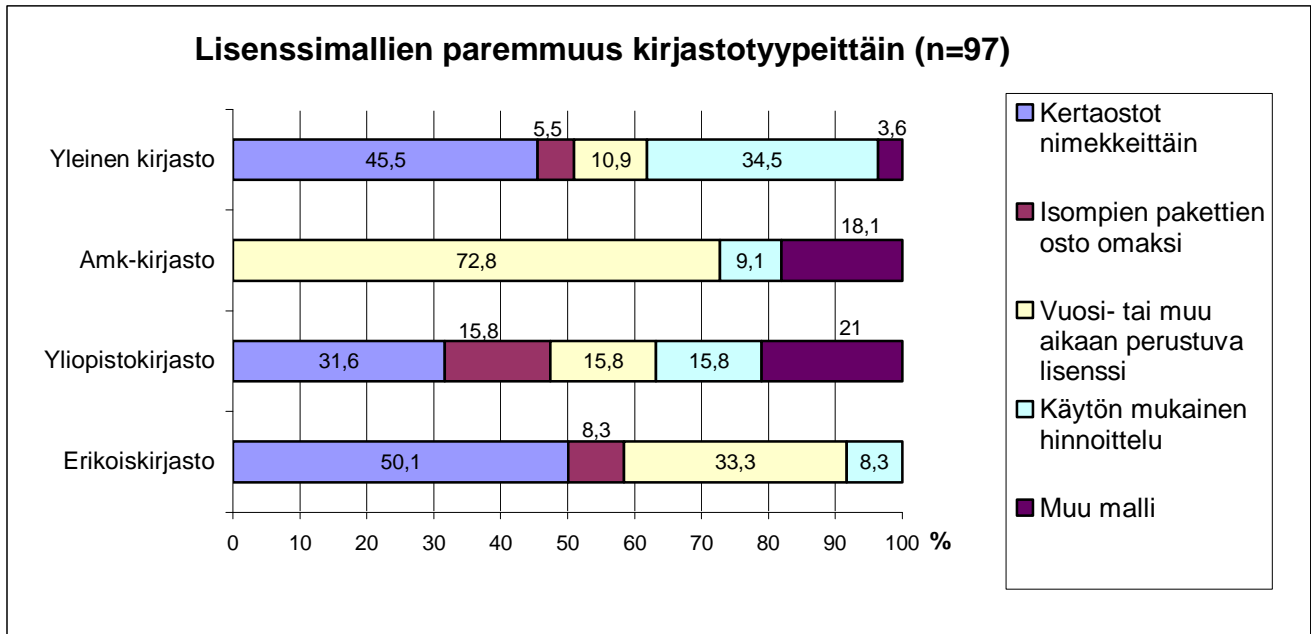
ainakin jollain tavalla tärkeinä. Vastauksista nousi kuitenkin muutama käytettävyystekijä, joilla ei aina nähty merkitystä e-kirjojen käytön kannalta. Nämä olivat eri e-kirjapalvelujen samankaltaisuus, palautemahdollisuus ja säätö käyttäjän mukaan. Suurin osa kirjastoista kuitenkin arvioi nämäkin ominaisuudet tärkeiksi tai melko tärkeiksi. Yhdistettäessä vertailun ”tärkeä” ja ”melko tärkeä” - vastaukset voidaan todeta, että vaihtoehtoisiksi tarjotut e-kirjojen käytettävyyteen liittyvät ominaisuudet koetaan kirjastoissa annettujen vastausten perusteella (yhteensä 94) tärkeysjärjestyksessä seuraaviksi:

1. Käyttöliittymän selkeys
2. Hakuominaisuudet
3. Ohjeistus
4. Käytön opettelu helppous
5. Liikkuminen ”kirjan sisällä”
6. Säätö käyttäjän mukaan
7. Eri e-kirjapalvelujen samankaltaisuus
8. Palautemahdollisuus

Kolme neljästä vastaajasta (n=74) totesi, että paras tapa asettaa e-kirjat esille on kirjaston tietokanta. E-kirjatietojen sijaitessa muiden luettelointitietueiden joukossa asiakkaat löytävät e-kirjat ja pääsevät linkkien kautta itse aineistoon. Erilliset listaukset saivat vain 11,2 %:n kannatuksen (n=11). Loput 12 vastaajaa pitivät hyvänä kumpaakin tapaa tilanteen mukaan sen varmistamiseksi, että e-aineistot tulevat löydetyiksi. Mainittiin myös, että e-kirjat löytyvät parhaiten tiedonhakuportaaleista.

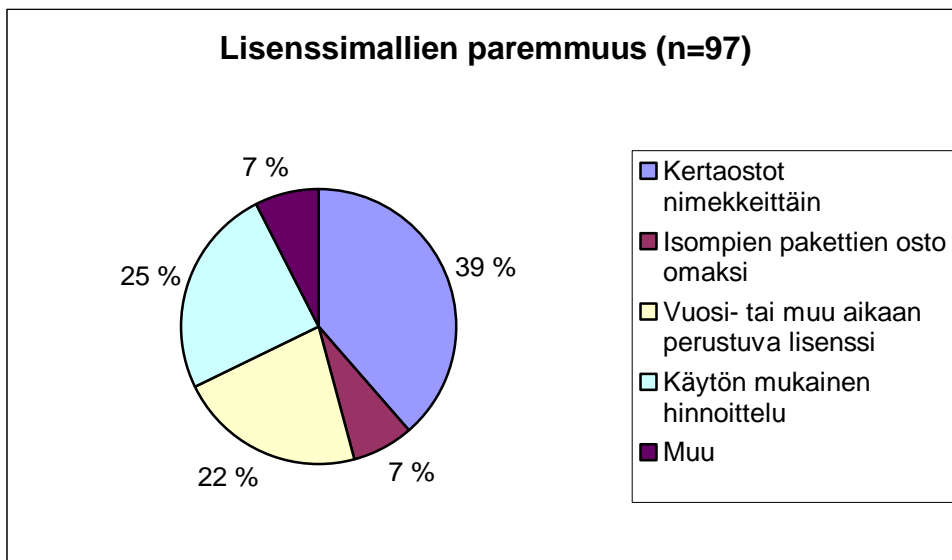
Kätevimpänä tunnistustapana kirjastoissa pidetään ilmeisesti jo käytössä olevia tapoja, sillä tähän kysymykseen vastattiin lähes identtisellä tavalla kuin aiempaan kysymykseen tämänhetkisistä käyttäjien tunnistustavoista. Yleiset kirjastot suosivat kirjastokortin ja PIN-koodin yhdistelmää, yliopistot, ammattikorkeakoulut ja erikoiskirjastot sen sijaan IP-osoitteeseen perustuvaa käyttäjätunnistusta. Tämä kertonee siitä, ettei kokemuksia erilaisista tunnistustavoista ole kirjastoissa vielä kertynyt. Sekä ammattikorkeakoulujen että yliopistojen kirjastoista tuli vastauksia, joissa korostettiin IP-tunnistusta ja siihen perustuvaa etäkäytön mahdollisuutta. Etäkäyttöä pidettiin monissa vastauksissa niin tärkeänä, että sen varmistamiseksi useampi tunnistustapa tulisi kyseeseen. Kirjastokortin ja PIN-koodin suosiota e-kirjojen käyttäjien tunnistuksessa perustelee monet kommentit siitä, että ne ovat jo nyt käytössä lainausautomaateissa, varausten tekemisessä ja omien lainojen tarkastelussa. Uusia erillisiä tunnuksia e-kirjojen käyttöön pidettiin turhina.

Vastaukset parhaimpina pidetyistä lisenssimalleista on järjestetty seuraavaan kuvioon kirjastotyypeittäin:

Kuvio 8. Parhaina pidetyt e-kirjojen lisenssimallit kirjastotyypeittäin

Tutkimus osoitti, että kirjastojen näkemykset lisenssimallien paremmuudesta vaihtelevat. Ammattikorkeakouluista yksikään ei valinnut parhaimmaksi kertaostoja nimekkeittäin. Muissa kirjastotyypeissä tämä sen sijaan oli pidetty lisenssimalli. Ammattikorkeakoulujen kirjastoista selvä enemmistö preferoi vuosi- tai muita aikaan perustuvia lisenssisopimuksia. Niitä piti parhaimpina myös kolmannes vastanneista erikoiskirjastoista. Isoja paketteja ei suosita juuri missään. Muu malli -kohta sisältää lähinnä mielipiteitä kaikkien mallien sopivuudesta tilanteen mukaan. Seuraavassa kaaviossa vertaillaan pelkkiä lisenssimalleja.

Kuvio 9. Parhaina pidetyt lisenssimallit

Kirjastojen yleisin mielipide oli, että kertaostot nimekkeittäin on paras e-kirjojen hinnoittelumalli. Käytön mukaista hinnoittelua kohtaan tunnettiin kiinnostusta, vaikka sitä ei vielä olekaan käytössä laajalti. Vuosilisenssien puolella oli noin viidennes vastaajista. Perusteltaessa tähän kysymykseen annettuja vastauksia tuotiin useimmin esiin kahden lisenssimallin hyviä puolia: kertaostojen ja käyttöön perustuvan hinnoittelun. Kertaostot sopivat pienen kirjaston pieniin käyttömääriin sekä e-kirjojen testaamiseen ja käytön harjoitteluun, mutta niiden huonoina puolina mainittiin suhteellisen työläs hankinta ja käyttöön saattaminen. Käytön mukaista e-kirjojen hinnoittelua pidettiin reiluna: maksetaan siitä mitä asiakkaat todellisuudessa käyttävät. Sitä vastoin isojen pakettien arveltiin sisältävän kirjaston asiakaskunnalle turhaakin materiaalia.

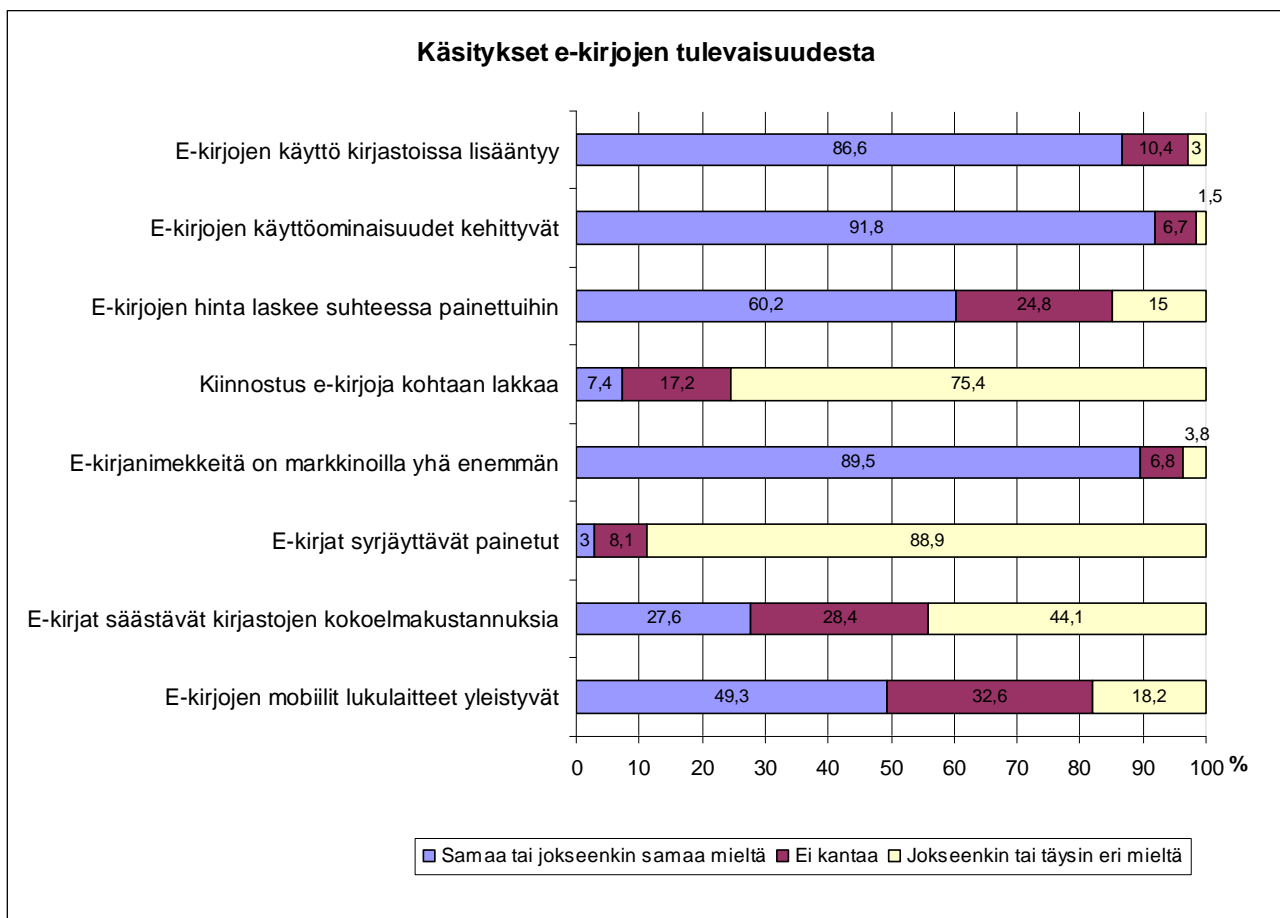
Osion viimeisessä kysymyksessä tiedusteltiin, suosittelisiko vastaaja e-kirjojen hankintaa kollegoilleen; ideana oli yrittää kartoittaa vastaajien asenteita e-kirjoihin. Luultavasti palvelua ei suositella, jos siinä ei nähdä mitään hyvää. E-kirjoissa vastaajien mukaan nähdään, sillä kaksi kolmesta vastaajasta kertoi voivansa suositella tai jo suositelleensa niitä muillekin. Kysymykseen vastasi yhteensä 91 kirjastonjohtajaa tai kokoelmapäällikköä. Suhteellisesti eniten myönteisiä vastauksia tuli ammattikorkeakouluista. Melkein kaikki niiden kirjastoista vastanneet (90,9 %, n=10) suosittelisivat e-kirjoja. Yliopisto- ja erikoiskirjastoista kummastakin kolme neljäsosaa vastasi kysymykseen myöntävästi. Yleisten kirjastojen vastaajista vain hiukan yli puolet (52,9 %, n=27) suosittelisi kollegoilleen e-kirjoja.

Kysymykseen, miksi kollegoille suositeltaisiin e-kirjoja, saatiin 66 vastausta. Muutamat totesivat, etteivät kokemuksen puuttuessa voi suositella e-kirjoja muille. Muut osoittivat myönteisyyttä ja

optimistisuutta e-kirjoja kohtaan. Useimmin vastauksissa esiintyi käsitys e-kirjoista tämän päivän ja tulevaisuuden aineistoformaattina. Omien kokoelmien laajeneminen e-aineistojen ansiosta oli toinen tässä yhteydessä esiintynyt käsitys. Nopea tavoitettavuus toimii hankintasuosituksenakin, samoin käyttömukavuus. Sopivan aineiston, kuten kurssikirjojen saatavuus e-kirjoina saisi suosittelijat liikkeelle.

7.5 Tulevaisuuden visioita 10 vuoden aikavälillä

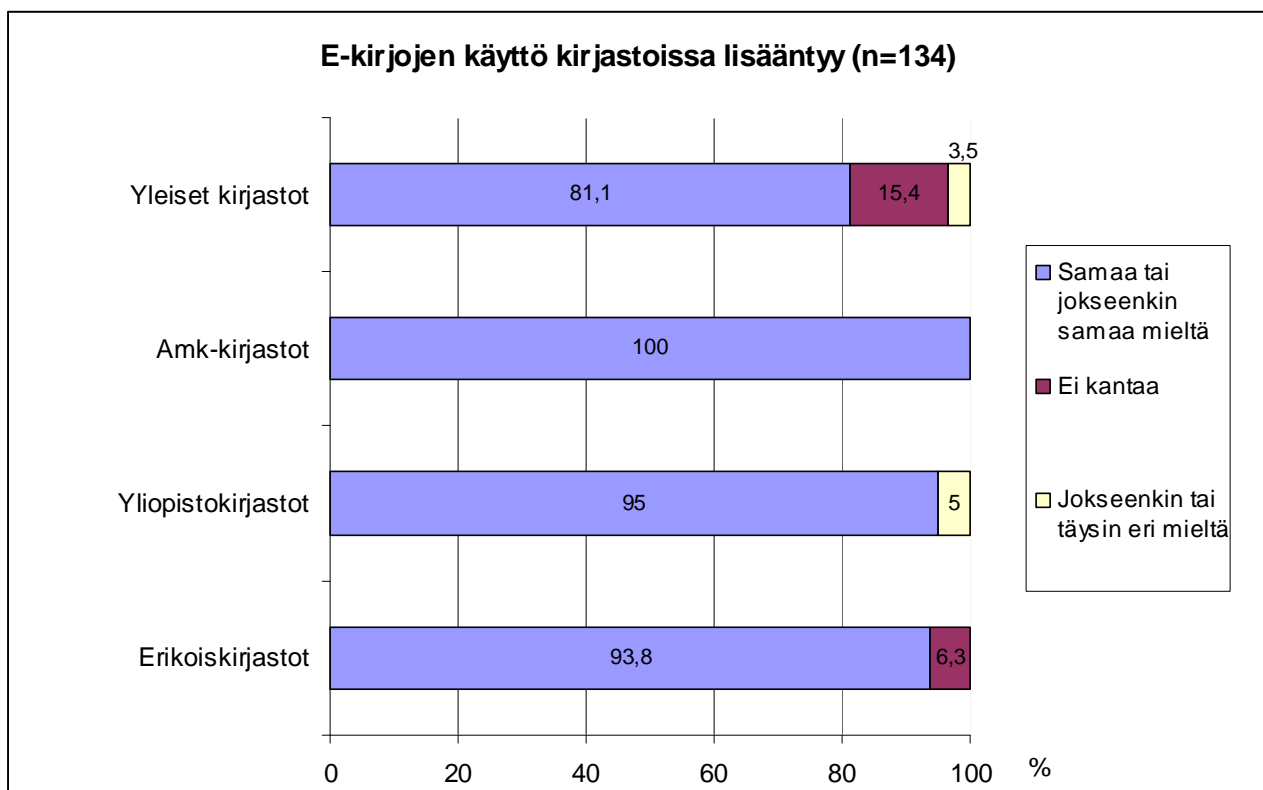
Kyselyn viimeinen osio (E) keskittyi tulevaisuuteen. Vastaajilta pyydettiin kannanottoja väittämiin e-kirjojen tulevaisuudesta. Väittämät oli esitetty Likert-asteikolla. Lopuksi oli mahdollisuus esittää omia visioita. E-kirjojen uutuus ja tottumattomuus niiden käyttöön aiheuttavat epätietoisuutta niiden olemassaolon mahdollisuuksista ja kehityksestä. Oletan, että mitä vahvempana e-kirjojen tulevaisuus nähdään, sitä vakiintuneempaa on niiden käyttö ja integroituminen kirjaston kokoelmiin ja palveluihin. Tämän vuoksi kirjastoväen ajatukset e-kirjojen tulevaisuudesta ovat tämän tutkielman näkökulmasta kiinnostavia (ks. kuvio 9).

Kuvio 9. Käsitykset e-kirjojen tulevaisuudesta

Väittämiin e-kirjojen tulevaisuudesta otti kantaa 132–135 vastaajaa vaihdellen väittämittäin. Tämä on tutkielmani empiirisen aineiston yksi vakuuttavimpia kohtia suhteellisen suuren vastaajamäärän takia. Vastausten jakauman perusteella kirjastoilla näytti olevan vahva tai melko vahva usko e-kirjojen käyttöominaisuuksien kehittymiseen, tarjolle tulevien nimekemäärien lisääntymiseen ja käytön lisääntymiseen kirjastoissa. Selvästi eri linjoilla oltiin, kun väitettiin e-kirjojen syrjäyttävän painetut ja kiinnostuksen e-kirjoja kohtaan lakkaavan. Eniten hämmennystä aiheuttivat e-kirjojen lukulaitteet ja vaikutukset kokoelmakustannuksiin, joiden suhteen oli epätietoisuutta. Niihin oli vastausvaihtoehdoksi valittu melko monta kertaa ”ei kantaa”. Suurinta vaihtelua oli väittämässä e-kirjojen kokoelmakustannuksia säästävistä vaikutuksesta.

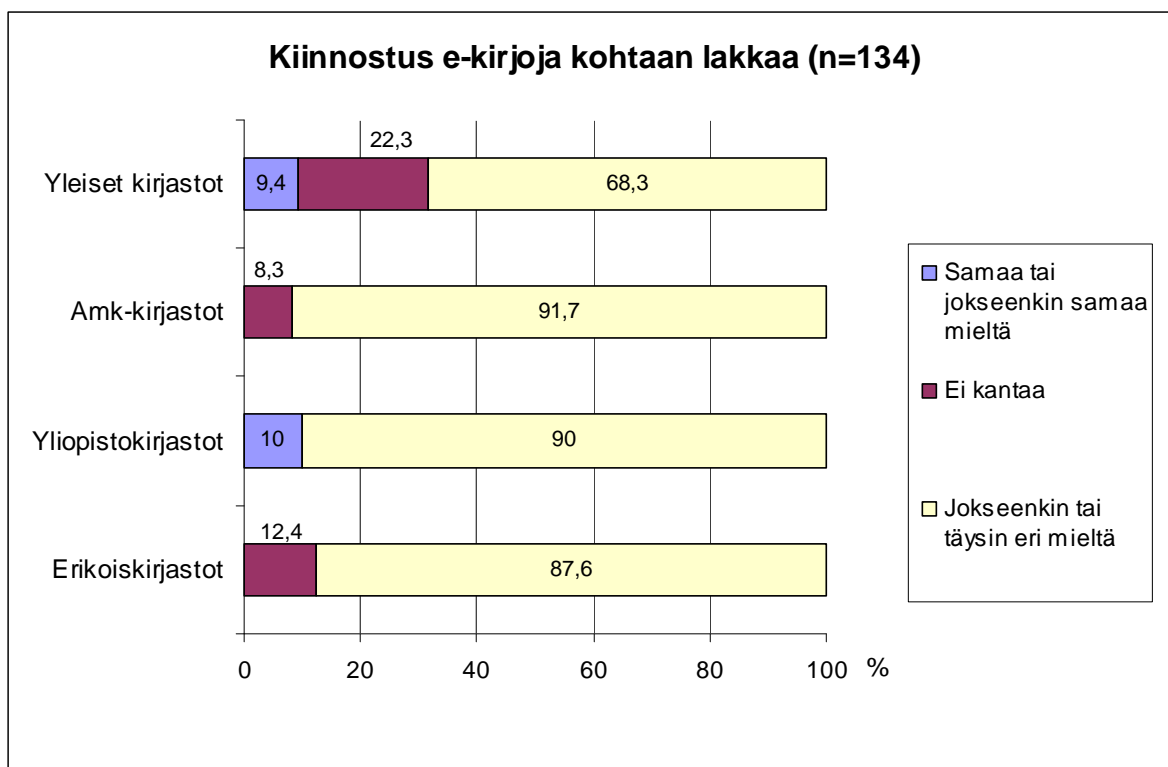
Väittämiin suhtautumisessa on havaittavissa hiukan eroja tarkasteltaessa niitä kirjastotyypeittäin. Yleisillä kirjastoilla oli vaihtelevimmat kannat eri väittämiin. Yleisten kirjastojen vastausten vaihtelevuutta selittävät paitsi kirjavat kokemukset e-kirjoista myös suurin vastaajamäärä (64 %, n=86). Yleisten kirjastojen muista hieman poikkeavat vastaukset näkyvät esimerkiksi ensimmäisessä, e-kirjojen käytön lisääntymistä koskevassa väittämässä, jonka jakauma kirjastotyypeittäin esitetään seuraavassa kuviossa (kuvio 10).

Kuvio 10. E-kirjojen käyttö kirjastoissa lisääntyy -väittämän jakauma kirjastotyypeittäin

Väittämästä oltiin enimmäkseen samaa mieltä kaikissa kirjastotyypeissä, mutta yleisissä kirjastoissa oli eniten niitä, joilla ei ollut kantaa asiaan. Yliopistokirjastoissa oli yleisiä kirjastoja hieman enemmän niitä, jotka olivat eri mieltä väittämästä, sillä yliopistokirjastoista 5 % ei uskonut e-kirjojen käytön kirjastoissa lisääntyvän. Kaikki ammattikorkeakoulukirjastot sen sijaan arvelivat käytön kasvavan.

Tulevaisuusväittämiin kuului yksi, jossa e-kirjojen tulevaisuus esitettiin selvästi pessimistisenä. Kolme viidestä vastaajasta ei ollut samaa mieltä siitä, että kiinnostus e-kirjoja kohtaan lakkaisi. Eri kirjastotyyppien vastauksissa oli eroja; etenkin yleisten kirjastojen vastaukset poikkesivat jälleen jonkin verran muista. Tämä ilmenee kuvioista 11.

Kuvio 11. Kiinnostus e-kirjoja kohtaan lakkaa -väittämän jakauma kirjastotyypeittäin

Kun kaikilla yliopistokirjastoilla oli selkeä kanta joko puolesta tai vastaan, oli yleisten kirjastojen joukossa eniten niitä, joilla ei ollut kantaa väittämään e-kirjakiinnostuksen loppumisesta. Kummassakin kirjastotyyppissä oli suunnilleen samansuuruinen osuus niitä, jotka uskoivat kiinnostuksen e-kirjoja kohtaan tulevaisuudessa lakkaavan.

Yleiset kirjastot poikkesivat muista kirjastotyypeistä myös otettaessa kantaa väittämään e-kirjanimekkeiden määrän kasvusta. Kaikki muiden kirjastosektoreiden vastaajat arvelivat

nimekkeitä olevan tulevaisuudessa markkinoilla yhä enemmän, mutta yleisten kirjastojen vastaajista 16 % joko epäili tätä tai ei ottanut kantaa asiaan.

Kyselyn lopuksi vastaajat voivat esittää muita visioita e-kirjojen tulevaisuudesta kirjastoissa. 39 vastaajan kommentteissa ei painottunut yhtenäisiä muita visioita. Eniten korostui e-kirjojen sopivuus opiskelussa. Sitä kautta jotkut näkivätkin e-kirjojen leviämisen tapahtuvan sukupolvenvaihdoksen myötä. E-kurssikirjojen lisäksi mahdollisuuksia nähtiin hakuteostyyppisissä, web-pohjaisissa e-kirjoissa. Pienillä kirjastoilla oli huoli resurssiensa riittävydestä e-kirjan käyttäjien tarpeiden täyttämiseen. Yhteistyötä ja isojen yksiköiden, kuten maakuntakirjastojen tai kansalliskirjaston, parempien resurssien hyödyntämistä korostettiin joissakin vastauksissa. Monet näkivät kirjastoissa eletävän tulevaisuudessa sopuisasti sekä elektronisten että painettujen aineistojen varassa.

8 Tulosten tarkastelu ja päätelmiä

Tämän tutkielman tehtäväksi asetettiin vastausten etsiminen seuraaviin kysymyksiin:

- 1 Miten e-kirjat on omaksuttu kirjastoihin?
- 2 Miten e-kirjat ovat integroituneet kirjastojen painettujen kokoelmien rinnalle?
- 3 Miten elinkelpoisena innovaationa e-kirjat nähdään?

Seuraavaksi pyrin vastaamaan näihin tutkimuskysymyksiin tarkastelemalla kyselytutkimukseni tuloksia ja vertailemalla niitä kirjallisuusosiossa esittämiini tutkimuksiin.

8.1 E-kirjojen omaksuminen kirjastoihin

Kyselytutkimukseni perusteella vajaassa puolessa suomalaisista kirjastoista on e-kirjoja. Yleisissä kirjastoissa on kaikkein harvimminkin e-kirjoja, kun taas ammattikorkeakoulujen kirjastoissa e-kirjoja on hyvin yleisesti. Myös yliopistojen kirjastoissa e-kirjoja on melko yleisesti. Erikoiskirjastot jakaantuvat kahteen yhtä suureen ryhmään, joissa toisessa on e-kirjoja, toisessa ei.

Vertailtaessa kyselytutkimuksen tuloksia kansallisiin tilastoihin e-kirjojen saatavuus näyttää samansuuntaiselta kuin kyselyni tulosten perusteella. Tieteellisten kirjastojen tilastotietokannan mukaan 86,2 %:lla ammattikorkeakoulujen kirjastoista on ollut e-kirjoja vuonna 2006, hiukan vähemmän kuin kyselytutkimuksen perusteella. Yliopistokirjastoista 83,7 %:lla on tilastotietokannan mukaan e-kirjoja, joka taas on hiukan suurempi osuus kuin kyselyssäni. Erikoiskirjastojen tiedot ovat vaihtelevasti tilastotietokannassa; useista ei ole kaikkia tietoja saatavilla, joten varmuutta e-kirjoja hankkineista erikoiskirjastosta ei tietokannasta saa. Suomen yleisten kirjastojen tilastossa ei ole eritelty e-kirjoja. FinELibin e-kirjojen konsortioissa on mukana yli 150 yleistä kirjastoa. Kun otetaan huomioon, että yksittäiset kirjastot ovat hankkineet myös itsenäisesti etenkin Ellibsin e-kirjoja, e-kirjoja voidaan arvioida olevan vajaassa puolessa yleisistä kirjastoista vuonna 2007. Tilastojen ja FinELibin tietojen perusteella e-kirjoja näin ollen on arviolta hiukan yli puolessa suomalaisista kirjastoista. Tämä ei merkittävästi poikkea kyselytutkimuksen tuloksista, jotka tosin perustuvat 34,8 %:n vastausmäärään. Kirjastotyyppittäiset kyselytulokset ovat yhteneväiset myös Blummerin (2005) kansainvälisen selvityksen kanssa, jonka mukaan e-kirjoja oli eniten erikois- ja yliopistokirjastoissa.

E-kirjoja on alettu hankkia 1990-luvulla suomalaisiin kirjastoihin; eniten on tämän kyselyn perusteella hankittu vuosina 2002 ja 2003. E-kirjat olivat 1990-luvulla CD-romeina tai disketteinä jaettavia kirjatiedostoja tai isoja tietosanakirjatyyppejä hakuteoksia. Vaikka isoissa digitoitiprojekteissa, kuten Gutenberg-projektissa, kirjoja on skannattu jo 1970-luvulta lähtien, digitoituja teoksia on viety kirjastojen toimesta verkkoon jonkin verran jo 1990-luvun loppupuolella. Verkkojulkaiseminen yleistyi tuolloin; monia raportteja ja virallisia julkaisuja tuotettiin Internetiin. Tämän tutkielman määrittelyn mukaisia lukuohjelmilla luettavia e-kirjoja on tuotettu laajemmin kuitenkin vasta 2000-luvun alusta alkaen. On kuitenkin kiinnostavaa havaita, että jo 1990-luvulla suomalaisissa kirjastoissa on ollut jonkinlaisia e-kirjoja. Lukuohjelmilla luettavista e-kirjoista on kirjoitettu yhä enemmän 2000-luvun alusta lähtien, erityisesti Yhdysvalloissa. Näihin tietoihin perustuen arvioin suomalaisten kirjastojen hankintojen kertovan varhaisesta ja varhaisemmistö-asteisesta innovaation diffuusion omaksumisesta tarkasteltaessa kokonaisuutta Rogersin esittämien omaksujatyyppeiden mukaan. Joukossa on ehkä joitakin innovaattoreitakin. Hyvin monet kirjastot eivät kuitenkaan ole vielä hankkineet e-kirjoja. Nämä kuuluvat myöhäisemmistöön tai vitkastelijoihin.

Muisteltaessa ensisijaista sysäystä e-kirjojen hankintaan kyselyn vastausvaihtoehdoista valittiin useimmin kokeilunhalu. Tästä voi päätellä, tosin melko pieneen otokseen perustuen, että kirjastot ovat alkaneet hankkia e-kirjoja suhteellisen itsenäisen päätöksen pohjalta. Arvelin, että yleinen trendi saisi eniten kannatusta, koska monet kirjastot hankkivat ensimmäiset e-kirjansa samoihin aikoihin. Tällöin ympäristön paine olisi voinut vaikuttaa hankintapäätökseen. Kirjastot ovat saattaneet antaa vastauksissaan hiukan kaunistellun kuvan aktiivisuudestaan ja e-kirjojen hankinnan innoituksesta.

E-kirjainnovaation diffuusiolle ei löytynyt tässä tutkimuksessa selviä leviämiskanavia. Tietoa e-kirjoista oli saatu yhtä paljon kollegojen, alan julkaisujen, seminaarien ja koulutustilaisuuksien kuin markkinoinninkin välityksellä.

Kyselystä ilmeni, että e-kirjakokoelmien suuruus vaihteli huomattavasti. Niissä kirjastoissa, jotka vastasivat tätä koskevaan kysymykseen, oli keskimäärin 10172 e-kirjanimekettä. E-kirjakokoelmien suuruus vaihteli myös tieteellisten kirjastojen tilastotietokannan mukaan paljon, ammattikorkeakoulujen ja yliopistojen kirjastoissa kymmenistä pariinsataantuhanteen. Keskimäärin ammattikorkeakouluissa oli vuonna 2006 tilastotietokannan perusteella 34238, yliopistoissa 152329 ja erikoiskirjastoissa 13249 e-kirjaa. Kyselyni mukaan suurin kirjamäärä erikoiskirjastossa oli 1200

mutta tilastotietokannan mukaan parisataatuhatta nimekettä. FinELibin tietojen mukaan kansallisen elektronisen kirjaston kautta on saatavilla 277996 e-kirjaa. Monet FinELibin kautta hankittavat e-kirjapaketit ovat laajoja, mutta siitä huolimatta määrä tuntuu isolta ottaen huomioon, että vain vähän yli puolet kirjastoista on hankkinut e-kirjoja. Ellibsillä on valikoimissaan yli 13000 e-kirjaa. Ellibsiltä kirjat ostetaan yksittäin.

Ainakin määrällisesti e-kirjojen tarjontaa siis on. Laadullisesti arvioiden e-kirjojen valikoima sai kyselyssä melko suurta kritiikkiä. Suomalaisiin kirjastoihin sopivia e-kirjoja on kyselyyn vastanneiden mielestä huonosti saatavilla. Näillä tarkoitetaan kotimaisia teoksia ja useissa kirjastoissa myös kurssikirjoja. Samaan ongelmaan viitataan kirjallisuudessa. Esimerkiksi Paavonheimo (2006b, 37) toteaa, että yleisiin kirjastoihin soveltuvaa digitaalista aineistoa ei paljonkaan ole markkinoilla. Todennäköisesti useampi kirjasto hankkisi e-kirjoja, jos tarjolla olisi sopivaa aineistoa. E-kirjoja voitaisiin tällöin hankkia myös monipuolisemmin eri aloilta ja yleensäkin nykyistä enemmän. Kyselyssä näkyi, että 39 % vastanneista kirjastoista valitsisi kirjastoon hankittavat e-kirjat mieluiten yksitellen. Saman tuloksen sai Blummer kyselytutkimuksessaan (Blummer 2006, 7).

Informaatioteknologiaan perustuvaa innovaatiota käyttöönotettaessa on kokeilumahdollisuus tärkeää. Tämä nopeuttaa omaksumista. Yli puolessa kyselyyn vastanneista kirjastoista oli e-kirjaa voinut testata ennen ensimmäistä hankintaa. Yleiset kirjastot kertoivat puolessa tapauksista jääneensä ilman testausmahdollisuutta. Tämä voi merkitä riskiä innovaation heikosta omaksumisesta.

Innovaation omaksumiseen vaikuttaa edelleen kokemus uutuustuotteen monimutkaisuudesta. E-kirjojen kohdalla tämä esiintyy usein sekä kyselyni vastauksissa että kirjallisuudessa. E-kirjajärjestelmien asennuksessa koetut ongelmat ovat voineet heijastua e-kirjojen omaksumiseen. Ongelmat ovat saattaneet viivästyttää asennusta ja e-kirjojen käyttöönottoa. E-kirjojen käytön opettelu vaatii aikaa ja kärsivällisyyttä. Tiedotuskampanjoita ja käyttäjäkoulutusta järjestämällä kirjastot voivat vähentää monimutkaisuuden kokemusta ja tehostaa e-kirjojen omaksumista. Ensiksi tämä kannattaa suunnata omalle henkilökunnalle, sen jälkeen asiakkaille. Monissa kirjastoissa onkin järjestetty e-kirjakoulutusta; kyselyn mukaan hyvin yleisesti yliopistojen ja ammattikorkeakoulujen kirjastoissa ja yleisissä ja erikoiskirjastoissa harvemmin.

Pyrin kartoittamaan asennoitumista e-kirjoihin kysymällä avoimella kysymyksellä arviota nykytilanteesta e-kirjojen suhteen. Viitteitä asenteista e-kirjoihin hain myös kysymällä

kirjastohenkilökunnan ja asiakkaiden suhtautumista e-kirjoihin. Nämä arvioitiin varsinkin henkilöstön osalta myönteisiksi. Asiakkaiden nähtiin melko usein olevan välinpitämättömiä, yliopistokirjastoissa joskus jopa vastahakoisia e-kirjoihin nähden. Vastauksista avoimeen kysymykseen e-kirjatilanteesta näkyi toisaalta innostusta e-kirjoihin, toisaalta pettymystä niiden vähäiseen kysyntään. Vastauksista voi havaita viitteitä asenteista, mutta yleisempiin johtopäätöksiin saa vastauksista vain suuntaa. Monen kirjaston e-kirjatilanne riippuu useista tekijöistä: tarjonnasta ja kysynnästä, määrärahoista, henkilöstöresursseista, teknologisesta infrastruktuurista jne. Pienissä yleisissä kirjastoissa voi olla tiukka budjetti painetunkin aineiston suhteen, joten elektronista aineistoa ei ole mahdollista hankkia. Asiakkailta ei nähtävästi ole kirjastoihin tullut laajemmin hankintaehdotuksia ja kyselyjä e-kirjoista. Hankittuja e-kirjoja ei välttämättä markkinoida resurssien ollessa pienet ja järjestelmän ollessa vaikeakäyttöinen. Monissa kirjastoissa odotellaan nykyisiä parempia järjestelmiä. Ruudulta lukemisen hankaluus, käytön kömpelyys ja tarjonnan suppeus vaikeuttavat myönteisten asenteiden kehittymistä. Kuitenkin vaikuttaa siltä, että joissakin kirjastoissa e-kirjoihin on jo totuttu, nimittäin kaikissa niissä kirjastoissa, joihin oli hankittu e-kirjoja ennen vuotta 2002, arvioitiin sekä asiakkaiden että henkilökunnan suhtautuvan niihin myönteisesti.

Innovaatiot saattavat herättää aluksi pelonsekaista hämmennystä, jopa vastenmielisyyttä. Kun niistä saavutettavat edut alkavat hahmottua, hämmennys vähenee ja katoaa. Rajala (2004, 26–28) oli huomannut e-kirjoihin kohdistuvan pelkoja, koska niiden ajateltiin syrjäyttävän painetut kirjat ja muuttavan kirjastot kylmiksi tietokonesaleiksi. Luquire (1976) oli havainnut tutkimuksessaan kirjastohenkilökunnan pelkäävän työmenetelmien muutoksia ja ATK:hon perustuvien järjestelmien vaarantavan työpaikat. Kirjastoalalla koetaan pelkoja tuskin enempää kuin muilla aloilla, mutta empiirisen aineistoni perusteella arvioin, että e-kirjoissa on eri kirjastoissa vielä paljon totuttelemista. E-kirjaa kohtaan tunnettu pelko on saattanut liittyä myös sen käsitteelliseen epäselvyyteen tai vakiintumattomuuteen. Epäselvyys ilmeni myös tässä kyselyssä. Vaikka kyselylomakkeen alussa oli selitetty, mitä e-kirjoilla tässä tutkimuksessa tarkoitettiin (tietokoneella luettava digitaalinen kirja, josta voi olla myös painettu versio), joissakin vastauksissa viitattiin myös tietokantapohjaisiin sanakirjoihin tai hakuteoksiin. E-kirjaformaattien moninaisuus ja erilaiset käyttötavat hämmentävät käytävää keskustelua ja ne voivat hidastaa e-kirjojen omaksumista kirjastoihin.

Pyrin kartoittamaan e-kirjoihin kohdistuvia asenteita kysymällä myös, voisiko niitä suositella kollegoille. Kysymykseen vastanneista kirjastonjohtajista tai kokoelmavastaavista kaksi kolmasosaa oli suositellut tai suosittelisi e-kirjoja muihin kirjastoihin. Mielestäni tämä kertoo myönteisistä

kokemuksista ja jopa innostuksesta e-kirjoja kohtaan. Ainakin 60 suomalaisessa kirjastossa on henkilö, joka levittäisi e-kirjoista hyvää sanaa.

8.2 E-kirjan integroituminen painetun kokoelman rinnalle kirjastoissa

Uuden aineistotyypin hankinta ja käyttöönotto vaatii siihen liittyvien etujen arviointia. Kuten Rogers (1962) toteaa, innovaatio omaksutaan sitä nopeammin, mitä enemmän siitä koetaan saatavan etua suhteessa siihen palveluun tai tuotteeseen, jonka se syrjäyttää. Uusi aineistotyyppi ei kuitenkaan välttämättä syrjäytä muita aineistotyyppejä vaan asettuu niiden rinnalle. Tällöin omaksumiseen vaikuttaa suhteellisen edun lisäksi se, miten uusi sopii vanhan kanssa yhteen, tässä tapauksessa samaan kirjastoon.

Kirjastojen on otettava huomioon monia tekijöitä e-kirjojen hankinnassa ja integroimisessa kokoelmiin. Tarkastellessani kysymyksiä e-kirjojen valintaan vaikuttavista tekijöistä, vertailua painettujen ja e-kirjojen paremmuudesta sekä e-kirjojen käytettävyydestä nostan esiin joitakin vastauksissa ja näitä aiheita käsittelevässä kirjallisuudessa korostuvia teemoja. Ne kuvaavat e-kirjoissa nähtäviä etuja ja yhteensopivuutta painetun aineiston rinnalle.

Painettujen ja e-kirjojen paremmuutta vertailtaessa selvästi e-kirjojen puolelle asettuivat varastointikustannukset, saavutettavuus/tavoitettavuus ja tiedon ajantasaisuus. Kirjallisuuden perusteella löytyy monia muitakin etuja, kuten mahdollisuus käyttää aineistoa ajasta ja paikasta riippumatta yhtäaikaaisesti monen muun käyttäjän kanssa, hakumahdollisuus ja muut toiminnalliset piirteet, sisällön laajuus ja monipuolisuus, hallinnoinnin tehokkuus, tilastoinnin helppous ja linkitettävyyden.

Tavoitettavuutta pidetään paitsi kyselyn vastauksissa myös yleisesti kirjallisuudessa e-aineiston huomattavana etuna. Tavoitettavuus tuli kyselyn vastauksissa esiin monesta näkökulmasta. Yksi näkökulmista on käyttöoikeudet, jotka on huomioitava e-kirjojen käyttöön asettamisessa ja jakelun järjestämisessä. Käyttöoikeudet vaikuttavat e-kirjojen valinnassa merkittävällä tavalla. Tavoitettavuuteen liittyy myös aineiston esille asettaminen siten että käyttäjät löytävät sen. Kyselyn vastauksissa tuli esiin tarve luetteloida e-kirjat kirjaston kokoelmatietokantaan muiden julkaisujen tapaan integroinnin tehostamiseksi.

E-kirjojen valintaan vaikuttavista tekijöistä nousivat kyselyssäni tärkeimmiksi käyttöoikeuksien lisäksi sisällön sopivuus, asiakkaiden oletettu tarve tai heidän tekemänsä hankintaehdotukset sekä e-kirjojen hinta. Myös kirjallisuudesta nousi esiin samansuuntaisia linjoja. Referoimani tutkijat Chan ja Lai (2005), Lee ja Boyle (2004) sekä Pearlmutter (2005) kertoivat asiakkaiden tarpeiden olevan merkittävä kriteeri e-aineiston valinnassa. Tämä on yhtä merkittävä kriteeri kaiken aineiston valinnassa eikä siis vain e-kirjojen. Tässä suhteessa e-kirjoilla ei ole erityisasemaa. Kirjastoon hankitaan asiakaskunnalle tärkeinä pidettyjä julkaisuja, mikä tuottaa kokoelmille käyttäjän kannalta lisäarvoa. Sisällön lisäksi hinta vaikuttaa kaikkiin hankintapäätöksiin aineistotyypistä riippumatta. Sisältö, asiakastarpeet ja hinta ovat siis painettuja ja e-kirjoja yhdistäviä hankintakriteereitä.

Kirjallisuuden perusteella tärkeä e-kirjojen hankintakriteeri on tavoitettavuuden, sisällön ja hinnan lisäksi aineiston käyttöominaisuudet. Tämä tekijä oli kyselyssä esillä painettujen ja e-kirjojen paremmuutta vertailtaessa ja e-kirjojen käytettävyyttä arvioitaessa. Vertailussa käyttöominaisuudet eivät saaneet juuri lainkaan huomiota. Ilmeisesti e-kirjoissa olevia hakumahdollisuuksia ja muita painettuihin kirjoihin nähden kehittyneitä käyttöominaisuuksia, kuten alleviivausten ja muistiinpanojen tekemistä ei tunneta kovin hyvin. Kuten kirjallisuudestakin ilmeni, painetun kirjan ”käyttöliittymä” tuntuu monista toistaiseksi ylivertaiselta. Sen sijaan kysyttäessä e-kirjojen käytettävyyden tärkeitä piirteitä nousi esiin seuraavia tärkeinä pidettyjä käyttöominaisuuksia: käyttöliittymän selkeys, hakuominaisuudet ja helppo liikkuminen kirjatiedoston sisällä. Myös ohjeistus ja käytön opetteluun helppous koettiin tärkeiksi. Perälä (2004, 7) toteaa, että hyvän käytettävyyden ansiosta käyttäjän ei tarvitsisi kiinnittää huomiota työvälineeseen vaan sisältöön.

E-kirjojen integrointi kirjastoihin edellyttää edelleen teknisiä ratkaisuja. Kirjastoissa näihin on perehdytty viime vuosina pohdittaessa jakelukanavia ja autentikointimenetelmiä. Tästä on ilmestynyt paljon kirjallisuutta myös Suomessa. Yksi tuoreimmista on Makkosen (2007) selvitys Jyväskylän seudun kirjastojen e-aineistojen etäkäytön tavoista. Kirjallisuudesta havaitseekin e-aineistojen vaikuttavan kirjastonhoitajilta vaadittavaan ammattitaitoon: yhä enemmän edellytetään teknologian hyvää tuntemusta. Painettujen kirjojen hankinnassa ei yleensä tarvitse ratkaista teknisiä ongelmia eikä tuntea lisenssimalleja.

Tarkastelen seuraavaksi kyselyn tuloksia siltä kannalta, miten kirjastoissa on panostettu e-kirjojen tuloon. Kyselyni mukaan vain 13,6 %:ssa vastanneista kirjastoista jonkun työntekijöistä oli mahdollista käyttää työajasta yli puolet elektronisten aineistojen hankintaan, kuvailuun, käyttöön asettamiseen ja/tai niiden käytön opastukseen. Yleisistä kirjastoista vain muutamassa oli tällainen henkilö mutta yliopistokirjastoista yli puolessa. On ilmeistä, että isoissa kirjastoissa, joissa

henkilökuntaa on paljon, työtehtäviä on eriytetty ja henkilöstöresursseja on osoitettu myös e-aineistojen hallintaan ja käytön opastukseen. Isoissa kirjastoissa on näin ollen muita enemmän panostettu uuden aineistotyyppin omaksumiseen ja integrointiin nykyisiin kokoelmiin ja palveluihin.

Panostus e-kirjoihin näkyy edelleen viestinnässä ja e-kirjakoulutuksen järjestämisessä. Kyselyssäni suurin osa kysymykseen vastanneista kirjastoista on järjestänyt e-kirjoihin liittyvän tiedotuskampanjan tai käyttäjäkoulutusta henkilökunnalle ja asiakkaille. Kuitenkin viidennes kirjastoista ei ole tiedottanut e-kirjoista tai opettanut niiden käyttöä. Kirjallisuudessa ilmaistaan usein viestinnän merkitys e-kirjojen tunnetuksi tekemisessä. Tiedon levittämällä ja käytön opetuksella hälvennetään myös mahdollisia ennakkoluuloja ja pelkoja. Tutkimus osoitti, että muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta kaikki ne kirjastot, joiden henkilöstöön kuului e-aineistoja yli puolet työajastaan käsittelevä henkilö, olivat tiedottaneet e-kirjoista tai pitäneet koulutustilaisuuksia niistä.

Vaikka noin puolet kyselyyn vastanneista kirjastonjohtajista tai kokoelmapäälliköistä kertoi, että heidän kirjastossaan on kirjallinen kokoelmapolitiikka, vain pienen osan kokoelmapoliittisissa linjauksissa oli maininta elektronisista aineistoista. Tämä oli tyypillistä varsinkin erikoiskirjastoissa. Pienistä vastausmääristä johtuen tulokset ovat suuntaa-antavia. Kuitenkin pienten erikoiskirjastojen ryhmässä havainto lienee todenmukainen. Näiden kirjastojen henkilöstö on usein hyvin vähäinen, joten kokoelmien hankintasuunnitelmien dokumentointi ei välttämättä kuulu ensisijaisiin tehtäviin. Sen sijaan isojen kirjastojen toimintaan kuuluvat erilaiset kirjalliset suunnitelmat ja hallinnointikäytännöt.

Kokoan seuraavaksi yhteen kyselytutkimuksesta ja kirjallisuudesta nousevia näkökohtia, jotka ovat tärkeitä e-kirjojen integroimisessa painetun kokoelman rinnalle:

- Tavoitettavuuden helpottaminen. Tavoitettavuus on e-kirjojen huomattava etu painettuun aineistoon nähden.
- E-kirjojen erityispiirteiden huomiointi kokoelmapoliittisissa linjauksissa. Näitä ovat erityisesti käyttöoikeudet ja käyttöominaisuudet.
- Riittävän henkilökunnan osoittaminen elektronisten aineistojen valintaan, kuvailuun, käyttöön asettamiseen ja niiden käytön opastamiseen.
- E-kirjojen tunnettuutta edistetään panostamalla viestintään.
- E-kirjojen luettelointitietueiden integrointi kokoelmatietokantaan.

8.3 E-kirjojen elinkelpoisuus innovaationa

Kyselyyn vastanneet kirjastot arvelivat e-kirjojen käytön tulevaisuudessa lisääntyvän ja käyttöominaisuuksien kehittyvän. E-kirjanimekkeiden määrän uskottiin kasvavan. Vaikka e-kirjojen ei arveltu syrjäyttävän painettuja, nämä tulevaisuuden näkemykset kertovat mielestäni uskosta e-kirjainnovaation elinkelpoisuuteen. Samankaltaisia näkemyksiä esiintyy kirjallisuudessa. Borgmanin mukaan e-kirjat eivät syrjäytä painettuja kirjoja vaan kehittyvät painetun kokoelman rinnalla (Borgman 2003, 67). Hybridikirjastoissa aineistojen monipuolisuus ja monimuotoisuus vahvistuvat.

E-kirjojen, kuten muunkin e-aineiston käyttöominaisuuksien puutteet saattavat kirjastoammattilaisten mielestä heikentää hankittujen aineistojen suosiota asiakkaiden keskuudessa. Palvelun käyttö edellyttää tietokoneen ääressä istumista ja ruudulta lukemista, mikä on ergonomisesti raskasta. Tietoteknisten laitteiden ja muu teknologinen kehitys vaikuttavat kirjastoihin huomattavasti. Lynch painottaa lisäksi e-kirjojen jakelun ja valvonnan järjestämistä kirjastojen keskeisenä haasteena (Lynch 2001). Yhteensopivien digitaalisten oikeuksien hallintajärjestelmien (DRM) puuttuminen on ollut merkittävä este e-kirjojen laajamittaiselle leviämislle (Paavonheimo 2006b, 70).

Kyselyn vastaajista 75,5 % piti kirjaston tietokantaa parhaana tapana asettaa e-kirjat esille. Kun e-kirjojen metatiedot integroidaan kirjastojen kokoelmatietokantoihin ja kun e-kirjat asetetaan käyttöön tiedonhakuportaalien kautta, ne pääsevät esille ja nousevat muiden aineistotyyppien rinnalle. E-aineistojen etäkäytön mahdollistaminen on kirjastoammattilaisten mielestä vaatimus e-kirjojen elinkelpoisuudelle.

Kyselyn mukaan monessa kirjastossa kaivattaisiin enemmän ja monipuolisempia e-kirjoja ja e-kirjapalveluja. E-kirjojen käyttötutkimuksia tehneet Rajala (2004, 17), Subba Rao (2005, 137) sekä Chan ja Lai (2005, 218–219) ovat todenneet, että pienet e-kirjakokoelmat eivät pääse riittävästi esille ja siten tavoita asiakkaiden tietoisuutta. Kriittinen massa ratkaisee, miten nopeasti ja kattavasti e-kirjojen käyttö yleistyy. Mitä enemmän sopivaa e-kirja-aineistoa on tarjolla, sitä enemmän sitä käytetään ja sen tarjoamat mahdollisuudet huomataan.

E-kirjojen käytön edistämiseksi kirjastojen mahdollisuuksia ovat esimerkiksi tiedotukseen ja koulutukseen panostaminen. Kirjaston sisällä henkilökunnan on tärkeää perehtyä erilaisiin e-kirjoihin ja niiden käyttöön.

Esimerkkinä kehittyvästä e-kirjatyypistä ovat e-kirjojen lukulaitteet. Näitä on testattu joissakin suomalaisissa kirjastoissa. Kyselytutkimuksessani noin puolet vastaajista uskoi lukulaitteiden tulevaisuudessa yleistyvän. Paavonheimon (2006a) mukaan myös tarvepohjainen tilaustuotanto on mahdollinen e-kirjojen kehityssuunta.

Hillesund (2001) arvioi e-kirjojen leviämisen vauhdittuvan, jos koulut ja yliopistot alkavat tehokkaasti hyödyntää e-kirjoja. Diffuusio riippuu myös siitä, miten nopeasti e-kirjat tulevat osaksi e-oppimista eli tieto- ja informaatioteknologian hyödyntämistä oppimisen menetelmänä. E-kirjojen lukulaitteiden yleistyminen kirjojen lukijoiden piirissä nopeuttaa e-kirjojen diffuusiota.

Paavonheimon (2006a) tulevaisuusskenaarioista esiin nostamat heikot signaalit voivat toteutuessaan vähentää e-aineistojen käyttöä kirjastoympäristössä. Nämä heikot signaalit ovat: hiljaisuuden ja verkostoimattomuuden tavoittelu, nettisukupolven vähäinen kirjanlukutottumus ja kirjallisuuden hajoaminen verkkoteksteiksi.

8.4 Lopuksi

E-kirjat ovat uusi aineistotyyppi, jota ei ole vielä täysin omaksuttu suomalaisiin kirjastoihin. Noin puolessa kirjastoista on e-kirjoja, tieteellisissä kirjastoissa yleisiä tavallisemmin. Yleisten kirjastojen vähäistä e-kirjojen hankintaa selittää erityisesti sopivan aineiston tarjonnan suppeus. E-kirjojen omaksuminen kokoelmien osaksi on osin kesken myös siinä mielessä, että niitä ei ole huomioitu laajalti kokoelmapolitiikassa. Monella kirjastolla ei ole muunkaan kokoelman kirjallista kehittämissuunnitelmaa. E-kirjojen valintaperusteissa painottuvat käytettävyyssominaisuudet ja tavoitettavuuden varmistaminen, johon lisenssissä määriteltävät käyttöoikeudet vaikuttavat merkittävästi.

E-kirjojen hankinnan ja jakelun järjestämisen toimenpiteet poikkeavat painetun aineiston käsittelystä ja edellyttävät omat toimintamallinsa. E-kirjojen käyttöönotto on monessa kirjastossa koettu hankalaksi ja vaativaksi. Tästä huolimatta käyttöön saatuihin e-kirjoihin ja niiden aiheuttamiin muutoksiin toiminnoissa on suhtauduttu kirjastoissa melko myönteisesti. E-kirjojen tunnettuudessa on kuitenkin selvästi aukkoja sekä kirjastojen työntekijöiden keskuudessa että asiakkailla. Epätietoisuus ja jopa käsitteissä havaittava epäselvyys hidastavat e-kirjojen

integroitumista kirjastoihin. Panostamalla koulutukseen ja viestintään kirjastot voivat tehostaa integroitumista.

E-kirjainnovaatio vaikuttaa lupaavalta ja elinkelpoiselta kirjastoammattilaisten näkemysten perusteella. E-kirjojen ei kuitenkaan nähdä syrjäyttävän painettuja kirjoja. Myöskään kirjallisuudessa ei esiinny tällaisia näkemyksiä. Painettujen kirjojen rinnalle asettuneet useita e-kirjatyyppisiä: interaktiivisia verkkokirjoja, painetun kirjan e-versioita, e-kirjojen mobiileja lukulaitteita ja book-on-demand -palveluja.

Innovaation omaksumista on heikentänyt koettu käytön hankaluus ja monimutkaisuus sekä se, että e-kirjoja ei ole aina voitu kokeilla etukäteen. Vertailussa painettuihin nähden e-kirjojen eduksi osoittautuivat parempi tavoitettavuus, pienemmät varastointikustannukset ja tiedon parempi ajantasaisuus.

Innovaation diffuusiosta on havaittavissa aaltoja; edelläkävijät innostuivat hankkimaan e-kirjoja jo 1990-luvulla, mutta suurin buumi ajoittui vuosille 2002–2004. E-kirjojen teknisten ominaisuuksien kehittyessä niitä hankitaan todennäköisesti lisää. Nykyistä suurempi ja monipuolisempi tarjonta lisää e-kirjojen tunnettuutta ja nostaa ne muiden aineistotyyppien rinnalle kirjastokokoelmien osaksi. Edellytyksenä tälle on kirjastojen riittävät resurssit.

Esitän lopuksi lyhyen yhteenvedon tutkimukseni päätelmistä. Peilaan niitä Rogersin esittämiä innovaation omaksumiseen vaikuttavia tekijöitä vasten:

- *Suhteellinen etu.* E-kirjoissa nähdään selvää etua painettuihin nähden e-kirjojen paremman tavoitettavuuden ja ajantasaisuuden sekä pienempien varastointikustannusten suhteen. Käyttöominaisuuksien kehittyessä edut kasvavat. Mitä enemmän innovaatiosta koetaan saatavan suhteellista etua, sitä varmemmin se yleistyy.
- *Yhteensopivuus.* Erilaiset ja erilliset e-kirjajärjestelmät vaikeuttavat omaksumista. Kun e-kirjat luetteloidaan kokoelmatietokantoihin ja e-kirjajärjestelmät integroidaan tiedonhakuportaaleihin, tehostetaan e-kirjojen tavoitettavuutta painettujen kirjojen rinnalla. E-kirjat sulautuvat kokoelmien osaksi, kun elektronisten lehtien, muiden verkkoaineistojen ja e-kirjojen hankinnan ja käytön tavat yhtenäistyvät. Mitä suurempi eri aineistotyyppien yhteensopivuus on, sitä nopeammin e-kirjainnovaatio omaksutaan.
- *Monimutkaisuus.* E-kirjojen käyttöönotossa koetut hankaluudet ja käytettävyyden ongelmat ovat hidastaneet ja vaikeuttaneet omaksumista. Teknisen osaamisen vaatimukset nostavat e-

kirjojen käyttöönoton kynnystä. Koulutus, ohjeistus ja tiedotus vähentävät monimutkaisuuden kokemusta ja helpottavat omaksumista.

- *Kokeiltavuus.* E-kirjapalvelujen testaaminen ennen hankintapäätöstä ja käyttöönottoa vähentää epävarmuutta ja nopeuttaa omaksumista.
- *Näkyvyys.* Uuden aineistotyypin valintaa harkittaessa hankintapäätöstä tulee tarkastella kokoelmapolitiikkaa vasten. Kokoelmapolitiikka muotoutuu myös e-kirjojen myötä. E-kirjojen valinnan ja hankinnan perusteiden dokumentointi havainnollistaa niiden aseman kirjaston tavoitteissa ja auttaa arvioimaan tavoitteiden toteutumista. Mitä helpommin e-kirjainnovaation tulokset havaitaan, sitä todennäköisemmin se otetaan käyttöön ja sitä nopeammin omaksutaan.

LÄHTEET

Atkinson, R. (1996). Library functions, scholarly communication and the foundation of the digital library: laying claim to the control zone. *Library Quarterly* 66 (3), 239-265.

Bates, M., Manuel, S. & Oppenheim, C. (2007). Models of early adoption of ICT innovations in higher education. *Ariadne* (50). [viitattu 19.8.2007] <http://www.ariadne.ac.uk/issue50/oppenheim-et-al/>

Bennett, L. & Landoni, M. (2005). E-books in academic libraries. *The Electronic Library* 23 (1), 9-16.

Blummer, B. (2006). E-books revisited: the adoption of electronic books by special, academic and public libraries. *Internet Reference Services Quarterly* 11 (2), 1-13.

Borgman, C. (2003). *From Gutenberg to the global information infrastructure: access to information in the networked world*. Cambridge: The MIT Press.

Brown, G. (2001). Beyond print: reading digitally. *Library Hi Tech* 19 (4), 390-399.

Chan, G. & Lai, J. (2005). Shaping the strategy for e-books: a Hong Kong perspective. *Library Collections, Acquisitions & Technical Services* 29, 205-219.

Coyle, K. (2006). Mass digitization of books. *The Journal of Academic Librarianship* 32 (6), 641-645.

Digitaalisen aineiston kysyntä ja tarjonta: yleiset kirjastot 2004. (2005) Opetusministeriön julkaisuja 2005:31.

Digital Book Index [viitattu 3.10.2007] <http://www.digitalbookindex.com/search001a.htm>

Esposito, J. (2003). The Processed book. *First Monday* 8 (3). [viitattu 19.8.2007] http://www.firstmonday.org/issues/issue8_3/esposito/

- FinELib (2003). E-kirjojen sopimusehdot. [viitattu 16.9.2007]
<http://www.kansalliskirjasto.fi/kirjastoala/finelib/hankinnanperiaatteet/hankinnanperiaatteet/lisenssi-politiikka/Files/liitetiedosto2/e-kirjasopimusehdot.pdf>
- FinELib (2007). Kansallisen elektronisen kirjaston käyttäjäkyselyt yliopistoille, ammattikorkeakouluille, tutkimuslaitoksille ja yleisille kirjastoille. [viitattu 16.9.2007]
<http://www.kansalliskirjasto.fi/kirjastoala/finelib/vaikuttavuus/kayttajakyselyt.html>
- Forsman, M. (2005). Development of research networks: the case of social capital. Åbo: Åbo Akademis Förlag.
- Guide for written collection development policy statements. (1996) 2nd ed. Chicago and London: American Library Association.
- Hannah, S. & Harris, M. (1999). Inventing the future: information services for the new millennium. Stamford: Ablex Publishing Corporation.
- Heikkilä, T. (2004). Tilastollinen tutkimus. Helsinki: Edita.
- Hillesund, T. (2001). Will e-books change the world? First Monday 6 (10). [viitattu 19.8.2007]
http://www.firstmonday.org/issues/issue6_10/hillesund/index.html
- Hirsjärvi, S., Remes, P. & Sajavaara, P. (1997). Tutki ja kirjoita. Tampere: Kirjayhtymä.
- Hoffmann, F. & Wood, R. (2005) Library collection development policies: academic, public and special libraries. Lanham: Scarecrow Press.
- Huhtanen, A. (1988). Tietohuollon tuleva tekniikka: tietotekniikka kirjastoissa ja tietopalveluissa 2010. Helsinki: Tieteellisen informoinnin neuvosto.
- Johnson, P. (2004). Fundamentals of collection development management. Chicago: American Library Association.
- Just, P. (2007). Electronic books in the USA - their numbers and development and a comparison to Germany. Library Hi Tech 25 (1), 157–164.

Kaivonen, V. (2002). Mansetorin kaupunginosat verkossa: kokemuksia internetin diffuusiosta tamperelaisissa paikallisyhteisöissä. Pro gradu -tutkielma, Tampereen yliopiston, tiedotusopin laitos. [viitattu 3.10.2007] <http://tutkielmat.uta.fi/pdf/gradu00182.pdf>

Kilgour, F. (1998). The Evolution of the book. New York: Oxford University Press.

Kortelainen, T. (1999). Kansallisesta kansainväliseksi: tutkimus suomalaisen tieteellisen lehden kansainvälisestä diffuusiosta. Acta Universitatis Ouluensis, Humaniora B 31. Oulu: Oulu University Press.

Lee, S. & Boyle, F. (2004). Building an electronic resource collection: a practical guide. 2nd ed. London: Facet Publishing.

Levrault, B. (2006). Integration in academic reference departments: from print to digital resources. The Acquisitions Librarian (35/36), 21–36.

Limb, P. (2004). Digital dilemmas and solutions. Oxford: Chandos Publishing.

Luquire, W. (1976). Selected factors affecting library staff perceptions of an innovative system: a study of ARL libraries in OCLC. Indiana University, Library Science.

Lynch, C. (2001). The battle to define the future of the books in the digital world. First Monday 6 (6). [viitattu 3.10.2007] http://www.firstmonday.dk/issues/issue6_6/lynch/index.html

Makkonen, T. (2007). Kirjastot, opiskelu ja sähköiset aineistot. Selvitys sähköisten aineistojen etäkäytön tekniikoista ja niiden opiskelijoille tuomista mahdollisuuksista Keski-Suomessa. Jyväskylä: Jyväskylän ammattikorkeakoulun kirjasto, Jyväskylän kaupunginkirjasto - Keski-Suomen maakuntakirjasto, Jyväskylän yliopiston kirjasto. [viitattu 1.8.2007] <http://www.jyvaskylankirjastot.fi/etaopiskelu.pdf>

Monroe, W. (1997). The role of selection in collection development: past, present, and future. Teoksessa: Collection management for the 21st century: a handbook for librarians, ed. Gorman, G. & Miller, R., 105–118.

Morris, K. & Larson, B. (2006). Revolution or revelation? Acquisitions for the digital library. *The Acquisitions Librarian* (35/36), 97–105.

Opiskelijakirjasto (2004). Opintoaineiston digitaaliset julkaisu- ja jakelukanavat. Hankeraportti. [viitattu 3.10.2007] <http://www.helsinki.fi/opiskelijakirjasto/hankkeet/arkisto/digi-raportti.pdf>

Paavonheimo, J. (2006a). Digitaalisen ja painetun rajalla: kirjan olomuotojen tarkastelua. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, viestinnän laitos. [viitattu 19.8.2007] <http://ethesis.helsinki.fi/julkaisut/val/viest/pg/paavonheimo/digitaal.pdf>

Paavonheimo, J. (2006b). Digitaalisen ja painetun rajalla: kirjoituksia kirjasta, digitaalisuudesta ja kirjastosta. Helsinki: BTJ Kirjastopalvelu Oy.

Pantzar, M. (1996). Kuinka teknologia kesytetään: kulutuksen tieteestä kulutuksen taiteeseen. Hämeenlinna: Kustannusosakeyhtiö Tammi.

Pearlmutter, J. (2005). Policy components for online electronic resources. Teoksessa: Hoffmann, F. & Wood, R. *Library collection development policies: academic, public, and special libraries*. Lanham: Scarecrow Press, 218–229

Perälä, R. (2004). Käytettävyys digitaalisen kirjaston kulmakivenä: tarkastelun kohteena netLibrary:n käyttö ja käytettävyys. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto. Tietojenkäsittelytieteiden laitos. [viitattu 24.4.2005] http://www.cs.uta.fi/research/theses/masters/Perala_Raija.pdf

Pietilä, K. (2005). The readability and usability of eBooks. Diplomityö, TKK/Puunjalostustekniikan osasto, graafinen tekniikka. [viitattu 24.9.2007] http://www.media.hut.fi/~julkaisut/diplomityot/DI_K_Pietila_2005.pdf

Pohjolainen, P. (2006). E-kirjat opetuksessa: kehittämishankeraportti. Jyväskylän ammattikorkeakoulu. [viitattu 16.9.2007] <https://oa.doria.fi/bitstream/handle/10024/6674/TMP.objres.359.pdf?sequence=1>

Pungitore, V. (1995). *Innovation and the library: the adoption of new ideas in public libraries*. Westport: Greenwood Press.

Raitt, D. (1993). The library of the future. Teoksessa: F. W. Lancaster (toim.) Libraries and the future: essays on the library on the twenty-first century. New York: The Haworth Press, 61–72.

Rajala, H. (2004). Raportti e-kirjojen käytöstä ja käytettävyydestä sekä e-kirjamarkkinoista. Helsingin yliopiston opiskelijakirjaston verkkojulkaisu 15. [viitattu 3.10.2007]

<http://www.opiskelijakirjasto.lib.helsinki.fi/vj/15/rajala.pdf>

Rogers, E. (1962). Diffusion of innovations. New York: Free University Press.

Saarinen, L., Joensuu, J. & Koskimaa, R. (toim.) (2001). Kirja 2010: kirja-alan kehitystrendit. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisu 70. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Seppinen, M. (2000). Internetin diffuusio ja sitä selittävät tekijät. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto. Sosiologian ja sosiaalipsykologian laitos, sosiologia.

State Library of Queensland (2007). Collection development policy. [viitattu 16.9.2007]

<http://www.slq.qld.gov.au/about/pol/cdp>

Stewart, L. (2000). Choosing between print and electronic resources: the selection dilemma. The Reference Librarian (71), 79-97.

Stöber, R. (2004). What media evolution is: a theoretical approach to the history of new media. European Journal of Communication 19 (4), 483–505.

Subba Rao, S. (2005). Electronic books: their integration into library and information centers. The Electronic Library 23 (1), 116–140.

Tieteellisten kirjastojen tilastotietokanta. [viitattu 21.9.2007] <https://yhteistilasto.lib.helsinki.fi/>

Tuomi, J. & Sarajarvi, A. (2002). Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Jyväskylä: Tammi.

University of Maryland (2006). Guidelines for selection of electronic publications. [viitattu 16.9.2007] <http://www.lib.umd.edu/CLMD/COLL.Policies/epubpol/index.html>

Vatanen, P. (2002). Sääty-yhteiskunnan kirjastosta kansalaisyhteiskunnan kirjastoksi. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

White, G. & Crawford, G. (1997). Developing an electronic information resources collection development policy. *Collection Building* 16 (2), 53–57.

Vika-projektitutkimus (2006). Elektronisten kirjojen hyödyntäminen opiskelussa: selvitys käytöstä, käyttötarkoituksista ja käytetyistä kirjatyypeistä. Oulun yliopisto. [viitattu 14.9.2007]

<http://cf.oulu.fi/resurssit/materiaaleja/VIKA-tutkimusraportti.pdf>

Wilén, R. & Kortelainen, T. (2007) Kirjastokokoelmien kehittämisen ja arvioinnin perusteet: teoria, menetelmät ja käytäntö. Helsinki: Yliopistopaino.

(Kyselyn saateviesti)

Kysely kirjastojen e-kirjoista

Hyvä kirjastonjohtaja / kokoelmista vastaava,

E-kirjat ovat kirjastoissa uusi aineistotyyppi. Kuinka kirjastonne on omaksunut e-kirjat osaksi kokoelmia? Tämän verkkokyselyn avulla on tarkoitus selvittää kirjastojen kokemuksia ja näkemyksiä e-kirjoista.

Kysely on suunnattu sekä yleisille kirjastoille että yliopistojen, ammattikorkeakoulujen ja erikoiskirjastoille. Kyselyn toteuttaa Eduskunnan kirjaston informaatikko Sirkka-Liisa Korkeila osana pro gradu -tutkielmaansa (TaY). Selvityksen tulokset tulevat olemaan kaikkien kirjastojen käytettävissä, sillä ne julkaistaan Eduskunnan kirjaston verkkosivuilla.

Parhaat edellytykset tähän kyselyyn vastaamiseen on kirjastojen johtajilla tai kokoelmista vastaavilla kirjastonhoitajilla. Toivon että delegoitte vastaamistehtävän tarvittaessa. Jos kirjastollanne ei ole kokemuksia e-kirjoista, toivon teidän siitä huolimatta osallistuvan kyselyyn ja täyttävän vähintään kyselyn A-osan.

Useimmat kysymykset ovat monivalintaisia, mutta myös kommentteja ja perusteluja on mahdollisuus esittää. Kyselyssä on seuraavat osiot:

- Taustatietoja, johon voi vastata valtakunnallisiin tilastoihin ilmoittamillanne tiedoilla
- E-kirjojen käyttöönotto kirjastossa
- Kokoelmapolitiikka
- Näkemyksiä e-kirjoista
- Tulevaisuuden visioita 10 vuoden tähtäimellä

Vastausaikaa on juhannukseen, 21.6.2007 asti. Vastaamiseen menee n. 20–30 minuuttia. Vastaamisen voi tarvittaessa keskeyttää ja jatkaa samasta kohdasta kunhan ei erikseen sulje kyselyä.

Lisätietoja sirkka-liisa.korkeila@eduskunta.fi.

Vastauksianne odotellen,
Sirkka-Liisa Korkeila
Eduskunnan kirjasto

Kysely on verkko-osoitteessa

(Muistutusviesti)

MUISTUTUS KYSELYSTÄ

Arvoisat kirjastoihmiset,

kiitos teille, jotka olette jo vastanneet e-kirjakyselyyn! Samalla ystävällisesti muistutan teitä, jotka ette ole vielä vastanneet, että vastausaikaa on juhannukseen eli viikon verran.

Pahoittelen verkkolomakkeen täytössä ilmenneitä yhteysongelmia. Jos kyselyyn vastaaminen on jäänyt kesken tai ei onnistunut, pyydän ottamaan yhteyttä minuun (to-pe 14.-15.6. parhaiten tavoitettavissa sähköpostiosoitteessa sirkka-liisa.korkeila@uta.fi), jotta voin avata uuden yhteyden kyselyyn.

E-kirjakyselyllä kartoitetaan kirjastojen kokemuksia ja näkemyksiä e-kirjoista. Koko kirjastokentän kattavaa tutkimusta e-kirjoista ei ole aiemmin tehty, joten toivon vilkasta osanottoa ja kannanottoja e-kirjojen käytöstä ja tulevaisuudesta. Kiitos aktiivisuudesta!

Kesäisin terveisin

Sirkka-Liisa Korkeila
Eduskunnan kirjasto
sirkka-liisa.korkeila@eduskunta.fi

(Ilmoitus kyselyajan pidennyksestä)

Hei!

E-kirjakyselyn aukioloa on pidennetty viikolla. Toivoisin, että kiireistänne huolimatta ehtisitte vastata kyselyyn, jonka olen lähettänyt teille pari viikkoa sitten. Kyselyn alkuosassa on työläitä kysymyksiä mutta sitten helpottaa. Pakollisia kysymyksiä ei ole.

Pyytäisin ystävällisesti vastauksianne 30.6. mennessä. Ottakaa yhteyttä, jos on yhteysongelmia.

Terveisin

Sirkka-Liisa Korkeila

sirkka-liisa.korkeila@eduskunta.fi

E-kirjat kirjastojen kokoelmissa

Kyselyn tavoitteena on selvittää kirjastojen kokemuksia ja käsityksiä e-kirjoista. Tavoitteena on saada kuva siitä, kuinka suunnitelmallisesti e-kirjoja kirjastoihin hankitaan ja miten e-kirjojen käyttöönotto on sujunut.

E-kirjalla tarkoitetaan tässä **tietokoneella luettavaa digitaalista kirjaa, josta voi olla myös painettu versio** (esim. eLibs, NetLibrary, ministeriön julkaisu tms). E-kirja voi olla ostettu omaksi, lisensoitu tai vapaasti Internetistä ladattavissa (open access). Kyselyn lopussa on väittämiä e-kirjojen tulevaisuudesta kirjastoissa.

Vastausaikaa on 21.6.2007 asti. Vastaamisen voi tarvittaessa keskeyttää ja jatkaa samasta kohdasta kunhan ei erikseen sulje kyselyä. Vastaukset käsitellään ja raportoidaan anonymisti.

Lisätietoja: sirkka-liisa.korkeila@eduskunta.fi.

A. Taustatietoja

Osiossa kerätään perustietoja kirjastosta ja sen e-aineistoista. Ensimmäisiin kysymyksiin voi vastata käyttäen kansallisiin yhteistilastoihin ilmoittamianne tietoja.

Kirjastotyyppi

yleinen kirjasto ammattikorkeakoulukirjasto yliopistokirjasto erikoiskirjasto

Aktiivisia lainaajia

Henkilökunnan kokonaismäärä / henkilötyövuotta

Kokoelmien laajuus v. 2006 nimekkeinä

painetut kausijulkaisut	painetut kirja-aineistot	e-lehdet	e-kirjat (digitaaliset/verkkokirjat)
<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>

Kirjastoaineistokulut vuosina 2005, 2006 ja 2007

Painetut kausijulkaisut (euroa)

2005	2006	2007
<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>

Painetut kirja-aineistot (euroa)

2005	2006	2007
<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>

E-lehdet (euroa)

2005	2006	2007
<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>

E-kirjat (digitaaliset, verkkokirjat) (euroa)

2005	2006	2007
<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>

Onko kirjastossanne henkilöä tai henkilöitä, joiden työajasta enemmän kuin puolet menee elektronisten aineistojen hankintaan, kuvailuun, käyttöön asettamiseen ja/tai niiden käytön opastukseen?

kyllä ei

Kirjastossamme on e-kirjoja

kyllä ei

Mitä seuraavista maksullisista e-kirjapalveluista/paketeista teillä on?

	NetLibrary	ebrary	ellibs	Knovel	WSOYpro
käytössä nyt	☐	☐	☐	☐	☐
ollut käytössä	☐	☐	☐	☐	☐
harkittavana	☐	☐	☐	☐	☐
ei käytössä	☐	☐	☐	☐	☐

Mikä muu tai mitä muita maksullisia e-kirjapalveluja/paketteja teillä on nyt tai on ollut aiemmin?

B. E-kirjojen käyttöönotto kirjastossa

Osiossa halutaan selvittää, miten e-kirjojen käyttöönotto on kirjastossa sujunut.

Minä vuonna olette hankkineet ensimmäiset e-kirjat?

Mistä tai keneltä kuultu asiasta ensi kerran?

kollegalta

alan julkaisusta

seminaarissa/koulutuksessa

markkinointikirjeestä

muualta, mistä?

Mikä oli ensisijainen sysäys e-kirjojen hankkimiselle?

LIITE 4 / 3 (7)

kollegojen suositus

asiakkaan ehdotus

mainoskampanjan vaikutus

kokeilunhalu

yleinen trendi

muu syy, mikä?

Oliiko teillä ensimmäisellä kerralla mahdollisuus testata e-kirjoja ennen hankintapäätöstä?

kyllä ei

Muita huomioita e-kirjojen hankinnasta alkuvaiheessa

Ottaessanne e-kirjat käyttöön järjestittekö erityisiä tiedotuskampanjoita tai käyttökoulutusta?

kyllä ei

kirjastohenkilökunnalle

asiakkaille

Kommenttejanne e-kirjojen käyttöönotosta kirjastossa, esim. asennuksesta

Miten asiakastarpeet huomioitiin e-kirjojen hankintaa aloitettaessa?

Voitte valita useita seuraavista:

e-kirjoja alettiin hankkia asiakkaiden ehdotuksesta

e-kirjojen hankintatoiveita tutkittiin etukäteen asiakaskyselyllä tai vastaavalla

asiakastarpeet arvioitiin itse

e-kirjojen hankinnan jälkeen asiakkaiden kommentteja, ehdotuksia ja palautetta on seurattu ja tilastoitu

muuta

Kuvailkaa lyhyesti kirjastonne nykytilannetta e-kirjojen suhteen

Arvio suhtautumisesta ja asenteista e-kirjoihin

	e-kirjoihin suhtauduttu myönteisesti	e-kirjoista ei olla kiinnostuneita	e-kirjoihin suhtauduttu vastahakoisesti
asiakkaat	☐ jn	☐ jn	☐ jn
kirjastohenkilökunta	☐ jn	☐ jn	☐ jn

Kommenttejanne asiakkaiden ja kirjastohenkilökunnan suhtautumisesta e-kirjoihin

C. Kokoelmapolitiikka

Osiassa kysytään tietoja kirjaston kokoelmapoliittisista linjauksista e-kirjojen valinnassa sekä tietoja e-kirjojen hankinta- ja jakelutavoista.

Onko kirjastossanne kirjallista kokoelmapolitiikkaa?

 jn kyllä jn ei

Jos vastasitte edelliseen kysymykseen kyllä, kertokaa, onko e-aineistoista mainintaa

 jn ei jn kyllä, luetelkaa muutama keskeinen kohta

Miten seuraavat seikat vaikuttavat e-kirjojen valintaperusteisiin kirjastossanne?

	vahva vaikutus	jonkin verran vaikutusta	ei kovin tärkeää	ei vaikutusta
sisällön soveltuvuus	☐ jn	☐ jn	☐ jn	☐ jn
käyttöoikeudet	☐ jn	☐ jn	☐ jn	☐ jn
formaatti	☐ jn	☐ jn	☐ jn	☐ jn
pysyvä omistus tai säilytys	☐ jn	☐ jn	☐ jn	☐ jn
hinta	☐ jn	☐ jn	☐ jn	☐ jn
asiakkaiden oletettu tarve tai hankintaehdotukset	☐ jn	☐ jn	☐ jn	☐ jn
saatavuus vain elektronisena	☐ jn	☐ jn	☐ jn	☐ jn

Perusteluja

Miten e-kirjat on asetettu asiakkaittenne ulottuville?

 jn käytettävissä kirjastotiloissa

 jn käytettävissä myös kirjaston ulkopuolelta

 jn kumpikin tapa, riippuen aineistosta

Miten e-kirjojen käyttäjät tunnustetaan?

Voitte valita useita seuraavista:

- kirjastokortti + mahd. PIN-koodi
- käyttäjätunnus + salasana
- IP-tunnistus (esim. käyttö vain kirjastossa)
- ei käyttäjätunnistusta
- muu, mikä?

Luettelointi

Voitte valita useita seuraavista:

- e-kirjat luetteloitu kirjaston tietokantaan
- listana kotisivulla
- e-kirjat haettavissa Nelli-portaalista
- muu ja/tai kommentteja

Onko kirjastossanne digitoitu itse aineistoa ja/tai muuten julkaistu teoksia verkossa

ei kyllä, kuvaile mitä, miten, kuinka paljon

Onko teillä käytössä tai onko teillä ollut käytössä e-kirjojen mobiileja lukulaitteita?

ei kyllä, kuvaile kokemuksianne

D. Näkemyksiä e-kirjoista

Osiossa voi esittää mielipiteitä e-kirjoista ja niiden käytöstä.

Mitä etua näette e-kirjoissa verrattuna painettuihin kirjoihin seuraavien ominaisuuksien suhteen?

	e-kirjat merkittävästi parempia	e-kirjat hiukan parempia	e-kirjoista ei juurikaan etua	e-kirjoista ei lainkaan etua
hintaa	☐	☐	☐	☐
saavutettavuus	☐	☐	☐	☐
käyttöominaisuudet	☐	☐	☐	☐
varastointikustannukset	☐	☐	☐	☐
tiedon luotettavuus	☐	☐	☐	☐
tiedon ajantasaisuus	☐	☐	☐	☐
tiedon säilyvyys	☐	☐	☐	☐

Perustelkaa ja kommentoikaa vastauksianne. Mitä muuta lisäarvoa näette e-kirjoilla olevan?

	tärkeä	melko tärkeä	ei merkitystä	ei lainkaan tärkeä
käytön opettelun helppous	☐	☐	☐	☐
eri e-kirjapalvelujen samankaltaisuus	☐	☐	☐	☐
hakuominaisuudet	☐	☐	☐	☐
liikkuminen "kirjan sisällä"	☐	☐	☐	☐
säätö käyttäjän mukaan	☐	☐	☐	☐
ohjeistus	☐	☐	☐	☐
käyttöliittymän selkeys	☐	☐	☐	☐
palautemahdollisuus	☐	☐	☐	☐

Mikä on mielestänne paras tapa asettaa e-kirjat esille?

kirjaston tietokannan kautta

linkkeinä e-kirjalistojen kautta

jokin muu, mikä?

Mitä asiakkaan tunnistustapaa pidätte kätevimpanä?

kirjastokortti + mahd. PIN-koodi

käyttäjätunnus ja salasana

IP-tunnistus (esim. käyttö vain kirjastossa)

muu, mikä?

Mitä lisenssimallia pidätte parhaimpana?

kertaostot nimekkeittäin

isompien pakettien osto omaksi

vuosi- tai muu aikaan perustuva lisenssi

käytön mukainen hinnoittelu

muu, mikä?

Perustelkaa valintojanne kolmessa edellisessä kysymyksessä

Oletteko suositellut tai voisitteko suositella e-kirjojen hankintaa kollegoillenne?

ei kyllä, miksi?

E. Tulevaisuuden visioita 10 vuoden tähtäimellä

Ottakaa kantaa seuraaviin väittämiin e-kirjojen tulevaisuudesta

	samaa mieltä	melko lailla samoilla linjoilla	ei kantaa	jokseenkin eri käsitys	täysin eri mieltä
E-kirjojen käyttö kirjastoissa lisääntyy	j _n	j _n	j _n	j _n	j _n
E-kirjojen käyttöominaisuudet kehittyvät	j _n	j _n	j _n	j _n	j _n
E-kirjojen hinta laskee suhteessa painettuihin	j _n	j _n	j _n	j _n	j _n
Kiinnostus e-kirjoja kohtaa lakkaa	j _n	j _n	j _n	j _n	j _n
E-kirjanimekkeitä on markkinoilla yhä enemmän	j _n	j _n	j _n	j _n	j _n
E-kirjat syrjäyttävät painetut	j _n	j _n	j _n	j _n	j _n
E-kirjat säästävät kirjastojen kokoelmakustannuksia	j _n	j _n	j _n	j _n	j _n
E-kirjojen mobiilit lukulaitteet yleistyvät	j _n	j _n	j _n	j _n	j _n

Muita visioitanne e-kirjojen tulevaisuudesta kirjastoissa

Lämpimät kiitokset vastauksistanne! Hyvää kesää!

Lähetä